

Juhász Ferenc: A fordított Pietà

Jász Attila, Kiss Anna, Lászlóffy Csaba,
Utassy József versei

Gáll Ernő, Kántor Lajos,
Lászlóffy Aladár esszéje

Beszélgetés Darvasi Lászlóval

Lengyel András Kosztolányi-tanulmánya

Diákmelléklet: Milbacher Róbert
Petőfi Sándorról

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő; próza)

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.

Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.

A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.

Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 425-670. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési
Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Buda-
pesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken
a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt.
11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára: 100 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 300, fél évre 600, egész évre 1200 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LIII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

1999. JANUÁR

JUHÁSZ FERENC: A fordított Pietà	3
UTASSY JÓZSEF: Hazamegyek; Fekete ének	8
KISS ANNA: Kiáltások	10
JÁSZ ATTILA: Századvégi változatok	12
PINTÉR LAJOS: Grezsa Ferenc városa	14
PAPP SÁNDOR ZSIGMOND: mert övük a mennyeknek országai	16
DOBOZY HAJNALKA: Emma	24
LÁSZLÓFFY CSABA: Az „áldozat”; Opus 2000-ben; Le- vél a másokra gondolva	30
ERDÉLYI ERZSÉBET-NOBEL IVÁN: „Nem meghalni, hanem élni nehéz a haza földjén” (Beszélgetés Lászlóffy Csabával)	33

„Honnan jövőünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”

LÁSZLÓFFY ALADÁR: A magyar–magyar fejlemény- viszonyról (Egy ideiglenesen Magyarországon ál- lomásozó határontúli olvasatai)	38
KÁNTOR LAJOS: Magyarságom és a madár-metaforák (1998 novemberi utazás, adott témában)	50
GÁLL ERNŐ: Kisebbségi elit a hagyomány és a mo- dernizáció feszültségében	53

TANULMÁNY

- LENGYEL ANDRÁS: Nietzsche, Freud, Kosztolányi
(Az én-integritás bomlásának gondolkodástörté-
téhez) 62

KRITIKA

- OLASZ SÁNDOR: Valami elmúlt (Sándor Iván: A szef-
foriszi ösvény) 76
- BEDNANICS GÁBOR: Ami ugyanaz, és ami más...
(Darvasi László: Szerelmem, Dumumba elvtársnő) 81
- BÜKY LÁSZLÓ: Fried István: „...egyszer mindenkinek
el kell menni Canudosba” (Tanulmányok az isme-
retlen Márai Sándorról) 87

„A Tisza-parton mit keresek?”

- HOLLÓSI ZSOLT: „Az írás a teremtés illúziója” (Portré-
vázlat Darvasi Lászlóról) 90

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

LÉVAI ÁDÁM munkái a 7., 9., 11., 15., 29., 32.,
és a 96. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

MILBACHER RÓBERT: A szelíd farkas és a bárányos róka
(Petőfi esete Vörösmartyval meg a babérral)

JUHÁSZ FERENC

A fordított Pietà

Ül a fiú görnyedésben,
kín a márvány-feledésben,
ül a fiú márvány-széken,
kő-hokedlin, nagy fatuskón,
mint sovány ifjú favágó
erdei havasesőben,
egész teste gyászból márvány,
görbe akár a szivárvány,
lencsés-ujjvégű áttetsző
levelibéka-kezeivel,
bütykös, tyúkszemes, vakfoltos
kezeivel test-csöndet fogdos,
ölében, mint márvány-barka
apró, vékony, csontos anyja,
halott anyja fekszik mélyen
nyugvó márvány-meredésben,
szinte a fiába mártva,
a fiú ölébe ásva,
mintha imádkozó sáska
térdepel a zöld homályban,
levelek közt csönd-idomban,
s csontszög-fésű karjaiban,
a tű-csapda csont-lakatban,
a kar-fogsor harapásban,
az ölelés-elmúlásban
hosszú, csíkos darázs fekszik

bőrtelen bütyök-térdein,
szemhéjtalán szem-málnákkal,
pillátlan morzsa-golyókkal,
s szárnyai levegő-török
hímzett Mária-szívében,
fekszik márványból omolva,
mintha bárányszerű volna,
hullámredős márványszalag,
felhőhab asszony-alakzat,
üresen, mint nyitott ablak
éjén virág csillag-tenger,
mint a kereszt fekvő ága
feszül gyász-görnyedt fiára,
feje, lába földig lógva,
mint súlyból a súly hiánya,
kicsi kontya márvány-rózsa,
térdtől földig szöglet-lába,
mint szöcske ugró-villája
lóg le szikrázva fehéren,
mint tejút Isten-pupilla
szemlencséje kozmosz-éjben,
márvány-karjai világ-vak
csöndbe borzolt korall-ágak,
szétnyílt szájában fogai,
mint aranyhal pikkelyei,
kettős félkörbe cölöpsor
márványforgács-papírosból,
vízszintes arc függőleges
arcot néz márvány-veszélyben,
a hanyatt-hullás kő-mélyből,
függőleges arc vízszintes
arcot néz, mint szírom-pajzsot,
a nyitott szem zárt szemhéjat:
békés márvány-üldözésben,
két tükör-csönd ütközésben,
egymás rácsa tükrözésben
fénygúla háromszögében,

fényháromszöglapok csúcsán,
fénynégyzet-talpba ágyazva:
ősborostyánban virágpor,
borostyánszögön falevél,
fénytrapéz két súlyzó-arca:
gyúrt, szögletes, komor márvány,
fekszik a halott mosónő
költő-fia gyász-ölében,
kereszt márvány-küldetésben:
ők a kereszt a fehérben,
fekszik a halott lét-szentség
az általa szült mindenség
mérhetetlen éj-ölében,
mint a kristály-kéve mélyben
szívárvány a légy szemében,
a kiváltott s a megváltó
belőlük született télben,
a jajtalan halál-éden,
s a kettő-egy márvány-kéjben,
nem fia anyja ölében,
de anyja fia ölében,
egymás vonzását lebírva,
egymás halálát kibírva,
föld fölötti lebegésnek
nincs gravitáció-sírja,
fekszik a reménytelenség
a nincsen-remény ölében,
küldetés a küldetésben,
bánat bánatba ragasztva:
nemzőtesten mágnes-csillag,
úgy tartja őt az ölében,
mint megszült nő csecsemőjét,
mint Isten a Világ-Éroszt:
ifjú kozmosz öreg kozmoszt,
úgy hullnak egymásba-forrtan,
mint havazás tél-éjszakán,
hószobrok éjszaka-tokban,

*mint csillagok a titokban,
mint a tűz a csillagokban,
megváltó a megváltotton,
a megváltott a megváltón,
kiváltó a kiváltotton,
a kiváltott a kiváltón,
egymás márvány-türelmében,
bűn a másik szerelmében,
büntelenség az igében,
összenőve, szinte részeg
ítéletben két természet,
mint megkövesedett ősfá
ág-törzs kő-háromszögében
üres márványfonat-fészek,
mint egy márványrózsa-kereszt
ha úrbe-nemződve feszül
az égitest-hálógömbben,
mint magzat magzatburokban
kuporogva magzatvízben:
lebeg a végtelen tűzben,
a Skizofrén Gyémánt-Rózsa
a kőtenger úrt altatja,
a márvány-anya halottan
a horgolt-tűz úrt szoptatja,
fiát fordítva itatja
halál-kövér semmi-tejjel,
fekszik a fiú ölében
a szigorúság, a szégyen,
árvaság a büntudatban,
a skizofrén iszonyatban,
a rágörnyedő büntudat
márványlombja lét-iszonyat,
hanyatt fekszik a halotton
a halott, mintha épp szülne,
néma úrt fia szívében,
fekszik márvány-elveszésben
a Mama a fehér télben:*

József Attila ölében.
A márvánnyá dermedett kín
a kín jég-dermedt térdein.
Ők a fordított Pietà,
márványból az irgalom-fa,
a menny-ágas kereszt-létra,
megváltás bánat-bozontja,
márványbogáncs gond-bozótja:
egymás átká egymás sorsa
együtt-sors halál-szerelme,
iker-osztás köcsyemből,
két márványcsöpp halott szívből.
Anyagukban semmi romlás,
alakjukban semmi bomlás!
Egymásban a két öröklét,
s a kopár düh rázza öklét!
A fiú a szülőanya,
s az anya egyszülött fia:
Szűzanya József Attila,
s halott Krisztusként a Mama.

UTASSY JÓZSEF

Hazamegyek

Nem vár senki:
a kapuból hiányzol,
a kertből hiányzol,
a házból hiányzol,
gyászol
minden almafa,
gyászol,
reszket a ribizkebokor
érted:
nem érintheti
kötényed,
térded,
sírva fakadnak
a szőlőtőkék,
zokog a lugas,
bár nincs eső rég,
pereg a könnye
a körtefának,
szakad a könnye
a szilvafának,
csak én állok itt,
akár az állat,
nyüszíték érted,
kikaparnálak,
de csak vakogok:
és várlak,
várlak.

Fekete ének

Zene szól, lassú pentaton zene,
négy férfi viszi anyámat vállon,
fölsír bennem a durcás kisgyerek:
„No, most kiabáljon!”

Július huszonharmadika van,
gyászlobogó suhog, tömjénfüst száll,
már-már kibuggyan ajkamon a szó:
„Jaj mama, ne üss, fáj!”

Püfölik szívemet a harangok,
tombol a Nap, ingét tépi a táj.
Búcsúzni jöttem, s te bántasz megint:
most versz meg igazán.

KISS ANNA

Kiáltások

ITT A FÉNY IS

bebáboz mint
halálkor
hogy a báb
ahogy van
a szelekbe
fordul a
rettenet
falánk

HOL A KŐ

mered le
önmagára
a sötét
föveny meg
fel a kőre
ami volt –
lassú dráma
magába
fogalmaz

ONNAN SÖTÉTÜL

és soha
nem tér meg
minden járat
csak a reptér
betonját
söpri fel
szótárlapokkal
a rosszul
választott idő

CSAK SZAVAK

térnek meg
ha szélbe
kiabál a
bolond és
feloldja a
mérget egy
pohárban
mert hol volt
mikor az
írisz bomolt
s hol volt
mikor
letörölték?

AHOL A

víz a sötét
fövenyről
lopja el
álmodóit
maga a
sors csak
álmokon nincs
hatalma
ha a báb a
szélbe fordul
s a torony
kigyúl egy
víziholtnak

ONNAN

sötétül
az a papnő
világa ki
szélbe
mártja hús
ujjait a
lét riasztó
titkaiért
s lelőki
öléből a
könnyvet

A SZATURNUSZ

világa
és a holdé
bolondnak csak
vesződség a
betűkkel

ÉS SOHA

nem tér meg
minden járat
csak a reptér
betonját
söpri fel

szótárlapokkal
a rosszul
választott idő
csak szavak
térnek meg

KIABÁL A

bolond
de itt már a
fény is
bebáboz mint
halálkor

JÁSZ ATTILA

Századvégi változatok

...színtelen volt a fű,
mint olvadás után
a néma domboldalakon.

(Sándor Iván: Századvégi történet)

(I)

Homályos tükörben álomba merülő testek
követik egymás mozdulatait. A különbözőségben
is mindig találhatsz valami közös titkot.
A részletekben.

Most, hogy elolvadt a hó, ha lehet,
még fehérebben vakítanak az emlékezet sötét foltjai.

Ahogy fák ágairól rázza a szél a vízcseppeket,
felszárítja a csillogó aszfaltot,
elsimítja tócsák olajfoltjait,
átrendezi önarcképeinket.

Sár tapad a reggeli cipőorrokra.

És megjönnek a lovasok is majd a sűrű ködben,
a korábbiakhoz mindenben hasonló,
rejtett regényösvényeken.

(II)

Az égbolt olyan lassan nyitott ki,
hogy a házakat teljesen keretbe foglalta,
szinte be is zárta egyből egy képbe,
a mozdulatlanság.

*Olyan volt a reggel nyíló blendeszeme,
mint egy ezüstpillantás, egyszerre kinn és benn.*

*Se függönyszárny néma lebbenése,
se léptek könnyű visszhangja a járdán – elhalkuló mosolyokkal –
nem árulta el a szereplők visszatérését a történetbe.*

(III)

*Talán csak a fák átrendeződő délelőtti árnyékában –
mintha egy folytonos változás,
mintha egy túlfeszített emlék volna,
követhető a nap.*

*Ilyenkor mintha túl hosszan tartóan húznád magad mögött
utolsó reggeli álmoképed. Szép és megfoghatatlan,
mint egy drapéria végtelenített szárnya,
amit még egyszer, vagyis ébredés előtt utoljára
szeretnél magadra illeszteni.*

*Legalább az utolsó mondatot megőrizni
(nőként szorítani magadhoz, mint az időt).*

*A fű néma volt, mint az olvadás szó utáni
boldogtalan domboldalak.*

PINTÉR LAJOS

Grezsza Ferenc városa

Ha én Hódmezővásárhelyre jövök, akkor ez nekem Grezsza Feri városa. És a címet is tudom még, olyannyiszor ráírtam annakidején a levélre, Hóvirág utca és talán 14. Hóvirág utca, szelíd személyéhez ez az utcanév is illik.

És persze Németh László városa még, aki itt tanároskodott, és akinek Grezsza oly hű és oly kitűnő monográfusa. És persze a szobrok városa: a botrányteltő mezítlábas kubikosvezéré, és a guggoló Leniné. Egyik szobor előre-menekült a halhatatlanságba, másik meg hátramaradt a feledésbe. Helyére, ha jól tudom, világháborús emlékmű került, általános iskolai osztálytársam alkotása. És megvan persze Grezsza Feri szobra is, ha épp nem ledöntvén. Szegény, ha életében pofon vágják, ha haraggal is, szelíd haraggal, de tűrte volna. Szobra is ilyen türelmes.

És Hódmezővásárhely nekem még a kontár cipész városa is, a közeli Csongrádról édesanyámat évről évre idehoztam cipőt csináltatni, és készültek rossznál rosszabb cipői. Vágtattunk át autóval a hol falusias, hol nagyvárosias kisvároson!

És Baka Pista városa is. Én legutóbb Hódmezővásárhelyen Grezsza Feri temetésén voltam. Grezsza tanár úr temetésén. Kincskeresőnél kollégája, Baka Pista, nekem költőtársam akkor még egészségesen talán, csak pár rövidital keltette sápadtságában, gyűrt fekete öltönyében ott bókászott a temető sírkövei között egyedül, szokásos műanyagszatyrát lóbálva. Nyolc-tíz dedikált könyv volt a szatyrában, talán az akkor frissiben megjelent Farkasok órája. Ott, a temetésen kaptam Pistától dedikált kötetét.

Grezsza tanár urat nem tudom pontosan, mikortól ismertem. Ebben olyan ő, mint Baka Pista, mindkettőt mintha a kezdetektől. Szorosabb kapcsolatunk, mondhatni munkakapcsolatunk akkor kezdődött, amikor 1976-ban a Forráshoz kerültem, és Őt mint az irodalomtörténet és kortársi kritika egyik legnagyobb mesterét, igyekeztem azonnal a folyóirat munkájába bevonni. És sikerrel. Mikor ő pedig a Kincskereső főszerkesztője lett, akkor már a kéziratok oda és vissza is jártak: nem csak felhívások, gyermeki versek is a Kincskeresőnek.

De nem ezt szeretném elmondani, hanem debreceni együttlétünket! Irodalmi napok, ilyen borongós őszen, de inkább novemberben, mikor leesik az első hó is. Állok a debreceni Aranybika Hotel portájánál és beszállásolásra várok. Valamikor a nyolcvanas évek legelején vagyunk. Amikor Grezsza Feri a sorban előttem álló, hátrafordul: Lajos, leszel-e velem egy szobában? Boldo-

gan, válaszolom. Így kerülünk egy szállodai szobába. És ő mint becsületes tudós, indul a Tanácskozásra, én pedig, mint minden ottlévő író, költő, indulok a szálloda éttermébe. Ott kerül elő a réglátott Ratkó Jóska, ott veszik össze Görömbei Bata Imrével, ott tanyáz vendégeire várva Páskándi Géza.

Késő este kerülünk aztán újra együvé Grezsával, fönt a szállodai szobában. Teszünk, veszünk, én meg mosakszom, és lefekvéshez készülődöm, talán már le is fekszem, amikor Grezsa tanár úr hirtelen megszólít: Lajos, nem megyünk le a bárba?! Hangja parancsoló, tisztelem annyira, hogy nem mondhatok ellent neki, bár csodálkozom ajánlatán, nem ismertem eddig efféle bárban mulató tudósnak, filosofcédulácskák jobban illettek volna hozzá – képzeletemben.

Készülődtünk a bárba, s akkor Feri magyarázatként hozzátette: mert tudod, délután az Irodalmi Napok díját én kaptam, és azzal kis pénz is jár. Ezt a pénzt nem szeretném hazavinni, barátaimra szeretném ma éjszaka költeni.

Ezért kellett hát lemennünk az Aranybika bárba. Hogy Grezsa tanár úr megnyugodottan, és ahogy jött, üres zsebbel mehessen haza. Jól jegyeztétek meg cselekedetének példázatát itt-ott és ekkor-amakkor kitüntetett barátaim.

Másokét is persze, de nekem első gondolatra Hódmezővásárhely Grezsa Feri városa. Kerek, komoly arca, szemébe lobogó haja most is felidéződik előttem.

Sosem jártam még ezeddig Vásárhely híres szállójában, a Fekete Sasban. Igazis. Van-e bárhelyisége? S ha van, ránk esteledvén ki fizet ott majd nekünk?

PAPP SÁNDOR ZSIGMOND

mert övék a mennyeknek országa

Akkor este angyal repült át a város fölött. Legalábbis Cumi, a cseléd váltig ezt állította, miközben szelíd mosoly virágzott ki fonnyadt, törődött arcán, mintha még most is látná a tüneményt. Könnyű neki, félkegyelmű, legyintettek a mindent megmagyarázni igyekvők, azok, akik bármilyen apró-cseprő dolog mögött szilárd törvényszerűségeket sejtenek. Annak a hét is páros, tették hozzá később némi éllel, miután kétségbeesésük egyre csak terebélyesedett, csöndes tébollyal fenyegetve őket. Merthogy azokat a szokatlan eseményeket sehogy sem sikerült elfogadható rendbe kényszeríteni, minduntalan kicsúsztak az elemzők szigorú kezei közül.

Vegyük például a havazást! Október közepén, amikor P.-ben rendszerint még enyhe az idő, a hőmérő higanyszála alig esik tizenöt fok alá, legfeljebb könnyű, vékonyzállú eső szitál, de inkább a Nap süt fátyolos barna fénybe vonva a sétányokat, olyan hóhullás szakadt a városra, hogy a derék polgárok nem is tudták eldönteni, csodálkozzanak, rettegjenek vagy éppenséggel gyönyörködjenek a rendkívüli jelenségben. Hiszen vászonra kívánczozó öklömnyi pelyhekben havazott és olyan kitaróan, hogy sötétedésre a földből kinövő hótorlaszok mindenféle közlekedést megbénítottak. Leálltak az autók, a domb alján megtorpantak a villamosok, a trolibuszok pedig erőltlenül toporogtak a Karolina tér körül. Mire a városvezetők észbe kaptak, már a házuk kapuján sem léphettek ki, nemhogy a „hirtelen jött csapadék eltávolítását” megszervezhették volna. Talán ez is lehetett a cél (márha egyáltalán lehet célja egy ártatlannak tűnő hóhullásnak, ha mégoly rendhagyó is), okoskodtak utólag, hogy aznap este senki se mozduljon ki otthonából, és így ne legyen avatatlan tanúja a városban zajló sötét üzemeknek. Mert, hogy valami ilyesmi lappang a háttérben, azt szinte mindegyik illetékes biztosra vette. A feltételezést az a tény is alátámasztani igyekezett, hogy a kérdéses csapadék másnapra se szó se beszéd elolvadt, eltűnt – akárha egy körmönfont terv része lenne –, s ha nem maradtak volna vissza a szénfekete utcák, a színültig telt kanálisok, némi jóindulattal akár egy furmányos álomnak is elkönnyvelhették volna az egészet.

– De hát mégsem álmodhattunk mindannyian – fakadt ki a tanácsstalanság láttán a legfelsőbb vezetés helyi képviselője. – És a torony... azt mi a túróval magyarázzák? Tények kellene, értik!? Számok és betűk! Jelentés készül itt és nem legenda! – majd annyira belefeledkezett az ordításba, hogy még a termoszban becsempészett konyakját sem itta meg.

Hát igen, a torony... Hiszen a havazás még csak-csak, mert ugye kicsit megpöcköli az ember a merev statisztikát, előrébb hoz néhány dátumot a megfelelő rubrikában és máris lobogtathatja a kész indoklást. A csoda megszeli, nem csoda többé, esetleg kihágás, futó rendellenesség. De a torony..., az bizony jóval nehezebb dió! Történt ugyanis, hogy a reggeli órákban (bár az is lehet, hogy még éjjel) miközben mindenki afölött örvendezett, hogy nem kell megszakadnia a hiábavaló lapátolással, halk döccenéssel megállt a toronyóra kismutatója. Csak a nagymánus rótta továbbra is unalmas köreit a díszes számlapon (egyes megfigyelők szerint hol lassabban, hol gyorsabban, de ez nem ellenőrizhető).

– Megerőltették – mondta ki a diagnózist az órásmeister a többórás vizsgálatot követően. – Mintha ráült volna valaki a mutatóra, s az nem bírta el a súlyt – dünyögte bizonytalanul és még meg is mutatta volna, hogy mire gondol, de látva a körülötte feszengők elkerekülő szemeit, a vörösbe ájuló arcokat, gyorsan hozzátette: – Régi szerkezet ez, kérem, ki tudja, mikor jön rá valami nyavalya.

A nyavalya, mint ahogy később kiderült, gyógyíthatatlannak bizonyult, de nem ez volt a legmeglepőbb, hanem az, hogy a nagymutatót – talán a betyárbecsület űzte, tolta előre – a kezdeti zűrzavar csillapodása után sem sikerült megfékezni. Mert mégiscsak tarthatatlan, hogy egy óraszerkezet, amely az emberi leleményesség és precizitás iskolapéldája, ilyen felelőtlenül viselkedjék. Hiszen valami vagy működik vagy nem. Közösségünk egyik tartópillérétől joggal várnánk el ennyi józanságot és következetességet, foglalta össze szűk körű beszédében a lényegét a műveleteket irányító főbiztos. És próbálkoztak szinte mindennel: előbb kiemelték az óra szívét, majd apró köveket szorítottak a fogaskerek közé, sőt, egy szobafestő még a számlapig is kimerészkedett, hogy hurkot vessen a nagymánus köré, mindhiába. Egy láthatatlan kéz újra és újra felhúzza, mondta az órás otthon a feleségének, és eltolta magától a csülkös bablevest, pedig kedvelt étele volt. Az eset után állítólag benne is megröppant valami, nem vállalt többé semmiféle reparációt, másnap templomba sietett, majd évekre visszamenőleg kifizette az egyházadót. Biztos, ami biztos.

Kínos napok következtek. Hiába szikrázott kint minden az önfeledt nap-sütésben, a hivatal szobáiban komor esőfelhők gyülekeztek a savanyú akták fölött.

– Emberek – vinnyogta a legfelsőbb vezetés helyi képviselője, s a titkárnő szerint könny remegett a szeme sarkában – a havazást már elintéztém, el lehet felejteni, mintha meg se történt volna. De ebben az ügyben sürgősen ki kell találni a mentőötletet. A város közepéről van szó, a tér legmagasabb pontjáról. Ez mindenhol látszik! (Az eddigi tapasztalatok úgy mutatták, hogy ezzel a két módszerrel a legfogasabb kérdések is megoldhatók). És ha delegáció jön,

mit mondunk, ki az úr ebben a nyamvadék városban? Netán az Úristen?! – és már nyíltan vedelt a beosztottjai előtt.

A havazás estéje a Beethoven út kilencben sem múlt el nyomtalanul, holott kezdetben minden jel erre mutatott. Kora reggel, éppúgy mint máskor bedöcögött Tornyák üvegszállító szekere, s a szűk udvar csordulásig telt a kis parasztló zihálásával, tompa köhögésével, talán örökös légszomj kínozza. Nem szivarozik ez a gebe, Döme? – ugratták néha a fuvarost, de annak arcizma se rándult, inkább megmarkolta az ostor nyelet, mintha véletlenül. Az üvegesek rongyba csavart kézzel, merev derékkel hordták hátra a táblákat. Óvatosan egyensúlyoztak az egyenetlen kövezeten, még tréfából sem lökdösődtek soha, a nyers üveg kegyetlenül vág, ha kiszalad az ember markából. Az emeleten, ahol lehetett, már kitergették a dunyhákat, párnákat és plédeket, a csíkos és virágmintás pizsamákat. Szépen sorba, centis közzel, hogy a szomszédé is férjen. Frivol emberszag áradt belőlük, sűrű és sokszínű gomolyag, melyben egyszerre keveredett a nyugtalan éjszakák izzadmánya a szerelem csupasz illatával. Ha valaki ebben az órában lépne be a kapun, úgy érezné, hogy egy hatalmas és nyilvános hálószobába tévedt, melyben nincsenek többé szemérmes titkok, a foltozott nadrag éppoly beszédes, mint a pecsétetes lepedő. Ekkor erőltetik a gyerekekre az iskolakabátot, tojás serceg a kizsírozott serpenyőben, és még száz efféle zaj és zörej, ahogy egy lassú gépezet lomhán mozgásba jön.

De hiába illeszkedik minden apróság a szokott összképbe, hiába van látszólag minden a helyén, a gangra kilépő kis Murvainak mégis földbe gyökerezik a lába, s talán a lélegzetét is visszatartja, mintha legalábbis kísértet tornyosodna előtte. Pedig nem az. Eleven, hús-vér teremtmény, még hozzá egy unalomig ismert szomszéd, a Regina. A félemelet utolsó lakója bordó pongyolában, melyet aranyozott szálak tesznek még vonzóbbá, a korlátnak dőlve ideges rajokban érkező galambsereget etet, és dúdol is hozzá, mint aki teljesen belefeledkezett az adakozásba. A bátrabbak a vállára szállnak, mások a tenyeréből kapkodják el a kövér morzsákat. És mintha a Nap is csak azt a részt világítaná meg pimasz sugaraival. Vagy csak képzelődik? Netalán a látása romlott volna meg annyira, hogy már ne is ismerje fel a távolabbi alakokat? De hát ez képtelenség, tegnap járt orvosnál, fel is írt valamit.

De miért lepődik meg mindezen a nyugalmazott bérelszámoló? Mi készíteti arra, hogy pár pillanatig azt fontolgassa, inkább visszafordul, mintsem így kezdődjék a napja? Mi lehet ennyire megrázó ebben az idillikus képben, egy galambokat etető vénasszonyon?

Egy bérház nem kedvez a csodáknak. Igazából még a vérszegény meglepetések is elkerülnek. Talán a szerkezettel van a baj, a falakból szivárgó levegővel, amit nap mint nap beszívnek és ami egy idő után nemcsak a bőrüket ráncolja össze, de kiszáritja az agyat, az idegpályákat megnyújtja, csöndes vegetációra kényszerítve a legvadabb különcöt is. Itt nincs helye a fantáziálásnak, a min-

den alapot mellőző ábrándképeknek. A folyosóvégi vécé, a szolidan málló vakolat, a víz nélkül hörgő csapok józan és szigorú gondolkodásra nevelnek. Itt mindenre jut idő, sőt többre is. Néhány év és a szomszédból átkúszó zajdarakbóból: a kilincs diszkrét nyiszogásából, a padló recsegéséből és az elmosódó szavakból bármi kisilabizálható. Irt-e a távoli rokon vagy csak üzent, ízlett-e a finnyás Csonknak a vacsora vagy hozzá se nyúlt, és hogy Trattneréknél idén is elhalasztják a megelőlegezett nyaralást. A tévedés lehetősége eleve kizárt, hiszen a megfigyelések sora a végtelenségig tágítható és fejleszthető, míg nem a tökéletesség szikár csúcsára nem hág az unalommal együtt. Az „események” precíz forgatókönyv szerint peregnek, ha mégsem, akkor az illető már a költözés nemtelen gondolatát forgatja a fejében. (De innen csak a selejt megy el, szilárd, gerinces jellem holtáig kitart.) Ha valakinek ideérkezése előtt még nem voltak megrögzött szokásai, levetkőzhetetlen bogarai, itt majd szép csendben minden megterem, mint eső után a gomba.

A félemelet lakói húsz esztendeje élnek egymás éltető közegében, olvasható a folyosón kifüggesztett Jubileumi emlékeztetőben, amelyet annak idején Trattner, a sváb műgyűjtő olvasott fel a lakógyűlésen. Ott tolongott mindenki a díszasztal körül lehetőségei szerint fölcicomázva, kirúszszova, tiszta felöltőben; Reszlingné az alkalomra almás pitét süített, a férfiak bort hoztak, kisüstit. Egyetlen lakó maradt távol mindössze, akiről bizonyosan nem is lehetett megmondani, tulajdonképpen őt kerüli-e az egész társaság vagy ő utál következetesen mindenkit. Egy dologban azonban megegyeztek: Regina a rosszindulat vaskos szimbóluma, akiből úgy árad, sugárzik a gonoszság, mint nyugati fűtőtestből a meleg.

Az asszony egyedül lakott a könyökhajlatban, azután már csak egy elhagyott lakrész következett, ami fölött annyira megsüppedt a tető, hogy bármelyik pillanatban beomolhatott. Épeszű ember a közelébe se merészkedett, a postás bátorságából is csak a kanyarulatig futotta, bár mindent elkövetett, hogy ez ne látszódjék, az egyenruha mégiscsak kötelez. Arról a vonalról osztogatta aztán a leveleket, számolta ki a nyugdíjat, derűsen, bizalmas gesztusokkal. Talán egyedül ő érintkezett vele, valamint Cumi, a cseléd lány, aki ellenőrzéskor unokahúggá avanszált. Ahogy minden szennyes bűznek, erjedő leheletnek az a pusztuló zúg volt a forrása, úgy bármilyen pitiánerség, ízetlen tréfa, gonosztett csak Reginából fakadhatott. Ő öntötte le mosogatóvízzel a csendóra idején hancúrozó gyerekeket, piszkálta ki reggelente a postaládából a megrendelt hírlapokat, és minden bizonnyal ő lopkodta a lépcsőházi körtéket is, amiért aztán minden egyes lakó vaksötétben botorkálhatott azon a veszélyes helyen. De beszélnek feljelentésről és hatósági közeg ellen elkövetett erőszakról is! Regina rugdosta meg a pár percre szabadon hagyott ölebeket, mérgezte meg a kóbor macskákat, így végül az a rész lett a ház legkietlenebb zuga, ahonnan még a svábbogarak is fejvesztve menekültek.

– Az állat jobban megérzi ezt, mint az ember – mondta némi nyomatékkal Rizsniai néni, aki jártas volt az okkult tudományokban. – Meglovagolta az ördög, nem csoda, ha a latorság belécsontosodott. Még a tető sem üti agyon, mint más normális embert.

Mások, a józan ész hívei fogantatásának szörnyű körülményeivel indokolták az elkorcsosulást. Hiszen a kezdeti tisztátalan történetek, mint apró és szívós indák mélyen behatolnak a későbbi jellem szövetébe. Kicsapongó köz-katonákat, markos péklegényeket emlegettek és egy, a kor kívánalmainak nem mindig engedelmeskedő lányt. És ez így már mindent megmagyaráz.

De volt még valami, amit nem lehetett Reginának megbocsátani. A névadó nem tévedett. Ahogy néhanap végigvonult a gangon, lassan, kimért léptekkel, mint akit nem kerget semmilyen gond, kicsinyes szükség, vagy ahogy csak állt a lépcsőfordulón kissé ridegen szemlélve a körülötte lebzselő dolgokat, az ember önkéntelenül is hatalmas birtokokat, gazdag tartományokat, kastélyt, ménest, sürgő-forgó szolgálodat képzelt köré. És ha nem volt elég óvatos, ha figyelme csak egyetlen pillanat erejéig is, de elkalandozott, azon kaphatta magát, hogy ösztönös alázattal borul eléje felajánlva mindenét. Öltözékét, bár nem volt hivalkodó, sosem rontotta el egy bevásárlószatyor a maga otrombaságával, hanyagul odavetett bizsu vagy meggondolatlan szín, kitaposott cipő. Ekként történhetett, hogy ha mégis erre tévedt valami látogató vagy egyéb félhivatalos személy, az először vele tárgyalt, egyezkedett, nem ritkán alkudozott bármilyen „kényes” is legyen az „adott kérdés”. Trattner feleségére, aki a lakóbiztosi teendőket látta el bővérű lelkesedéssel és buzgalommal, már csak az uzsonnáztatás hálátlan feladata hárult. Hiába erősködtek később a lakók, bizonygatták a dühtől fuldokolva, hogy nem az a nő a mérvadó, nem onnan kell kiindulni, hanem igenis belőlük, a szürke, de mégiscsak túlnyomó többségből. Mondhattak, amit akartak, ócsárolhatták válogatott kifejezésekkel, az igyekezet haszontalannak bizonyult, céltalannak, mint a délutáni varjúkárogás; Regina „kívánságai” rendre beteljesültek. A látogatókat elkábította, miként a legnemesebb ragadozó a vadászterületére tévedt áldozatokat: alattvalókká lettek, mielőtt megszólalhattak volna. Ebbe aztán egy kicsit mindenki belebolondult.

Regina, mint galambokat tápláló öregasszony olyan valóságértelmennek hatott a reggeli szöszmötölésben, akárha hirtelen elszánt darabontok özönlenék el az udvart. A kis Murvai képtelen volt elszakadni az impozáns látványtól, mondhatni odatapadt, ahogy az óvatlan bogár ragad a frissen mázolt palánkhöz. Ügyet sem vetett a cipekedő üvegesekre, a lézengő reáliákra.

– Összepiszkolja a ruháját – nyögte ki végül, mert határozottan vallotta, hogy a kínos ügyletekben is őrizze meg az ember a méltóságát. Aztán táncos léptekkel elsietett.

– Béla, maga áthágta a szabályzatot. Vegye tudomásul, csalódtam a természetben! – sivította délután Reszlingné, mert hamar híre ment, hogy Murvai

szóbaállt az ellenzékkel. De az albrélt nem tanúsított megbánást. Még csak el sem sápadt, ahogy egyébként tette; ha rajtakapták valami disznóságon. Kihúzta magát, tömzsi nyaka szinte kiugrott gömbölyded törzséből, és úgy tűnt, néhány pillanat alatt bepótolja mindazt, amit hosszú éveken keresztül veszni hagyott: férfi lesz végre. Kemény, duzzadó hím.

– Azt a hangot nem hagyom bántani – hajtogatta konokul. – Édesanyám énekelt így – fűzte hozzá jóval később, és már olyan gyámoltalanul matatott a holmijai között, hogy nem lehetett rá haragudni.

De ez még nem minden. Regina, mintha csak folytatni akarná „gátlástalan mesterkedéseit”, Csonk két ártatlan gyermekét is magához csalogatta, majd porhanyós pogácsával kínálta őket. A kislányok hosszan áradoztak a sütemény különleges ízéről, valamint a kiszolgálás fölöttébb előzékeny voltáról. Aznap – mintegy a történeteket aláhúзва – az újságok sem tűntek el és este vakító fényben fürdött a lépcsőház.

– Leszoltak neki odafentről, hogy túl sok van a rovásán, aztán most sündörög ide-oda – legyintett Rizsnyai néni mindenki megkönnyebbülésére, hogy lám, csak akad valaki, aki „keresztüllát a tények szitáján”. Mindössze a legeléesebb szeműeknek tűnt fel az a talán említésre sem méltó töppedt bizonytalanság, ami lompos felhőként úszott át az özvegy vonásai fölött. Végül bármilyen eshetőségre felkészülve a bizottság úgy döntött, nem adják könnyen a derekukat, rajtuk ne kereskedjen senki holmi közönséges és átlátszó jótéteményekkel. És egyébként is: mindenki ott bűnhődjék, ahová való, adták ki a jelszót.

A jótétemények száma azonban napról napra duzzadt és egyre ravaszabb formákat öltött. Ha valahol éppen hiányzott valami, kanálnyi mustár, pohár tejföl vagy cukor, esetleg rá kellett volna bízni valakire a kutyát, gyermeket vagy a lerben piruló ebédet, Regina mintegy varázsütésre megjelent és szelíd mosollyal az arcán ajánlotta fel segítségét. Képtelenek voltak visszautasítani. Másnap aztán szemlesütve magyarázkodtak, hogy ez többé nem fordulhat elő, a kivétel erősíti a szabályt, egyszer mindenki meginoghat satöbbi. Lassan mindehová bejáratos lett. A legmakacsabb ajtók is engedelmesen tárultak fel, a legapróbb résen át is beférközött, ahogy a hajnali kávészag is keresztülhasít az aludni vágyó ablakain, a sötétítőkön. A bevásárlásból vagy kényszerű rokonlátogatásból érkező elcsigázott lakókat kivétel nélkül példás tisztaság fogadta. Regina keze alatt egyazon könnyedséggel tűntek el az évtizedes lerakódások a libegő pókhálókka, a vízkő szeszélyes csíkjai a fürdőkád oldaláról, por és felgyülemlett kacat. S amikor elment, furcsa gomolyagot hagyott maga után, a vaníliás teasütemények és a friss marcipán illatát. Ez aztán mintha csak akármilyen testszag volna, percek alatt szertefoszlott.

Ha már egy napig távolmaradt, megsértődtek, ha kettőig, izgatottan futottak át és remegő hanggal kérdezték, tényleg minden rendben van, ne küldjenek gyógyszerért vagy inkább hívjanak orvost? Izgatottságuk érthető volt,

hiszen mindahányan távoli rokonra, elvesztett vagy meg sem született családtagra ismertek benne. Volt, ki nővére áldott természetét, nagynénje szorgalmát vagy éppenséggel unokatestvére arcvonásait vélte fölfedezni, amit aztán sárgás fényképekkel igazolt. Így lépett elő mindenki Nagymamájává, ahogy Murvai egy elragadtatott pillanatában elnevezte.

Mint a Paradicsomban, úgy teltek a napok.

November végén a híg esők beköszöntével az északi szelek is feltámadtak. Megmozgatták a panelházak közötti állott tömböket és szétszórták a rothadó falevélkupacokat epesárgára festve át az utcákat, tereket. Megtelt a város valami csendes, vértelen káromkodással. De elfújták a Beethoven út kilencben ébredező eufóriát is, a huzat lobbantja el így az erőtlen gyertyalángot. A nagy egymásraborulás kellős közepén, szinte egyik percről a másikra elejtett, vértlen szavakból, gesztusokból kellemetlen dolgok derültek ki. Ki gondolta volna például, hogy habár Rizsniai néni bejelentetlen bérlőket tart, mégsem hajlandó fizetni a ráeső vízdíjat, ráadásul még le is tagadja, ha rákérdeznek. Hogy Trattner (akivel kapcsolatban még mindig nem tisztázott, miből „vételezte” a műtárgyait) unokája csente el és cseni most is a villanykörtéket arra hivatkozva, hogy egyszer e nélkül is kitörik a nyakukat. Reszlingné túl sokat fecseg házügyekről holmi idegeneknek, Murvai pedig sáros cipőjével minduntalan összejárja a felmosott követ. Mindedig ezeket a dolgokat magától értetődő természetességgel utalták át Regina számlájára (tették ezt akkor is, ha néha sejtették az igazi elkövetőt), s a képzelt gonoszság sötétjében rendre elmosódtak saját, különbejáratú kilengéseik.

A hivatkozási alap megszűnésével szilárdnak tetsző biztonságuk is semmivé foszlott. Az eddig feddhetetlennek hitt lakó sem engedhette meg többé magának azt a fényűzést, hogy munkájából hazatérve ne zárkózzon be tüstént, s fedezékéből csupán a legszükségesebbekért ugorjon ki. De még a lakásban is óvatosan mozgott, kerülte a hangos helyeket, nehogy egy hirtelen zörej, meggon-dolatlan hang gyanús gondolatokat ébresszen az amúgy jóra való szomszédokban. Ekként talán elkerülhette, hogy idővel róla is kiderüljön valami turpisság, szélhámos cselekedet, ami kellőképpen aláásta volna megmaradt tekintélyét és holmi homályos büntetésfélét is megelőlegezett. Amit nem tudott megvalósítani a kor ezernyi ötlete, a mellőzöttség mindennapos kísértete, a félelem fanyar gesztusai, azt Regina jótekingodása végül egy csapásra elérte. Elszaporodtak a dühös szópárbajok, gyakori lett az ujjalmutogatás, a kölcsönös felügyelet. Valami borzongató kéj uralkodott el rajtuk, ami úgy futkározott a megfertőzött emberben, ahogy a vér pumpál fáradhatatlanul az erek alagútjaiban. A mondatok gonoszul lerövidültek, a korábbi szívélyesség hirtelen cson-tig maró gunyorossággá vedlett, egy-egy jólirányzott köszönés az arcucsapással vetekszik. Végül már nem is szóltak egymáshoz, csak integettek, hadonásztak, ahogy a süketnémák rázzák botjaikat, rekedt, értelmetlen torokhangon

átkozva a világot. Hiába csitította őket Regina, repdesett alkalomadtán ide-oda a mélyülő szakadék és peremei fölött, „tevékenysége” olaj volt a tűzre. A lakók azon kapták magukat, hogy esténként a takaró védettségében azért imádkoznak, hogy legalább néhány óra erejéig kapják vissza a Regina iránt érzett jólbevált gyűlöletüket. De a feloldozás egyre késett.

Mentőövként Trattner javaslatára nagy titokban még egy utolsó lakógyűlést hívtak össze a „fennálló helyzet higgadt elemzése érdekében”. Elsőként a lakóbiztos emelkedett szólásra. Nem gyakorolt előtte, bevezető szöveget sem írt, mint máskor. Remegő kézfejből mégis kiérződött az összejövetel jelentősége, a körülmények súlya.

– Regina elvtársnő veszélyesen megváltozott! – többet nem mert mondani, mert félt volt, hogy egymásnak esnek. A beálló csöndben tisztán kivehető a cigaretta izzása, a feszültség megannyi árulkodó zaja. Úgy lopóztak hazáig, akár a halálraítéltek, akiknek már föladták az utolsó kenetet.

A december végi csonka hét készületlenül érte a várost. Ólmosnak, gyűrtnek ígérkezett a szilveszter. Hó nem esett még mutatóba se, a fagy szabadon garázdálkodhatott a fedetlen utcákon. Az emberek szorosabbra húzták magukon a kabátot, de legszívesebben a lélegzetüket is visszafojtották volna, hogy magukban tartsanak minden apró meleget. Pedig a felszín alatt lázas munka folyt, erőfeszítések zajlottak, hogy az újév ne találjon eldolgozatlan szálal a környéken, hogy idejében semlegesítsenek minden makacskodó hibaforrást. Erre kérték fel a polgárokat is. Fokozott öntudatra. A felhívás kivételesen a Beethoven utcai bérházba is begyűrűzött. Már másnap kihajigálták a karácsonyfákat, hogy ne vessen rájuk rossz fényt a túlzott vallásosság. Itt-ott buzgón takarítottak. Szilveszter előtt egy nappal híre jött, hogy a toronyóra is észhez tért. Talán őt is megérintette a közelgő ünnep előszele. Igaz, addig-addig ütötték, kalapálták a gyanús fogaskereket, míg valahol legbelül, ahová eddig nem ért el semmilyen szerszám, fel nem nyögött valami és a nagymánus csikorgva megállt. A helyi újság pár sorban hozta a diadalt, az apróhirdetések fölött.

A bérházban az a nap eseménytelenül telt, már-már nyugodt légkörben. A pezsgők jégbehűtve várták az óév utolsó perceit, töltött csirke gőzölgött az asztalokon.

Nem tudni mikor léptek ki az ajtón és mikor értek oda. A könyökhajlat előtt gyülekeztek szótlánul, mindenki azt hozott, ami éppen a keze ügyébe akadt, nem beszéltek meg előre; míves gyertyatartó, potyoló, kisebb konyhakés villant fel pár pillanatra a sötétben. Egyikük sem mozdult, talán valami jelre vártak. Az a régi, meleg érzés, a békesség érzete lassan tért vissza elgémbe-redett testükbe. Erőre kaptak.

Többre senki sem emlékszik.

DOBOZY HAJNALKA

Emma

A sámlin ült a cserépkályha és a fal között. Már alig sírt. A szürkülő délután lusta mozdulatlansága csendes szipogássá szelídítette zokogását.

Átázott zsebkendőjét a zsebébe gyúrte, két öklével megdörzsölte kivörösödött szemeit, és egy mély sóhajtással bezárta a délutánt. Tulajdonképpen jól érezte magát. Ma is elsiratta életének egy darabkáját, s most már csak a közelgő estére gondolt. A jó vacsorára és a meleg ágyra. Szájában hirtelen összefutott a nyál. Kiment a konyhába, megemelgette a fedőket. Elégedetten nézte a csirke-paprikás tejfölös szaftján gyöngyöző, halványpiros zsírcseppeket, a galuska márványos, sárgás-fehér halmait.

Ijedten kapta fel a fejét a megnyikorduló ajtó hangjára.

– Janikám, te vagy az?

A férfi megállt az ajtóban, nem mozdult.

– Na, gyere beljebb, ha már eljöttél!

A konyhaasztal mellé ültek, az öregasszony csendben várt.

– Búcsúzni jöttem.

A tuskólábú hokedli ijedten hátrébbcsusszant.

– Mama, én már nem próbálkozom többször! Elég volt! Évek óta csak várok... nem is tudom, mire.

Talán arra, hogy megváltozol, hogy más leszel. Arra, hogy legalább egyszer az életben megfordulsz és hátranézel... a magad mögé gyúrt arcokba, az ott-hagyott, kifosztott szemekbe.

A férfi felállt, kezét furcsán felemelte. Mintha távolodó hajónak intene. Aztán még ennyit mondott:

– Áthelyeztetem magam egy másik városba. Sajnálom.

Az asszony hatalmas lendülettel állt fel az asztal mellől. Két kezét csípőjére tette, összeszorított fogai mögött rekedt hangú indulatok gyűltek, de fölhabzó ordítását kettétörte a zár kattanása. A csendesen bezáródó ajtó résén már csak a hideg levegő csapott be. Így állt még egy darabig, félig elnyílt szájjal, majd ökölbe szorított kezei lassan kinyíltak és lecsúsztak a köténye aljáig.

– Most aztán sírhatok újra – hangosan mondta ki, s a keservesen nyikorduló szavak visszaterelték a hideg szobába. Nekidőlt a mázas csempéknek, két kezével dühödten nyomkodta kiszáradt szemeit. Még alágyújtani sem volt kedve, pedig a jó kis délutáni sírásokat mindig békés nyugalommá puhította a kályha melege. Aztán egy kis idő múlva mégis lobbant a gyufa lángja, bekapott a gyújtós alá beszorított újságpapírba, a sárga, meleg fény hirtelen fel-

kúszott a papír hátán egészen a takarosan megrakott gúla tetejéig, majd azok a kedves, meghitt roppanások, az áttüzesedő faszilánkok nyújtózkodó lángjai, ahogyan frissen támadt tüzükkel átizzítják a fölébük nehezedő, súlyos fahasábokat... ezt nagyon jó volt nézni!

Később behajtotta a cserépkályha ajtaját, de egy ujjnyi rést hagyott. A nyíláson kikúszó fények ráolvadtak a mázas csempékre, benne pedig szétáradt valami jóleső nyugalom.

– Ugyis hazajön. Előbb-utóbb mindig visszajön – mormogta magában, közben széthajtotta a magasra tornyozott ágyneműt, hadd melegedjék át az is egy kicsit.

– Már apám is azt mondta, hogy rongynak születtem. Ütött is, ahol ért. – Leányba ennyi konokság nem szorulhat – kiabálta, de majd kiverem én belőled, csak merd még egyszer azt mondani nekem, hogy nem!

Nagyon féltém tőle, mégis kimondtam. Pedig minden ellenszegülésemre már nyúlt is a szíj után. Én meg csak álltam, ökölbe szorítottam a kezeimet, és vártam, mikor fárad el. Verés után mindig elzavart otthonról. A kútnál megmostam az arcomat, aztán uzsgyi! A kapun kívül már nevettem. Sígni engem senki sem látott. Hát így nőtem fel. Majd jött a háború, de az is elmúlt. Nem esett bántódásunk. Apám boltját ugyan elvették, de ott maradhatott a pult mögött, az egérszagú kartonjaival együtt. Akkor már nem ütött. Nagydarab, derék lány lett belőlem. A hajamat rövidre vágattam, beondoláltattam, karjaimba csak úgy feszült az erő. A boltban nehezen fértünk meg egymás mellett. Apám azt mondta, hogy a szemeim, azok űzik el a vevőket. Hát szolgálni, azt tényleg nem tudtam. Nyájaskodni, az ajtóig kísérni, és még ott is újra megköszönni, hát azt nem. Azt akartam, hogy nekem köszönjék meg, hogy kérlel-jenek, hogy kutyaalázattal hátráljanak ki, ha nemet mondanék. De ott, tudja, abban a kis ócska boltban ezt nem lehetett. Így csak minden egyes nappal több lett bennem a keserűség. Bemászott minden zugba, még a poros, színehagyott vásznak közé is.

Ha üres volt a bolt, apám megköszörülte a torkát, kisajtolta néhány könnyecseppet a szeméből és rázendített:

– Pistukám – nyugodjon békével –, ő nem ilyen volt. Annyi szelídség és jó-ság..., de mit tudhatod te! Szegény elsőszülött fiam, még az iskoláskort sem ér-hette meg. Nem akartam utána másikat, de anyád csak nem hagyott. Aztán ahogy fölsírtál, rögtön az anyádat is sirathattad első könnyeiddel. Én meg ma-gamra maradtam, a két keresztel, meg egy bölcsővel. – Hová mész? – kiáltott utánam. Ilyenkor kiszaladtam a boltból, végigsétáltam a korzón, szemébe ne-vettem minden jóképű férfinak, de egy óra múlva újra ott álltam a pult mö-gött. Aznap nem mondta el többet. Nem sokáig emelgettem a vásznakat. Sike-rült bekerülnöm a postára. Éjjelenként tanultam, nagyon nehéz volt. Égett

a kislámpa, apám mellett horkolt. Amikor úgy éreztem, hogy nem bírom tovább, elég volt oldalra nézнем. Látni a dunyhát szorító csontos kezeket, a nehézkesen szuszogó arcot, amelyről még az álom sem simította le az örökös gúnyos mosolyt. Szerettem a postát. Jó volt az üvegablak mögé ülni. De egy pár hét múlva már úgy csináltam, hogy a túloldalon szépen gyűljön össze a sor. Rendezgettem a bélyegeket, kétszer is ellenőriztem a pecséten az aznapi dátumot, s közben a bőröm bizsergett a gyönyörűségtől, ahogy a bezárt üvegablakot egyre jobban beborította a várakozók fojtott nyugtalansága. Előre tudtam, hogy melyik lesz az a pillanat, amikor valaki türelmetlenül megkocogtatja az üveget. S akkor egyszerre lendült mindkét oldalon egy-egy kéz. De az enyém egy hajszálnyival mindig megelőzte a túloldalon begörbített mutatóujj hegyes végű koppanását. Nem is tudom, miért mondtam el ezt magának?

A parkban ültek, távol a sétálóok zajától. Emma lehajtott fejjel nézte a cipője orrát, aztán hirtelen harsányan felnevetett, és egy kicsit közelebb húzódott a khaki-színű zubbonyhoz.

A férfi hallgatott, majd egy kicsit elmosolyodott:

– Ha előbb tudom, hogy maga ilyen kis boszorkány, meg nem várom a posta előtt!

A lány nem válaszolt. Nézte a feszesre igazított egyenruhát, a pisztolytáska kifényesedett bőrét, s nem értette, hogy azok a fekete csizmák miért toporognak olyan türelmetlenül minden este záraskor az ajtó előtt. S nem tudott mit kezdeni az udvarias kézcsókkal befejeződő sétákkal sem.

Emma nem ehhez volt szokva. Őt eddig mindig lerohanták, erőszakosan nekimentek, egyszerűen fel akarták falni hatalmas, izmos-húsos testét. A tétován közeledő, babusgató kezeiktől félt. Pedig egyszer megpróbálta. Akkor este az ő tenyerében is ott volt a simogatás, de ügyetlen volt, s félszeg zavarában ő rántotta magára a meghökkent férfit. Többé nem is látta.

János egészen más volt. Annyit tudott róla, hogy katona és mindig az is akart lenni. De azt már nem, hogy a mundér szorítása gyorsan lehűtötte a férfi ágaskodó indulatait, s egy idő után csak az utasítások odaadó teljesítésében lelte örömét. Az erőszak lávafolyamai kihűltek benne, s azóta jó hivatalnokként türelmesen várta váll-lapjára a következő fényes csillagot.

Jánost egészen felkavarta ez a lány. A kikezdehetetlen jókedv örökös tűzijátéka, a fekete szemek játékos-gonoszkodó csillámai, a rátartian koppanó cipősarkok az ő lépteit is feszesebbé tették.

Ha időnként napokra eltűnt, a távolmaradást firtató, méltatlankodó hangot egyetlen mondattal intézte el:

– Az egyenruha kötelességekkel jár, a számonkérésekhez pedig nem vagyok szokva.

De a következő pillanatban már kedvesen nyújtotta a karját, s hosszantartó sétáikat simogató, meleg szavak csobogták körül.

Emmában már az első találkozás után türelmetlenül toporzékoltak az asszonyi nedvek. Várta, hogy ismét lerohanják. Arra várt, ha szeszélyes jókedve úgy tartja, talán még engedjen is. Aztán, ahogy szokta, a kielégült, diadalmas arcnak hirtelen hátat fordítson, hogy újra átjárhassa az a borzongató érzés, a kifosztott, kérlelő szemek gyönyörűsége látványa.

De most egészen egyszerűen csak szerették. Átölelték, megsimogatták, figyelték rá, s egyelőre nem akartak tőle többet.

Egy este, elválás előtt, dühösen megkérdezte:

– Mit akarsz tőlem, te katona?

– Elég sokat. Ha megszelídülsz, feleségül veszek.

Pár hónap múlva összeházasodtak. Amikor véget ért a szertartás, Emma ezt mondta:

– Ígérem, jó leszek. Ezentúl mindig jó leszek.

Az ifjú férj kicsit értetlenül és meghatottan nézett rá:

– Tudom. Hiszen eddig is az voltál.

A város szélén, a kertvárosban találtak maguknak otthont. János anyai öröksége egy apró házacska és egy nagy kertre futotta. Az ifjú asszony boldogan morzsolgatta tenyerében a még fagyott rögöket, s esténként lázas terveket szövögetett a férfi hóna alá bújva.

Ahogy lassan engedett a föld jeges szorítása, úgy húlt ki Jánosban a téli eszték meghitt melege. A lámpaoltás utáni fojtott izgalom, a suttogó sötétség, a dús asszonyi test párálló illata abban a pillanatban elszállt, ahogy Emma lenyomta ásóját a tavaszi földbe. Reggeltől estig szakadatlanul dolgozott. Felásta az egész kertet, palántákat dugdosott, a kert végét elkerítette, oda kerültek a tyúkok és a disznóól. Felhevült, izzadt teste estére holtfáradtan dőlt el az ágyon. János gyengéd cirógatásaira csak egy gyors és türelmetlen ölekezés volt a válasz. A téli éjszakákon kinyíló tenyerek, az ujjak szirmai ismét becsukódtak. Mire ősz lett, János elfáradt. A szolgálat befejeztével otthon egy fa alá húzódott, s az ölében tartott könyv fölött egyre távolabbra nézett. S ez alatt a végtelenbe feszülő híd alatt Emma fáradhatatlanul kapált, locsolt, szüretelt és gyarapított. Ahogy ő mondta: otthont teremtett.

János egy este maga mellé ültette, s nagyon csendesén így szólt hozzá:

– Túl nagy vagy te nekem Emma, túl vastag és túl kemény. Karjaidban férfi erő feszül, markodban a soha vissza nem adott pofonok görcse. Hittem, hogy megszelídülsz, halk leszel és illatos, és szép lesz neked is az esték csöndje. De te döngő lépteiddel végigrohantad a nappalokat, este mohón szürcsölted az ételt, s az éjszaka vad vágója után alig vártad, hogy virradjon, s folytasd ugyanott,

ahol tegnap abbahagytad. Nem kellesz nekem Emma! Talán, ha lett volna gyerekekünk..., de most már mindegy.

Emma konokul hallgatott, majd felállt.

– Jól van, János! Akkor én most elmegyek. Csak azt viszem magammal, ami az enyém – s két kezét még alig gömbölyödő hasára szorította.

*

Az építkezésen csak úgy hívták, hogy a mocskosszájú Emma. Segéd munkásként trógerolt, hordta a téglát, tolt a megrakott talicskát. Szeretett dolgozni, bírta erővel is. Két dolgot nem szeretett. Ha a múltjáról faggatták, meg a férfiakat. Néha ugyan egyet-egyet megkívánt, olyankor csak intett nekik. Tudták róla, hogy egy üveg bor meg egy tábla csokoládé kell csak, és azt is, hogy reggelig senki sem maradhat nála. Ha látogatója akadt, Janikát átküldte a szomszédba aludni, a csokoládét a gyerek ágyára tette.

Néhány év múlva munkavezető lett. Veszekedett, rohant, intézkedett, ha kellett, ordított torkaszakadtából. Nem szeretette senki. Kérni nem lehetett tőle, nemet mondani sem.

Egy nap behívták az iskolába.

– Tudjuk, hogy egyedül neveli a fiát. De ez a gyerek nagyon tehetséges. Küldje tovább tanulni. Bármilyen lehet belőle, orvos, mérnök... s ha nem bírna egyedül, megpróbálunk segíteni.

– Nem kell! Megoldom magam.

Este maga mellé ültette a fiát, és ezt mondta:

– Ügyvéd leszel!

A pattanásos kamaszarc értetlenül nézett rá.

– Így határoztam. Te csak tanulj, a többivel ne törődj. Mire végzel, házad lesz, fényes irodád, aminek alázatosan fognak kopogni az ajtaján.

Janika a közeli nagyváros egyetemére úgy ment el, hogy Emma csak az álmásig kísérte.

– Nem járkálok utánad, erre se időm, se pénzem.

A fiú szünidőben mindig hazajött, de Emma soha nem ért rá. Csak azt tartotta számon, hány év van még az iskolából. Két műszakot vállalt, látástól vakulásig dolgozott, s eszelősen gyűjtötte a pénzt. A diplomaosztás napján otthon várta a fiát. Jó ebédet főzött, a szobában terített. A takarékbetétet a terítő alá dugta. Ebéd után így szólt:

– Na, ügyvéd úr, lássam azt a diplomát!

– Orvos lettem, Mama! Ne haragudjon rám. Itt leszek a közelében, a kórházban mindig megtalál.

Emma nem szólt egy szót sem. A betétkönyvet nem vette elő.

Eleinte még hetenként meg-megnyílt az ajtó. De a frissen keményített fehér köpeny meglebbenő szárnyai egyre csüggedtebben lógtak a tuskólábú hokedli körül. Emma szótlanul ült, soha nem kérdezett semmit, csak hallgatott. Nézte a kipirult arcot és várt. Egészen addig, amíg a friss illatú szavak lassan elbizonytalanodtak, s fáradt kongásuk végre felállíthatta az asztal mellől. Ilyenkor mindig ugyanazt mondta:

– Orvosság szagod van, megfájdul tőle a fejem.

Majd bement a szobába, az ajtó csukódását már nem is hallotta. Leült a sámlira és halkán sírdogált.

Az estéket jobban szerette. Olyankor begyűjtött a cserépkályhába.

LÁSZLÓFFY CSABA

Az „áldozat”

*Kérdés: disznóból lesz a tor?
a böllérkést ma kire fogják?!
Krisztus balján a vén lator
bankszámlát nyit-e, vagy hozsannát*

*zengenek hozzá törpék, rondák?
s kamatlábból gyűl az akol,
hol csak az kap hitelben sonkát,
ki eladván, amit a kor*

*leszázálekolt: önnön hangját,
a roncsból, mit sovány szalonna
tart össze még s már csak a hangyák*

*nyüzsögnek rajta – legfőbb gondja:
balekből égi fényre vált,
mint romlatlan prostituált.*

Opus 2000-ben

*Mindig csak egy költőben higgy; ha
bőrét levedli is, nem érzi,
lecsavarja combját, mint kézi-
gránátot s messzire hajítja.*

*Csömör egy brancsban látni őket,
közös vályúban lázas nyelvvel
egymást lökdösve –: „Ez a hely kell,
megillet engem!... szeretődöt*

„Nem me...
 kölcsönadhatnád s azt a pezsgős
 üveget! Hidd el nekem, kérlek,
 hogy posztmodernben többet ér egy
 lakáj, mint egy kibelezett hős...”

Még ez a bunkó emberöltő –
 banktisztá Parnasszus komorlik:
 „Írd meg a versemet, komornyik;
 itt a pénz – én vagyok a költő!”

Levél a másokra gondolva

Kétezeregyben az a kávé
 az a feltúrt fiók

az a másik
 ott –
 menekülőben
 vagy megbújni látszik?
 mi elől? mi után?

a volt – a nyári –
 és a leendő téllél-bélelt
 útitárs
 (a képzel
 lehetőségek indái

az elmosódott sor a zsebben-
 felejtett cetli után nyúlva
 botladozás a virágagyás
 felett – hány éve? hány év múlva?)

mint madár csőréből a morzsa:
 egy elhullatott mosolyod

aki belenyugszik az bűnös
 vagy már halott

LÁSZLÓFY CSABA

minden kiút zsákutca
és minden folytatás enyészet

a pince hagyján volna
de az odú a még sötétebb!

amitől tartottam (egy mozdulat
a Bermuda-ködben: fogoly!) –

én? türelmes isten?! kizárt dolog
míg vihar készül valahol

1997. X. 25.

„Nem meghalni, hanem élni nehéz a haza földjén”

BESZÉLGETÉS LÁSZLÓFFY CSABÁVAL

Lászlóffy Csaba a „felnőtt vadkor” – a civilizáció – fenyegetéseitől, fantáziátlanságától félti embertársait, a világot. Versei elárulják, hogy erdélyi költő; de legutolsó kisregényében is (A közeledő láthatatlan – Fiktív hagyatéék) városának, Kolozsvárnak a jelene miatt s a jövőjéért aggódik. Az író magatartása, látásmódja függ-e a honnantól? A hely mennyiben lehet a kétely „ihletője”?

A honnanra egyértelmű a válasz. Az utánam induló költők, Szöcs Gézáék, Balla Zsófiák is (szerencsére) erősen kapcsolódtak a hagyomány szellemi értékeihez, Kolozsvárhoz; verseikben fellelhetők a város szimbólumai (a hatyú, a Sétatéri tó, a Fellegvár). Nehéz időkben, valahányszor az üres papírlapokkal néztem farkasszemet – nem egyszer nosztalgizás volt ez –, hányszor bejártam a „tordányi teret”, a szülőhelyet, ahonnan anyám gondviselése és apám álmodozó hite elkísért, nehogy mint „árvácska-ingben kapálózót” elhasznált újságba csomagolhasson idő előtt a bábáskodó Történelem. Szellemi szülővárosom azonban Kolozsvár volt; tágabb szülőföldem s állandó otthonom a magyar nyelv. És átmeneti lakásra találtam bolyongásaim során gyakran a messzi időben: „Kemény földön / leveles könyvtárban / Kemény János emlékiratában / nyílvezzőként zúgó Ázsiában / kitömött beggyel is élő tróféákban / keresztény máglyán vagy apokrif imában / fiktív hűségben és konkrét árulásban...” Ennyit a honnanról. De a mikor? és a miért? legalább olyan fontos lehet egy-egy mű megszületésében.

1990 januárjában jelent meg, otthon és Magyarországon is, Szintér című írása, amikor gyertyák égtek Kolozsvár főterén s '89 véres karácsonya még elevenen élt nem csupán az áldozatok hozzátartozóinak szívében. Akkor írta le a történelmi tragédiákat megidéző sorokat, amelyek akár ars poeticaként is felfoghatók...

Igen: A történelem egyik örök színtere a kolozsvári Főter, melynek közepén gótikus templomfalak előterében a század legeleje óta nem csupán művészi remeklésként, de a város jelképe gyanánt is ott áll a Mátyás szobor – annak a történelmi személyiségnek az emlékére, aki fél évezreddel ezelőtt a kereszténységnek erőt, reneszánsz kultúrát jelentett, és európai egyensúlyt mint nagyhatalom... Voltak idők, midőn ezen a Főtéren még a döglőnek is egy font ezüstpénz dukált. Ki tudná, hogy nem az elszánt vagy a győztes pillanat a döntő, hanem a folytatás. Nem meghalni, hanem élni nehéz a haza földjén.

„A külső békét féltő költő miért ne köthetne békét saját indulataival is” – írta 1991-ben Lászlóffy Csaba. Sikert-e ez a békekötés az elmúlt, nyugodtnak nem nevezhető esztendőök alatt?

Színtelen napokon – mert utóbb többnyire ezek „jöttek divatba” – néha, midőn a csukott szem ablaka mélyén látszik csak a köznapi vézna esőszárakra kifeszített szivárvány, engem is megkísértett a lemondás. Mert korábban, a keserűségből, a daczból, a cenzúrázott gondolatokból gyúrt pesszimizmus valami elképzelhetetlen erőt, konok-

ságot adott az embernek. A zsarnokság tilalmai nem azt jelentették, hogy bárki is kétségbevonta a hagyományt, a múlt erkölcsi értékeit. A gépbe fűzött ív papír egyetlen kis szögletében elfért „egy falu királyi levélben feltüntetett / határneveivel erdővel borított / tatárlyukjaival meszelt tornyával és katona- / temetőjével –”, s a fenn maradt teret *születés töltötte ki: füvek és csend...* Élt bennem a remény, hogy vége lesz egyszer minden sötét háborúnak a lelkekben is. Hallom, amint a gyermekkor törpemozdonyai pöfögnek térkép-Európából-Ázsiából, s magam előtt látom, amint a tejszínhabfüstben legyezők, cvikkerek, koszorúk, messzelátók, köcsögalapok úszkálnak, kavarognak, imbolygó lámpafényben tétova árnyak, meghitt zugokba kandikálók, a repkény pókhálós polgári páncélzata előtt sétatálcájuk aranygombját villogtató urak s diszkrétén rizporozott arcukat a napernyőjükön áttűnő sáfránsugarakkal sápasztó hölgyek fodros kis fellegek alatt... Valamikor úgy tűnt, hogy „én választom meg a hangulatokat is városom díszleteihez”. És most, a ránk szakadt látszatszabadsággal, kiderül, hogy mindaz, amit emlékeimben, génjeimben – valóságosan örököltem, megőriztem, csak törmelék; a halottak világával együtt a hagyományt tüntetően nélkülöző élet is! Ha az alkotói felfogás és gyakorlat ezt vallja, ezt teszi, akkor ez nyilvánvalóan a közemlékezetre is kihat. Valami olyasmi történik – világszerte, „világra szóló divatból” –, ami miatt Határ Győző is dohog, konkrétan a színházi potentátok visszaélései láttán, akik, mint mondja, „felnyalabolnak egy remekművet, és kiparancsolják a szerzőt, hogy ne is legyen ott, azt csinálnak vele, amit akarnak; áthelyezik a miliőt, a színhelyet a 16. századból a 20. századba vagy a 20. századból a római korbá... a szöveget megváltoztatják”. Közben, kis, aprópénzre váltható jóvátételeknek is tanúi lehetünk persze. Nekem is megjelent a kilencvenes évek elején néhány korábban letiltott, hosszabb lélegzetű prózám, drámám. Csaknem tíz év után közölte folytatásokban a LÁTÓ *A bajkeverő* című kisregényemet, amely *A szökés* című korábbi regényem folytatásaként „valóság-irodalomnak” készült (ha van ilyen), semmiképpen sem a képzelet játéka, nem valami helyett vagy pláne törmeléként íródott – a megjelenést követően ezt egy beszélgetés során már tisztáztam –: torzóról is legfeljebb abban az értelemben beszélhetnénk, hogy a közlés „elnapolásával” (nemcsak e mű esetében) egy életpálya torzónak vagy következetlennek tűnhet. Irigylésre méltó életmű az, amelyikből csupa nyugalom és biztonság árad. Ha görcsbe ránt a valóság, az írás is rántson görcsbe! – talán ezt a kihívást éreztem akkor, amikor *A bajkeverő*t írtam. Nem menekvés volt számomra az írás, hanem tudatos ellenszegülés. Akkoriban egyik legnagyobb élményünk volt itt a veszélyeztetettség. Az öngyilkosságba kergetett Visky Árpád esetében a konkrétan fizikai. (*A bajkeverő* az ő emlékét idézi.)

Ezek szerint a realista ábrázolás és az újabb írói megnyilvánulások közti ellentét késlelteti az említett békekötést, az alkotó lelki békéjét?

Nevezzük egyelőre csak egyéni aggodalomnak, amit szóba hoztam. Én alkati adottságaimnak tulajdonítom, köszönhetem azt, hogy a terror tudatot és gerincet próbára tevő évtizedeit lelki épségben úsztam meg. Pedig, aki ismer, tudja rólam, hogy nem vagyok óvatos, habozó, visszahúzódo fajta. A dolgok velem történtek meg mindig. Akkor is, hogyha másokat idéztek be, próbáltak elhallgattatni, vagy lógattak kötélén. Ez nálam adott valami, együtt jár a beleérzőkészséggel. A tartáshoz, a kitartáshoz az erőt, úgy érzem, valahol a család múltjában, a génjeimben hordoztam. A kérdésre visszakanyarodva: sohasem állt szándékomban üdvös vagy kevésbé üdvös alkotói módszerekről – teszem azt a realizmus fölülkerekedéséről – értekezni, mikor még az iro-

dalmi műfajok elkülönítése, a megszabott határok is gondolatba ejtettek mindig, úgy szólván kétségbe vontam őket... Itt most másról van szó. Egyre több vallomás, szöveg hangzik el a törmelékről. Életművek helyett korszerűnek tartott (divatos!) munkával, kísérletezéssel készülnek a maradandónak kikiáltott „töredékek”. S persze sok-sok utánérzéssel, utánzással. Mit szóljon az, aki tudatosan építkezve – csúnya szó ez ma, ugye? –, a szerves összefüggéseket kereste mindig, a múltban is, és egységes életművet képzelt el magának – posztmodern (posztmodernebb, eposzmodern stb.) koroktól és műfajoktól, cenzúrázott és „szabadutánzásra” ihlető rendszerektől függetlenül?!

Megférhet-e a pátosz a tárgyiassággal? A meditációt érzi-e jellemzőnek főleg költészetére – esetleg a goethe-i „szenvedély és mértéktartás” együttes imperativusát? S mikor vált át prózára a költő nyelve?

A kérdés tehát – műfajtól függetlenül – az alkotónak szól, aki a formát keresi, a mondanivaló kivitelezésével bajlódik. (Manapság a formai jegyekről szívesebben értekezik mindenki, mint a tartalomról – jegyezte meg találóan egyik költőtársam.) A stilizálás, a műtyűrkézés kínjai, a nyelv szándékos torzítása helyett, úgy érzem, mindnyájunknál nagyobb a tét. Ez emberi ösztön reflexeit is oda lehetne sorolni az írói vagy egyéb tehetség minőségéhez. Az emlékezetzavar vagy -kavarás is érdekes kuriózum lehet; de mit ér ott – Boszniaiban vagy Karabah vidékén –, ahol a krónikus emlékezetkihagyás rémével kellett szembenézni mindannyiszor?! Kiürült nyelvi kódok átértelmezése, szójátékok, vendégsszövegek bőven fellelhetők nálam is (mint játék – csak mint játék! megfér ezekkel együtt a felfokozottság, a fejetetejére állított, fűtött érzemény); de jó, ha a költő tudja, hogy milyen funkciója van mindennek, s nem meghasonlottságból fakad, nem öncélú, ami belőle kibuggyan. Még akkor is, ha úgy néz ki jobbról, balról, felülről, *tülfelől* (jól nézünk ki!), hogy az egész életünk kifordított, megkérdőjelezett és neveltségességre méltó.

Jégverés című versének apokaliptikus képei a külső-belső békét nem lelő világról adnak tragikus képet. Köze van ehhez a sötét tónushoz a költemény keletkezési helyének, Illyefalvának?

Így hát újfent a békétlenkedő szerepét kell vállalnom. Mielőtt tisztáznám „alapállásomat” – nem költői, írói státusra gondolok, hanem egyfajta megközelítési és megjelölési módra –, be kell vallanom, hogy Illyefalvához, ahol ezt a verset írtam, nem akármilyen érzélem fűz. A feleségem falujáról van szó (szülei ott élnek ma is), mely valamikor – utoljára jó fél évszázaddal ezelőtt is még – országhatár volt, s mindenkor egyfajta végvár a veszedelemben és vártemploma a megmaradásnak. A vers korántsem történelmi apokalipszist idéz meg, hanem egyszerű természeti csapást, amire a cím, a *Jégverés* is utal. Más kérdés, hogy a falusi környezet, a hiedelmek világa szinte sugallja a Sárkányjárást, s a madách-i képzeteket. „Az Edenkertnek egy késő sugára” után áhító *néző* ezúttal is pórul jár; s az *eszkimótlan* jövő-látás rácafol megint az újabb, „fentről jövő” áttatásokra: „Mikéntha a hús lefoszlott / testedről, úgy vagy kifosztott”... Ezzel már benne is volnánk a napi nyomorúságban s a politikában. Pedig csak „Isten epe-bugyra” ömlött alá haraggal... Valamikor még *innen* minden kételkedésen, türelmetlenségen – mikor még „Magellant nem lincseltek meg / az óceán ködszörnyetegeire meredők / s a Louvre kis harangja még nem sikoltotta / világga Szent Bertalan éjszakáját” –, én egy kicsit úgy képzeltem el a történelmet, a múltat, mint a zsarnokság és a mindenkori számurájok (a művészeket is beleértve) párviadalát. Így kezdtem írni, fő-

leg drámát; később, mikor megjött hozzá a kedvem, groteszk helyzetekig fokozva azt, ami az életben abszurd csak igazán.

Bertha Zoltán összegezése szerint Lászlóffy Csaba drámagyűjteményében „a hatásos atmoszféra termés és a megidézett történelmi alakok sorsán, helyzetén, küzdelmén keresztül felmutatott, megjelenített erkölcsi kitartás, helytállás és hajlíthatatlanság igazsága ragad meg” ...Műveiben így hát a fiktív művelődéstörténeti mozzanatok és a történelmi alakok (például Brandenburgi Katalin, Perényi Péter, Kármán József) a beleélés különböző lehetőségeit jelentik?

Épp ide szerettem volna eljutni. A történelem baljós pillanatait eleinte apokrifok formájában próbáltam megjeleníteni: fiktív levele vallomások segítségével néhai személyiségek világképéhez közelítve, régi költők nyelvi ruháját öltve magamra. Bár ahogy sokan észrevették, ennek sem volt köze a divatos stílusjátékhoz, hanem a történelmi tapasztalatot kerestem, mely kapcsolatba hozható mai gondolatainkkal, amelyre felismeréseink épülhetnek. „A mesterség fortélyai nem elegendők szavakba foglalni a fortélyos büntetéseket, a tisztesség nem támaszthatja föl azon körülményeket, amelyek közt a legártatlanabb lélek elkerülheti az iszonyt, a legvédtelenebb test a halált...” Miután valahol ezt leírtam, versben, szinte magától jött, robbant ki minden. Itt már nyilván nemcsak az író mesterségbeli tudását kell számításba venni. (Mit tehet még a költő?) Mint a legtöbb művészi útkeresés, az enyém is kisebb, könnyedebb-nehezebb kísérletezésekkel indult. Míg aztán – sok-sok vers-dráma- és próbakötet után – a műfajhatárok elmosódásának, lebontásának kockázatával egyidejűleg ráhibáztam egyfajta idősírk-keverésre, bizonyos egyidejűség megteremtésére különböző korok (néha újabb közép- vagy barbár korok) személyiségei és köztünk. A megélt élethelyzeteket figyelembe véve, úgy érzem, nem is olyan egyszerű kalandozás ez az időben. Több ez, mint írói játék.

Szilágyi Júlia írta Lászlóffy Csaba prózájáról: „Úgy veszünk részt valamiben, ami már megtörtént, mintha épp most történné, vagyis bármikor, amikor egy titkos intésre beindul a szertartás.” Ez a részvétel – az imponáló művelődéstörténeti ismeretanyagon kívül – bizonyára nagy stílusismeretet is követel.

Előbb ráhibáztam egy „reinkarnációs” történetre. Aztán rájöttem, hogy az időben minden megismétlődik, persze nem ugyanúgy, olykor egy más szinten. Középkor a XX. században?! Túlzás volna?... Mi jellemezte a középkort? Fanatizmus, eretneküldözés (ma úgy mondanók: minden másság eltiprása), türelmetlenség, besugár, képmutatás, kétszínűség, üldöztetések, skolasztikus gondolkodás, ortodoxia. Ne folytassuk. És mi jellemezte – s jellemzi – a mi fényes századunkat (a repülés, a röntgensugár, az űrhajózás, a génsebészet korát)? Meghasadásos, lélekmeg hasonlósos évtizedek, emberöltők után – előtti?! – talán nem elhamarkodottság levonni a tanulságot. Van összehasonlítási alapunk – nemcsak az intelligencia-gének, a freudista-neofreudista lélekelemzés és a szabadasszociációk tekintetében... Az izmusok a maguk idejében, szűk körben, kínáltak valamilyen megoldást(?). Legfeljebb kiutkeresést, pillanatnyi, szisszenésnyi-szesszenetnyi menekvést a kevesek számára... *Ókori, középkori és újabb kori fonderlatok* címen két és fél éven át közölte egy sorozatomat a kolozsvári Helikon (esszének szántam? novellaként közölték? – mindegy, fő, hogy most már kötetté állt össze a Kriterion Könyvkiadónál). A sorozat minden darabja válasz, semmiképp sem egyértelmű vagy teljes felelet – egy lehetséges kérdésre... Mert nem hiszek a külsőségekben (a szakmán belül sem a címkézésben, a merev ítéletekben, kategorizálásban), a poszt-

modernben sem hiszek (Magyar posztmodern?) Lám, hova lyukadtunk ki – vagy valahol végig erről (is) volt szó? Mint ahogy nem hiszek a megérkezésben („Ha önök közül bárki meg akar érkezni valahová? A dolgok ésszerűségének hajszolása szemben áll a kimeríthetetlen csenddel – az örök bölcsességgel” – fordulok a nyolcvanhárom esztendő Szigetlakóhoz, Határ Győzőhöz egyik újabb versemben.) Hisz valóban az a szép, ha *úgy veszünk részt valamiben, ami már megtörtént, mintha éppen most történné.* Velünk. A turpisság így is, úgy is kiderül, ha az álarc lehull. Elég odafigyelni: „a ganéarakás-világ beadja a derekát / még a post mortem licitáció előtt”. A többi fatális üresség, egyeseknek unaloműző posztmodor. A leszakadt – elhagyott, leírt – provincia bűnrossz útjain a luxuskocsi egyből tönkremegy; a gyalogos viszont itt többet kibír, mint mondjuk a pesti aszfaltot. Mert – ahogyan az erdélyi perspektívából egy ifjú kortárs (Rostás István) látja – „mifelénk ma minduntalan rázuhan a tegnapi, és a morálizáló summázás helyett a borgesi gondolatot időszerűsíti, amely szerint a vereségnek olyan méltósága van, amit a zajos győzelem ritkán mondhat a magáénak”.

Nemrégiben vette át Magyarországon a Berzsényi-díjat. Költeményei között két Berzsényit megidéző verset is találhatunk. Elődjének, szellemi rokonának tekinti őt?

Berzsényivel mindig alkati rokonságot éreztem. Nem fizikai-alkati tényezőkre gondolok itt, hanem elsősorban lelki-alkati sajátosságokra. A klasszikus görög költészet és metrumok, Berzsényi költeményeinek a képszerűsége, a képekben feszülő sűrített drámaiság közel áll hozzám. Az is igaz, hogy ma egészen másak az élményeink, Erdélyben különösképpen. Berzsényi valahol a Birodalom nyomasztó, fenyegető árnyékában nőtt nagygyá, nagy magyar költővé. Ma viszont a birodalom hiányát sirjuk vissza, fájlalja Európa... De hagyjuk a füstölgő nosztalgiákat, törődjünk inkább a lelki birodalom, az összmagyarság létének és kultúrájának megőrzésével.

Kolozsvár, 1998. április 15.

Erdélyi Erzsébet - Nobel Jrán

MAGYAR A januári szám tartalmából:

NAPLÓ Bolgár irodalmi mozaik

Csiki László, Gömöri György, Gutai Magda és Kolumbán Miklós versei
György Attila és Horváth Péter novellája, válogatás szociográfiai pályázatunk anyagából

Béládi Miklós és a magyar avantgarde: Tverdota György, Karafiáth Judit és Papp Tibor tanulmánya, Jókai Anna Hamvas Béláról, Pál Ferenc esszéje a Nobel-díjas José Saramagóról

Irodalmi és nyelvi feladványok

Kritika Deák Botond, Schmidt Mária és Tamás Attila könyvéről

A folyóirat megrendelhető: 1406 Bp. Pf. 15.

GAUGUIN : D'où venons-nous ? Que sommes-nous ? Où allons-nous ?

LÁSZLÓFFY ALADÁR

A magyar–magyar fejlemény-viszonyról

EGY IDEIGLENESEN MAGYARORSZÁGON ÁLLOMÁSOZÓ HATÁRONTÚLI OLVASATAI

I. Bevezetés az imázsológiába

„És micsoda óriás falak egy maroknyi embercsoport oltalmazására!...”

(Henry Miller: *Mükéné*)

Imázs? Fáma? Hírünk a világban? Valahol a strassburg-i liturgiában valami nyilakat illető könyörgésnél kezdődött s a tőzsomszédságban gulaschra, fokoschra, Mariskára redukálódva végződött.

Az aggasztó jelek nem a világ kőkorszakban megrekedt vagy oxfordi térfelének egyikére-másikára jellemzők. Mikor az volt divatban és Ferenc Jóska meghívta, a bábolnai ménest meglátogató Valahanyadik Nyelvtörő Nevű sziaími király és környezete is minden tudnivalót bevágott a nyelvtörő nevű Magyarországról. 1990 után magyar külügyi tisztviselőtől Angliában kérdezte meg egy külügyi tisztviselő, hogy apropó, mikor is húzódtak, vonultak, költöztek, szivárogtak be a magyarok Romániába? Egszerűen nyomunkat veszítették. A történelem a tedd meg és felejtse el jegyében dolgozik. Érdekes, hogy pedig az angolok – másik végletként – nem borítanak fátylat a cilinderre, ahonnan efféle megállapításokat húznak elő íróik, történészeik, melyek akár „imázsmélypontjainkat” is jelenthetik: „a Harmincéves háború idején felbukkant egy kis energikus törzsfőnökük” (Bethlen Gábor), aki „nyugtalan alattvalóit szinte évente vitte háborúba”...

*

Külső tekintettel szemlélve dolgainkat, írott és íratlan hősök írott és íratlan világa tartalmazza azt a táblázatot, melyen negatív értékek a mi pozitívumaink, és pozitívak, amik előttünk negatívumnak számítanak. Mindig maradnak végül feloldhatatlan, legalább érzelmi szembefeszülések, még hogyha ezek feloldása nem is nyílt konfrontációt jelent majd. Aminek Szondi és Dobó, Thúry György és Losonczy István, Dugonics és Jurisics, Zrínyiek és Hunyadiak, Bornemissza Gergő és a beszélő köntös viselője ellenálltak – pontosan az voltunk mi úgy 896 táján Szvatoplukéknak. Mikor ki az „ad sagittas” tulajdonosa. Persze korábbi korokban a primitívia még némileg helyettesít

tette a képmutatást: nem csupán békekötések szabályozták, egyezmények rendezték, hanem helyben kontrázott meg, aki képes volt rá, bármely megoldást.

*

Már a címkézés, a szimpátia és antipátia kimutatása hathatós ösztönzője, eszköze az önbizalomnak s az elbizonytalanodásnak. Az „utolsó csatlós”, „bűnös náció”, „irredenta”, „szeparatista” – régebbi summásan, egyetlen Olmützbe, Kufsteinbe, Spielbergbe utasító szóval rebellis volt. És 56-ban hirtelen ez az önmaga és mások előtt mázolt elem – hőssé lesz. A Nyugat (épp a franciák) nevében egy Camus zeng dithirambust róla (mint száz évvel korábban Heine, Ibsen). Aztán valahogy tesznek róla a hivatások „haladók” világszerte dróton rángatott táborából, hogy ez is elhalványuljon, lekopjék, ellensúlyozzák valahogy kívülről és belülről. Nem mindig kellene ehhez tények. Néha elegendők az értelmezések, hangsúlyeltolások.

Az ember azt hinné: az ilyesmiket a Rákóczi vagy a kossuthi „hőskor”, lehet, már a következetes szembenállás az ottomán birodalommal, a „törökvilág” martiriuma egyszersmindenkorra beállította, meghatározza. Pedig nem. Minden kor és nemzedék előtt, a más-más emberiségek és közvélemények szívében vizsgázní kell folyton. Non-stop megmértetés és rövidéletű besorolás ez. Mindenkié mindenki előtt. Ez a sminktechnikás álarcsorozat, Veronika-kendő újrászövés az IMÁZSÉPÍTÉS. Hölgyek, urak, a panoptikum nyitva áll! És vizsgázunk önmagunk előtt is. Így vesszük észre, hogy mi, akik mostanában annyira ragaszkodunk a kollektív jogokhoz, időnként valamilyen ürüggyel elhanyagoljuk a kollektív kötelességeket.

*

„Mindent vissza!” zengett az utca egy megfelelőnek látszó pillanatban. Most már világosabban kitetszik, hogy mi, milyen s mivel jár a „visszaadás” úgy 50 év után. János bácsi s Juli néni esetében is; nem egy országában. Öt órán belül a leszakadt végtagot is vissza lehet varrni mai sebésztechnikák szerint. Ott ahol. Nyilván nem éppen ott, ahol zúg az a négy folyó, és hét órán túl nem győztelek várni alapon *már/még* sehol. Itt az „egyszer talán” nem segít, mert a sebek hegednek, a határok beforrnak, ami együtt volt, ha a szétvágást túl is élte, elkülönül.

A világban azért sem lehet „rend”, mivel a Teremtő Hivatalt rendre mindenki megkörnyékezte soron kívüli helyrehozatali kérvényekkel, s az csak továbbtaszította a mezsgyéket, falakat. A határrendezésről csak az a nemrég megjelent világvége-elemzés jut eszünkbe, miszerint, ha beáll, akkor a fő-fő katasztrófa-tényező a fellépő anarchia lenne. Méretarányos példának elég egy moztúz, stadion-verekedés, lelátó-omlás.

Jelképeink: kicsinyített, összecsukható, zseb-elképzelések valami nagyról. Jelképeink majdnem mind(ig) zsugorított rémállapotok. Ha összeomlik valami... márpedig össze fog omolni... ha nem... Jól van, ne renoválják. Dőljön össze, mint a nótabeli vendégfogadó, melyben nincs eladó barnakislány. A telek többet ér máris. Az országé is. Megint. Hányszor volt/van úgy a történelemben, hogy lepusztul a felépítmény? Az *udvar* ér többet. A tér. Mi csak tudhatnánk (tatárjárás, törökdúlás), ha nem holmi robotképek után keresnénk a helyreállítás módját. Holló, csőrében egy gyűrűvel... Nézzenek utána (ma, zárásig, amíg a készlet tart) a Corvinban. Vagy lejben Vajdahunyadon. „Hunedoara, kohászati központ...” mondom – *centrum* áruháza...

Nem kell csodálkozni: a történelem közelebb áll a merkantilizmushoz, mint a pátozshoz. A lét teátruma csak utólag hasonlít elveszett paradicsomokhoz, s rendszerint

másoknak, nem akik lakták. Ott, közelről, a csengőnevű csaták, magasztos mészárlások előtt csupán úgy-ahogy felsepert, elrendezett fapiac valamennyi haza. Az is. A jólismert. A számunkra sokat, mégis hiába mediatizált. A metaforába foglalt „agyalakú országgrész” is csak amőbaalakzat. Aligha végleges égi látvány, égből-látvány (bokréta, Istenkalapja), még hogyha meglepően sokáig változatlan körvonalú is, mint a csillagképek. Vannak efféle bolygóhollandiák. Ilyen bolygóhollandia Magyarország is a történelem láthatárán: nagysága, alakja, határai, felségele, hovatarozásai. Kapálózásai is mindmáig. Nem csoda, ha van, akit megtéveszt, és van, akit hidegen hagy, annyira, mint Madagaszkár és az ő rövid, de önérzetes malgas szabadsága és függetlensége egy ősinternacionalista import-cézár, elnök, kormányzó, fővezér, főtitkár, gróf Benyovszky Móric alatt.

Ettől nem is egyformák ők. Egyik a másik szemében.

*

A történelem soha nem csupán „egyik tantárgy”. Aki ellenőrzi a múltat, az ellenőrzi a jövőt is – figyelmeztet Orwell. Sorsunk sokkal nagyobb mértékben a történelmi múlt függvénye továbbra is, mint amilyen arányban a jelenlakó – bármelyik európai országban, így Magyarhonban is – ennek tudatában van, amilyen mértékben ismeri is, bár hozzávetőleges adatrendszerében ezt a „tantárgyat”.

Az is igaz, hogy némely átszámítási kulcs nélkül, a múlt számos vonatkozása rejtély, vagy félreolvasható hieroglifa marad a jelenlakó előtt. Mégsem volt soha emberiség, amelyik ne lett volna kíváncsi az időbeli előzményre, s ha másképp nem volt hozzáférhető számára (az idő bármilyen vasfüggönyöknél iszonyatosabb határok mögé zárja a maga birodalmát!) – bár mesék, legendák, hiedelmek formájában ne próbált volna egy hibátlanul teljes „imázst”, koherens múltképet birtokolni.

Ma – az az érzése az embernek – számos érdek és érdektelenség összehatásaként, történik egy többé-kevésbé tudatos, kísérlet valami egydimenziós életszemlélet kialakítására. A múlt az, amit mint ballasztot, fölösleges terhet legkönnyebb, sőt üdvös is kidobni a léghajóból. Legalább nem kell civődni rajta, mondják egyesek. Legalább diadalmaskodhatnak azok, akik nem is szerették volna, ha tisztázódik, mert a homályban ők jobban „tájékoznak”, bólogatnak mások.

Akárhogy is van, – s ez a mi, egyszerűen magyar bánatnak becézhető károsult-érzetünkre, jellegzetes műtérzékenységünkre is jellemző –, axióma értékű, hogy rendszert bukás, vesztes, megtöretés után, s nem gögjenek teljében lesz bölcs és belátó egy nép, egy nemzet. Nem milleneumkor. Úgy száz évvel utána.

A jövőt a mindenkori emberi szerveződési képlet szokta magára vállalni, többé-kevésbé felelősen vagy felelőtlenül. Marad a jelen: elég, hogyha a jelen kihívásaira, kérdéseire készül fel az új nemzedék, állítják akik állítják, s az álláspontjukat hallgatva (ha elfogadni nem is lehet nyugodt lelkiismerettel és önmagával kibékült tisztességgel) – olyannak tűnik ez a kialakítandó egydimenziós világ, mint valami óriás „ki-mit-tud”, ahol az esélyes az lesz, aki „csak egyre” koncentrál, ugyebár, megszabadultan múlt és jövő terhéől.

Minden másképp volna, hogyha valami rosszhangulatú felfűtöttség, túlfűtöttség már eleve nem akadályozná meg olyan légkör kialakítását, hogy bizalommal lehessen „közös kasszába” dobni múltat és jövőt, mint valami pozitív értelmű *dupla vagy semmi* tétjét, zálogát. Ám sajnos a gyanú nem szundikálhat. Egész ki-mit-tuddá átképzendő szépreményű jelenünk rozsdás egy gazdag múlttól, és máris lyukas díszlet egy jövőre

eltett szegénységtől. Valahogy aztán mindenki rosszul kezdi csinálni, mint a szexuális felvilágosításba zavarukban belevető szülők ama döntő pillanatban. S így elárulják magukat és egymást. Az élő jelenlakó, aki az EU meg a NATO kedvéért már-már lemondott volna a múlttól, rájön, hogy megint rá akarják szedni valami fényes jövővel. Gyanakodva konstatálja, hogy az ő oldalán letagadott értékek lappanganak, miközben begyűrűzik az anyagi mellé újra a lelki szegénység is, a pillanatnyiság bővlija, aprópénzre váltható politikája. Hogy az egész zseniálisan alakuló új helyzet csak egy új függőségi, zsarolási zsidvásár létrehozása, szabadverseny ürügyével.

Lehet, hogy mindennek mégis egyszerű magyarázata van. Már nagyon régen megszűnt az a kényszer, mely azt a múltban mindig heroikusabbnak látszó életformát általánossá tette, s az irodalmiság, holmi papírforma, kép-poézis hozta át azt az ember-típus sokadalmat, panoptikumot, melyet már hiába keresni, a látványos harcmezőkön, Kenyérmezőkön vagy Segesvárokon. Pedig a kevésbé huszárosra fent korok ugyancsak a kenyér mezőin vezetett rohamokkal imponálnak vagy omlanak össze ezután is. A történelem – és az ő tanulása folytatódik. Más szükség és kényszer közepette. Ha nagyobb volna a csend, mely a múlt felvonásaiban már egyre halottibb, szinte hallani lehetne a mi (nemlétező) sarkantyúink pengését is. Az egész eddigi (maga) *viseletből* – s talán helyette – megmaradt NYELVET.

Egy amerikai (Miller) figyelni meg és jegyzi fel, hogy a görög író esélye az örök íróé: „...Majd elgondolkodva fűzte hozzá – Mire lenne jó írónak lenni? Görög írónak... Senki sem olvas görögül. Itt ezer olvasóval már szerencsésnek mondhatja magát az ember. A művelt görögök nem olvasnak görög írókat. Inkább német, angol, francia könyveket olvasnak. Görög írónak semmi esélye sincs Görögországban. – De hát lefordíthatnák a műveidet más nyelvekre – vettem föl. – Nincs az a nyelv, amely vissza tudná adni az úgörgör szépségét, ízét-zamatát...”

*

Néha legkönnyebb volna megpróbálni „lefordítani” a történelmet. Vagy csupán a helyzetet: ...a huszártól a Taszárig terjed... Persze nekünk is kérdésekre könnyebb volna kérdéssel válaszolni. Felelni mindig mindennel. Százötven éves negyvennyolcunk is új huzavonák tavaszára esik, amikor átszámítási kulcsa, konvertibilitás-titka van, mint a valutáknak a forinthez, jelenbeli fabatkánkhoz képest, mindennek, amire a közeli-távoli múltból büszkéek lehetünk. Várak és vérek. Egyrészt vessünk csak pillantást romra, vívmányra, patkószegre, sarkantyúra, hagyományra, bizonyítékra, tervre, érvre. Másrészt hányunk fittyet a csiri-biri-kékdolmányra, érdekes játék: vajon belőlünk mire lenne büszke a múlt?

„Karóval jöttél, nem virággal” – kezdi azt a legendás önelemzés-futamot József Attila, mely annak lírai demonstrálását gyöngyözi ki végül, hogy az emberrel méltán, mintegy önvédelemből bánnak el így, a lét maga, a hatalmak, szerelmek, normák, politikaiak és gazdaságiak, hiszen az ember egyszerűen lerohanja a világot; mint metafora, ő a megtestesült agresszió: kérdez, számon kér, lázad, elégedetlenkedik és fészkelődik folyton. Ahelyett... Ahelyett, hogy figyelne. Hogy szótfogadna. A kozmopolitizmus, internacionalizmus, mundializmus, globalizáció csupán különböző „korabeli” fedőneve ugyanannak a pozitívnak beállított, értéknek tételezett egyoldalúságnak és kizárólagosságnak, mellyel szembe egyoldalúan és kizárólagosan a nacionalizmust, az elszigetelődést, a szeparatizmust, a bezárkózást állították értéknek mások. Mindössze ezt kell mindig észrevétlenül kikapcsolni a receptből, hogy a nadrag (s a préselt sonka) jól ki-

vasalva veszi fel előírási formáját: az élőlény se karóba húzva (megfenyítve, megfeszítve, elnevelve, átnevelve, idomítva), se bár karóhoz kötve nem alakul természetesen! A karó a gazda eszköze. Akár csupán felfuttatni rá a célja, akár agyabafőbe nevelni vele.

Belőlünk talán erre az egyre lehetne büszke a múlt, hogy egyáltalán vagyunk. Ezen a néven, hozzávetőlegesen ezen a (lak)címen. Mert arra aligha, hogy holmi renitens Dózsák, kurucok jogfolytonossága ott úszik ugyan felettünk, de azt a fővő pacalleves gőzében inkább elhessegetjük, mint piaci (vagy konyhai) legyet. A nemzeti jellem vegykonyhája is ugyancsak tele tud gyűlni legyekkel.

Idei húsvéti negyvennyolcunk új huzavonás tavaszán inkább ama Petőfis, a paroxizmusig veszettül kiéheztetett szabadság-libidó kihunyát, kushadását lehetett konstataálni; félévszázados nagybőjt után valaki pár éve (nem egészen magányos) dühében szórópisztollyal a pesti házfalakra fújhatta, hogy „BIRKANÉP”. Fújhatná magára az egész szomszédság, köröskörül.

„Ideiglenesen hazámban állomásozom” – egyesíti az egész félévszázados helyzet ironiaforrás-készletét szellemes versében Restár Sándor. Vagy véglegesen nem állomásozom hazámban, tehetné hozzá a magyarság egyharmada. S máris kész a leltár:

Bennünket most már/még (a nem aktuális törlendő) nem kardlapoznak, de nincs is semmi izgága „ide veled régi kardomozás”. Bennünk mit lapoznak? Úgy olvasnak bennünk, mint a nyitott könyvben. Mint az Interneten. Ezért nyugodtan, minden kockázat nélkül taszigálnak. Akarok-nem akarok „odamenni”, ami lehet csak nép-izótópok derivátum-Európája lesz? A másik véglet is észbontó: egy szájhagyomány-nemzet emlékkönyv-irodalmában, leprélve, kiprélve, beprélve, kuriózum-lóherévé válni.

Néha nehéz lefordítani a történelmet. Akár kérdéssé is.

II. Ellenség- és robotképek

És felmentünk a SEHOVA közepére!”

(Teller Ede Los Alamosról)

Emlékezzünk csak az „ellenségképekre” s ezek fényében a haza meghatározásnak változásaira. A kifejtendő gondolat sor másik végpontján egy jelenben vizsgálandó folyamat áll (a tömörítés kedvéért egy sajtóközleményből idézem): „A műemlékek világnapján Ráday Mihály helyrehozott és romhalmazzá vált, széthordott kastélyokat mutatott, s arra gondoltam, milyen szép is lehetne ez a kis ország, ha legalább azt megvárhatnánk, amit eddig nem loptak szét, tettek tönkre belőle...”

Az embernek az a félelme támad, hogy annyira bokrosodnak a teendőink és átgondolnivalóink, hogy egyre lehetetlenebb lesz átfogni az egészet. S hogy a demokrácia – bármely látszatok ellenére nem egy több szem többet lát, több egy helyesebben gondolkodik s jobb végeredményre jut alapon működő valami lesz lassan, hiszen jelentős alkotó részeit műveletlenség teszi alkalmatlanná az együttműködésre, más fontos adagokat a közöny. Az a félelmetes, az apokaliptikusan felsejlő vízió, hogy (így aztán) nem találkoznak többé a szempontjaink sem. Vigyázat, kiáltana bele az össznépi (összemberiségi) valamibe az ember, kezében az újsággal, a képernyő előtt, az információ-özönben sodródva – vigyázat, hiszen ez a félműveltség közege, melegágya is. Beethoven maholnap a csak diszkózenén élő nemzedéknek egy sikerfilm bundás főszereplőjének köszönhetően elsősorban szentbernáthegi kutyus, Puskin pedig Manfred Schultze német etnográfus lova, amelynek nyergéből Mongóliában mongolokat tanít (vissza) lo-

vagolni, mivelhogy ott kihaltak(!) a lovak. Ám ez is lehet csupán egy állítás. Erről van szó ugyanis: Ma mindenki állít, amit csak akar és publicitáshoz jut. Az információk pedig rangsorolatlanok és az egész egyre kiszolgáltatottabb a manipulációnak.

Egy pillanatra térjünk vissza a kezdőmondatokban kifejeződő sóhajhoz: milyen szép lehetne... ha legalább annyi megmaradna. (Miből? a hazából, annak múltjából stb.) Nem azt érdemes elemezni, előtérbe hozni, ami az emberi szerkezet „széthordszétlop” inerciáiból következik, hanem csak azt legalább, amit ebből nem lebontottak, tompítottak, hanem rögzítettek, sőt felfokoztak, megerősítettek a negatív ráhatások, az a *másra* nevelés a hazával kapcsolatban, mely csak úgy áradt az elmúlt félévszázadot átható, vezénylő politikumból.

A patriotizmus zavara, egyes optimista látásmódok szerint, nem volt komoly, mire eljött közénk, leszállt, mint szentlélek, az átmenet. Hiszen a többség, az egészségesen gondolkodó, az otthon, nagy titokban vagy a lehetséges keretekig menően nyilvánosan folyó jó nevelés ugyebár „formában” tartotta a hazafiságot, az egészséges nemzeti érzelmet és mintegy „beszélj bolond, beszélj!” tudomamittudokjával viszonyult a vehemens besulykolási folyamatokhoz, s amikor elő lehetett lépni (ismét „felszabadultunk”) szépen lepattogzott...volna, hogyha így álltak volna a dolgok. De egyrészt gondolkunk arra, amit Petőfi tételez *Az apostol* végén, hogy „...vénuilt s kihalt a szolganemzedék” jeremiási jóslata kellene hogy működésbe lépjen ezúttal is. Másrészt gondolkunk Trianon-fogadó nagyapáink sóhajára, hogy „jaj, csak a fejekben ne váljék határrá!” – és lőn, hogy határrá váltak az új normák, ami – tekintve az emberi lélek paramétereit – tökéletesen logikus volt. Részben. Olyan elkerülhetetlen megoldások folyományaképp, hogy kezdetben, a hirtelen lecsapó és legkönyörtelenebb, a *lelki meg szállás* éveiben egy illúziókat és véres gyakorlatot egyaránt kergető kisebbség gyorstalpalással átnevelő receptje hatott: a család is átélte a lebénított emberformáló műhely sorsát, nem volt tanácsos a gyermeknek mást mondani, nehogy ártatlan őszinteségében, összevetvén a különböző „tanításokat”, elszólja magát s romlásba döntse magát a családot. Persze ez is csak egy (akármilyen logikus, de) képlet, volt család, ahol a hagyományátadó művelet sor hosszú nemzedékek ismeretlen idői óta folyó integritását fontosabbnak tekintették az aktuális félelmeknél. Ezért is nem egységes és nem általános semmi. A nemzettudatunk, önképünk sem. Mert a belenevelt büntudat is sokszor hatott, hatásos volt; a reakcióképpen felfokozódó ábrándozó vagy vicsorgásig, türelmetlenségig menő nacionalizmus is. Mindkét véglet esetében egy (saját meghatározású) ellenségkép befolyásolja, károsítja a normális, jogos, öntudatos és önérzetes *haza-kép* kialakulását és működését.

A nagy baj, hogy nyolc évnyi részleges „kiesést” is bekalkulálhatunk, (eddig, máris!) mivel azóta lábadozó, tápáskodó, civakodó, ellentmondásokban bonyolódó munkálkodásunk ezen a téren – most is vakon és elvakulva kiszolgáltatva magát a politikumnak – nagyon finoman, hűvösen, távolságtartóan fogalmazva – nem hatékony eszköz a társadalom ilyenirányú szükségleteinek kezelésére. A kihívások folyamatosak pedig, előző nemzedékek minden élő tagjára s az újakra nézve egyaránt és közösen. Mindközönségesen. A feladat tehát csak részben felmérni a károkat, az olyasmit a Himnusz megfelelő passzusának alkalmazott szövegével, hogy „körülnéz és nem leli honját a hazában”; se benn, se kinn nem lehet rekedni büntetlenül, hogyha tartósan esik velünk, mert a nemzet (főleg nálunk) elavulttá nyilvánítása, és szorgalmas helyettesítése az állampolgársággal, mielőtt emberi jogosan-megnyugtatólag rendeződött volna e századi fekvésünk, nem tanácsos. Ha jól megnézzük, nem tudni miféle hanyag-

ságból, de még a törökkel se zárult le tisztességesen az a dolog; mi jól odamondogatunk egy párszor hogy egri csillagokat látott tőle, aztán beszámítottuk a Rákócziék, Mikesék tartásdíját a harács ellenében s hogy jól bánt szorult helyzetükben Kossuthékkal; a török pedig kegyesen megbocsátott nekünk, nagyvonalúan úgyszólván el is felejtette, hogy (nyelv- és ló-)rokon létünkre egyáltalán konfliktusunk volt vele, s még szép, nem követel kártérítést a Dugovics Titusz féle magával rántott lófarkas zászló álagrongálásáért.

Nagy cég, kibírja, tenné át a pipaszárat szája egyik szögletéből a másikba Mikszáth Zsigmond és Móricz Kálmán, ha még leülnének egy partira ezekről fecserészni. De ez a parti a nagy cég megkisebbedett és sötétkék zakós, típusnyakkendő s csekkfejekkel benépesített jogutódjában, a maradék kis cégnél lenne lejátszandó. Ha tudná még az új generáció a történelmi földrajzot is, nemcsak a gazdaságit, s nagy buzgalmában most nem keverne annyi angol műszót a „szpiccsbe”, mint hajdan latint a dikcióba, mivel hogy akkor deákul kormányozták a hazát. Deákul bizony, tenné hozzá az ember ha nem is csupa Deák Ferencek... S eltűnődik az idők járásán a másusokén meg a villamosokén, a pesti nőknén meg a tankokén a pesti utcán, mikor a belügyminiszter még lövetett, de egy-egy magasztos, tiszta pillanatra az önképünk nem volt azonos a szki-zofrén ellenség- és robotképpel.

III. Kiengesztelni az önértetet

„Felébresztik a mélyen alvót, aztán gyorsan beadnak neki egy altatót”

(Sajtókommentár, 1994. május)

Történt-e kár s történik tovább, ha nem egészítjük ki a tudattartalmunkat? Az „igazság” feltöltése (és feltöltődése) után, hol kezdődik a „mítoszrombolás”; magyarul: mennyire mehet el a helyreigazítás? Vannak, lesznek-e beavatottak, és akik nem bírják a horroret, eltakarhatják-e a szemüket továbbra is? Tehát a helyrehozatal a kárpótlás része-e. Vagy csak a történelmi igényesség valamiféle emelkedésének jele, mely jobbadán csak érzelmeket érint. Egyáltalán: bajt okoz, ha mindez elmarad, vagy tökémindegy, ha megtörténik?

Mert egyszer „felvilágosult” fejjel is meg kell beszélni, hogy Szent István opciója ugyan felülmúlhatatlan előnyökkel integrált a korabeli világfolyamatba, „Európába”, s az akkor létező, fellelhető teljes magyarállományt érintő döntése fontos gesztus volt? Vagy máris ezáltal, avagy már ezt megelőzően, valami úgyis leválasztott „nemzetrészeket”, melyekről végső soron lemondott Kelet-Nyugat összeegyeztethetlenségi okokból, áldozatul dobta őket a „létező Hungáriáért”. (Esetleg egy Hungária Minorért Magna Hungariá(ka)t? Hagyta őket a semmibe hullni, mert mást aligha lehetett, tehetett? Vagy mert úgy vált először tragikus hőssé, aki ezt képes volt megtenni, stb. stb.) Aztán később a választott „nyugati magyar” részt is *odavesztette*. Mert azáltal, hogy mindent üldözött és irtott, ami az előző, a legyőzött, leváltott, kicserélt pogány-magyar hitvilággal, létformával, állománnyal összefüggött –, nyilván az úgy-ahogy rögzített dolgokat s magát a rögzítést (rovásírás), meg a meg rögzített rögzítőket (táltosok, sámánok) egy big-big korabeli Recskre vetette, ezzel vajon nem helyrehozhatatlan, csak a tatár és török világszándékokhoz-tervekhez mérhető károkat okozott, beláthatatlan folyamatokat indított be „múlttudatunkat” illetően?

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?” A Magyar Rádió egyik műsorfüzetében (98. Június-július) „Hallgatóink írják” rovatba kerül egyik külföldön élő, őstörténetünk egészére nézve „másként gondolkodó” szövegrészlete. Valami illusztrálására. Sokminden jellemzésére. Egyáltalán: nyilvánosságot kap, ha „áron alul” is valami visszhang-faliújságon. A főbenjáró tabu-kérdés, melyről – *a tudományos hozzáállás nagyobb dicsőségére* – hivatalosságok egymást kitenyészítő sora, hatalmon, birtokon belül már nem is hajlandó tárgyalni, a „problémás öregfiú” levelében így szól: „Kemény Ferenc – Norvégia: A magyar nyelv jelenét és jövőjét tárgyaló, október 26-i műsorukkal kapcsolatban bátorodom felhívni szíves figyelmüket *Egy külhonos magyar üzenete* című írásomra. Nyelvünk jelenét javítani és jövőjét biztosítani csak úgy tudjuk, ha múltjával tisztában vagyunk. Erre pedig az országhatárokon belüli és kívüli összes magyarságnak csak akkor nyílik lehetősége, ha a múlt századbéli agyomosással rákényszerített finn-ugor nyelvrokonság tartamától megszabadítják. Mihelyt ugyanis köztudomásúvá válik a Révai Miklós által részben, Berzsenyi Dániel és Tancsics Mihály által egészben vallott, de nem kellőképpen bizonyított tény, hogy a magyar nyelv az eurázsiai földrészen egyetlen ősnyelve, amelynek részleges, tökéletlen eltanulásából erednek az egyéb, másodlagos nyelvek – amit én magyar, német és angol nyelvű iratimba tudományos szigorúval bizonyítok –, úgy köztudomásúvá válik az is, hogy a magyar nyelv jövőjének biztosítása nem holmi nemzeti büszkeség kérdése, hanem az egész emberiség közös érdeke. Mégpedig azért, mert egyedül a magyar nyelv múltjának helyes felderítése vet világot az emberiség csiszoltkőkori történetére, amelyről írásbeli emlékeink egyszerűen nincsenek. Hogy pedig elérhessük, a politikusoknak kell a magyar értelmiséget a nemzeti agyomosás ártalmas következményeitől megszabadítaniuk.”

Nem vagyunk, nyilván, még most sem kellőképpen „felvilágosultak” – azaz: „Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálíg” – vagy elveszünk egy szálíg, attól függetlenül, hogy az etruszkokkal, germánokkal, portugálokkal, szerbekkel, románokkal együtt, bolondok voltunk végig. De mit is mondott Berzsenyi, mit sejtett Vörösmarty? „Mihelyt ugyanis köztudomásúvá válik”...De nem válik. Ugyanis ebből a lezárt szárnyából a közhasznú ismeretek tárának manapság, úgy tűnik, még kísérletek se járnak át a nyilvánosságba. A főbenjáró tabu-témát egyáltalán emlegetni a szakmán belül rebellió, öngyilkosság, harakiri – a „tudományos hozzáállás”, a dogmátlanság nagyobb dicsőségére nyilván; hivatalos tenyészdekben egymást ki- és továbbtenyészítő tekintélyek sora már nem is hajlandó tárgyalni, birtokon, hatalmon belül. Birtokukban van a finnugor *ELMÉLET*, melyet szép lassan *véglegessé felejtettek*. (*Eszükbe nem jutna, hogy közben, alig valamivel rövidebb „élet és tudomány” időszak alatt kifutotta magát egy másik, melynek szintén csálhatatlan bizonyíték volt a birtokában: a marxi-lenini ELMÉLET.*) Mi mindent kell itt még a magyar nyelv és kultúra tudat és tudás „biztosításáért” tisztázni, elérni, azon túl, hogy Funar és Meciár megenyhüljön irántunk? Vannak-e prioritások, horderők? S azokat ki állítja? S aki állítja, minek alapján – hogy éppen ő állíthatja őket? Halljunk mindent! Hogy kérdezhessünk és dönthessünk, buta, tarthatatlan válaszokat adhassunk újra. De mikor nem döntenek már valami icipici dologban, helyettünk, kiskorúak helyett olyan bácsik, akiknek pedig nagyon fontos a mi létünk, magyarságunk, különben nem lennének híresek, tekintélyesek, akadémiasok? Most is, menetközben sokan fogják bánni, hogy belementek ebbe a kérdés-felelet-játékba, melyben úgysem akarnak a magukétól különböző válaszokat hallani. Nem is az a fontos, hogy *másban* kezdjünk el hinni – hanem, hogy *annak erkölcsi alapjában, ami így*

viszonyul az egészhez, ne szűnjünk meg hinni tovább, mint vallási örületből a csalódástól szabadgondolkodás végetére ébredők a sok-sok „középkor” rengeteg végén:

„Hát honnan jöjjünk? Mik legyünk? ... Ki ad többet? ... először, másodszor?...”

*

Részletek a Stockholmban élő költő, műfordító, tudós Szente Imre professzor A „magyar” népnév származtatása és származékszavai című tanulmányából (Ujkéve, 1998. április-május): „Tudjuk, tapasztaljuk, hogy »magyar« népnévünk nincs általánosan elterjedve a világon. Kosztantinosz bizánci császár a 10. században *türköknek* nevezgetett bennünket, a középkori krónikák pedig *hungarusoknak*, országunkat *Hungarianak*, amely nevezet változatai máig olvashatók a világtérképeken: Hungary, Hongrie, Ungarn, Vengria stb. Furcsa, hogy éppen az *onogur* török törzsnevet örökítettük így át a világ tudatába, ezt a »tíz nyíl«, »tíz törzs« jelentésű szót, amelynek viselői a hunokhoz hasonlóan egy ugyancsak viharfelhőként kerekedő s gyorsan szertefoszló birodalmat alkottak a népvándorlás korában. Birodalmukba, mint annyi más nép, lazán beletartoztak a mi őseink is. A világ tehát öntudatlanul is *török* voltunkat emlegeti, akárcsak Konsztantinosz. Mi azonban »finnugorul« magyarnak nevezzük magunkat, jobban mondva »ugorul«, mert nyelvünk a vogulokkal s az osztjákokkal való együttélés korában (az »ugorkorban«) keletkezett az elmélet szerint. (De hiszen maga az »ugor« szó is török! Ugyanaz, ami az »onogur«-ban is szerepel. A török hatás tehát már akkor kimutatható, nemcsak a magyarok kiválása után.)... Nem cáfolja, de érdekes távlatokat nyitva egészíti ki ezt a hagyományos etimológiát az a cikk, amelyet nemrég olvastam a *Finnugor Világ* c. havilapban. A cikkíró (Veres Péter; nem azonos »Péter bácsival!«) véleménye szerint a *magyar* népnév eredetileg »beszélő ember« jelentésű volt... A primitív nép ugyanis nemcsak azzal különbözteti meg magát az idegektől, hogy ő az »ember«, hanem azzal is, hogy csak neki van érthető nyelve, csak ő tud beszélni. Amit az idegen mond, az csak érthetetlen zagyaság, dadogás. A görögök barbárnak nevezték az idegent, maga a szó is a dadogást utánozza, akárcsak az arabok *berber* szava. Esetleg kukának, némának is tarthatjuk azt, aki nem ért bennünket, nem tud felelni szavainkra. A szlávok a *nyemec* »néma« szót használták az idegekre, a németeket máig így hívják, amit mi is átvettünk tőlük. Szóval, utólag talán megbocsátható elfogultsággal, magunkat tartottuk »beszélő embernek«, s abban is lehet valami, amit cikkírónk állít, hogy ennek köszönhetjük nyelvünk megmaradását az évezredek vándorlás alatt Eurázsia pusztáin át a Kárpát-medencéig. Ezen magam sem győzők elég csodálkozni: hogyan hogy nem veszítettük el elszigetelt finnugor nyelvünket? Hiszen állandóan török népek vettek körül bennünket, akiktől nagy mennyiségű jövevényszón kívül még hozzánk csatlakozó népcsoportokat is kaptunk: a honfoglaláskori hét magyar törzs közül ötnek török neve van! Csak azok tanultak volna meg magyarul, mi meg adtuk az értetlent, ha törököül szóltak hozzánk? »A magyarok elnevezésének kialakulásában nem csekély szerepet játszott az a körülmény, hogy nem értették a környező népek nyelvét« – olvassuk. S azt is, hogy a lovas nomád őseink endogén házassági gyakorlatot követtek, vagyis nem hoztak idegen asszonyt a házhoz (jurtához). Nehezen egyeztethető össze ez mondáinkkal (Dul leányainak elrablása Meotiszban), törökös fajú jellegünkkel. Árpád-házi királyaink s általában férfinépünk vonzódásával idegenek lányaihoz.”

Eddig Szente Imre gondolatébresztő szentenciáiból... A nagyon mélyen alvókban már a dogmák úgysem ébrednek fel semmitől. Valakinek finnül, ugorul s törököül is

kellett szólni hozzánk, hogy mi magyarul szóljunk gyermekeinkhez, unokáinkhoz, kik osztrákok, svédek, amerikaiak lesznek. Egyenes ágon (ez a világ sora???)...

Ám hogy „ittthon”, önkörünkben véleménykülönbség miatt – saját „másik felünket”, másik példányunkat tekintsük, nézzük, tartsuk *berbernek*, *némának* (jóllehet ez nem kizárólag és főleg magyar tulajdonság, de pont IMÁZS-keresés, ARCULAT-paszszoltatás közben) elég hülyén néz ki, még ha ezerszáz évnyi hétköznapiak alatt mindennapos is volt. Most, az eddigiek sorának végén, mintha már végig jártuk volna az egész abécét, ideges Y-ként viselkedünk.

*

Sajnálatos módon kül-képünk alakítása közepette még rengeteg az ilyen belülről tisztázandó. Például azt hihetnénk, hogy bár a hivatalos Magyarországon és bár érzelmileg tarthatatlan annak helyeslése, hogy a nemzetet, (országot „ki rút kelepében...”) időnként feldarabolják, önmagán belül megosztják, meghasonlásba kergetik (egyik „fele” be akarja hívni a németeket, az oroszokat, másik ki akarja küldeni őket). De nem: mindig akadnak itt, akik éppen ebben találják meg a számításait, ezt szolgálják ki.

Sajnálatos módon, immáron nem csak külső érdekek munkálkodása, de hivatalos, mérvadó magyar politikus-körök kétértelmű működése folytán, éppen az újabb ezredfordulón mindenkire, a magyarságra is együttesen háruló egyáltalán nem jelképes, ünnepélyes erőfeszítések időszakában – kénytelenek vagyunk hangsúlyozni, hogy a „Trianonokat” nem mi kértük, ám azóta életerőnk, energiáink, úgyszólván vitalitásunk jelentős részét leköti, igénybe veszi a miattuk nagyon megváltozott, megkeményedett *modus vivendink* elméleti és gyakorlati kezelése. Hangsúlyozandó, hogy nem a határok megváltoztatása, a területvesztés a fő veszteség, hanem *ahogyan* a dolog haszonélvezői a magyarságot emberi és jogi, emberjogi szempontból kezelni merészelik, azóta, folyamatosan. Bármilyen előjelű, nacionalista, diktatórikus, demokratikus rezsim alatt.

Mozgalmaink tehát nem területi, hanem ilyenirányú „visszakövetelések”: a helyzetet nagyvonalúan kezdeményező, de utána soha többé nem ellenőrző fórumokhoz ezért apellálunk. Ezért folytatnak sérelmi politikát, főleg a magyar határokon kívüliek. Mert az *anyaországnak* nevezett, *másképpen elcsatolt* középrész hozzáállását is felül kell és lehet vizsgálni időnként ebből a szempontból.

Lehet, hogy országgént is más lett mára Magyarország. De a magyar nemzet megmaradt mindazonáltal, *múltja eszmei birtokában*, közösen, érintetlenül egyelőre. Nyolc évtized után is. Következésképpen ennek a nemlétező felelősségszünetnek az ürügyébe, egy kisebb imázs ügyesen kifaragott pápua-maszkjába a maradék ország nevében senki nem kapaszkodhat, csak ha kifejezetten szabadulni szándékozik a teljesség gyámolításának gondjától. Mivel a szóban forgó Magyarság-nevű entitást nem 1990-ben, nem is 1949-ben, még csak 1919-ben sem találták ki –, „csatlakozásra” sem szólítható fel múltja nélkül. *Európában ma minimum ezeréves.* (Még Amerikában is még mindig csak „Európa” éri el a plusz-mínusz ötszáznyit!)

Tényként kezelendő: nem egy kegyes vagy kegyetlen mérlegelés végeredményeként meghagyott maradék – egy jelkép-etalon – *hanem az egész magyarság kell hogy elnyerje az esélyt a túlélésre, a megmaradásra*, annak a nagy európai szellemiségnek a jegyében, ahol foka és angolnafajok kihalása ellen küzdenek. (Persze nem tudni, mit kezdenénk vele, ha előkerülne egy Mikulás-csomagból a legeslegutolsó gepida vagy

longobárd.) Jó volna, ha ezt sehol máshol, de legalább Budapesten így gondolnák. Mert annak az „előzménynek” – bármely változások estek legyen – nem a Ferencvárosban, nem is Csíkbán, de még csak Clevelandban sincs áthelyezve a központja. Ez csak együtt és Budapest által mutatkozik és működtethető, az emberi nem javára.

*

Mi, „külmagyarok” mégis „ittthon”, nem rossz opcióink hátrányait szenvedjük meg, s bennünk a magyarság egyharmada. Közben, főleg az újonnan alakuló Kolumbusz-tojás-játékszabályok szerint viszont úgy tervezik, hogy – jöllehet az államhatárokról a térségben mások atavisztikus görcsökkel tekintenek továbbra is, nem etnikai, hanem állampolgári alapon fogják csupán kezelni a „hovatartozást”.

Általános érdekünk egy szilárd tekintélyű új Magyarország, ez nem vitás. A nemzet másképp érintett egyharmadát is csak ő képviselheti, még hogyha az elmozdult helyzetek, változó politikai divatok, nemzetközi szerkezetek szerelése, terminológiája szerint lassan nemhogy jogos, de egyenesen kárhoztatható is ennek megfogalmazása és megint, már megint szemérmeskedni kéne. De tudnunk kell: hogy állunk önmagunkkal, mivel Magyarország – tekintve a többszörös masszív kirajzásokat –, Magyarország most már soha nem is lehet azonos a magyarsággal, a magyar nemzettel, a magyar nyelvűség szervezete és termelte kultúrával. A magyar kultúra egyharmada, méretarányosan, egyenesen extra Hungariam keletkezik ezután – ez azért fontos tény! Nemkülönben a századévek óta elkezdődött majd meg-megálló magyar polgárosodás is tovább folyik *ott is*, patinás színhelyeken, ahol elkezdődött, ugyanazokban a városokban – Pozsonyban, Kassán, Szabadkán, Szebenben. És Bécsben, és Bukarestben...

Lehet egy kicsengéssel több? Avagy magaalátört nemzettudattal bicegni tovább, végig –, ez a kettő nem azonos. Nem mindegy mit találunk. Egy realitás folytatása csakis egy másik realitás lehet. Valóban: hol vannak a hunok, a herulok, a gepidák, a longobárdok?... Mégis a nemzethalál és a „*mi vagyunk a cica*” között oscillálunk, imázs-építésünk csupa üdítő játék. Jöhet az ellen-móttó:

*„Most már hiába harangoznak.
Megnyert csatáktól elveszett
esélyekről hiába hoznak
mind hangosabb jóhíreket”*

(L. A. Déli harangszó)

IV. A hiány bőisége

*„Hol terül el a mai Magyarország?
Joghézagokon.”
(Euroatlanti találókérdés)*

Nem félünk a Nyugattól: nem esz meg, csak megköstöl. Megtette annyiszor legalább, mint a Kelet. Azokkal is, akiket lenyelt. Vagy kiköpött s aztán a történelem humusza dolgozta fel őket. Érdekes (már népszerűsödő) képzeletjáték némi (pátosznál egészségesebb) öniróniával: miért is nem mentünk kissé tovább, most mi lehetnénk a svájciak... avagy „Reding Itel – biztos vitel”, ahogy a kártyástáncszó állítja. Mi a magyarok vagyunk. Mi maradtunk a magyarok. Egyelőre (ezer plusz nyolcvan év után is), függetlenül attól, hogy hány határ (neader)tálgába tálalnak föl.

Más kérdés, hogy a következő lépés keresése közepette az egész szertartás (is) emelkedik (vagy züllik), rituális játékká komolytalanodik – vagy komorodik. Úgy-hogy végül ugyanannyi időt és energiát fordítunk evidenciák ismételt felmutatására vagy háttérbeszorítására, haditáncok eljárására a látszatok körül, amennyit a megoldásokra, az élet élvezetére. *Kolumbusztojástánc*-koreográfia, vagy tényleg sürgősségi beavatkozás – ez mindig attól függött: hol foglalkozunk az üggyel – a bécsi haditanácsban, vagy Szigetvár kapuboltja alatt, konkrét kirohanás előtt ötperccel. Am fokozni csak egy darabig lehet. Vagy Mohács (Nagymajtény, Világos, Trianon) volt a *valódi* végveszély, vagy *még ez se az*.

En Szigetvárat építék s légvárépítésnek a pest-budai korzó fölé emelkedőt tartom, ahol mostanában megint bizottságokat telepítenek, költségvetéssel, komputerrel a tudományos imázsszerkesztésre profi hologram-mozigépészekből és épészekből. Néha az utcára, az istenadta nép közé is kikerül egy-egy bizonyíték, hogy odafenn olyan reálpolitika ütötte fel a fejét, mely Versailles-jal, Washingtonnal számol, de Kolozsvárt már csak kártyavárnak tekinti.

Vekerdi László *Negyedik kiegyezés* című, a Tiszatájban megjelent tanulmányából emelem ki pedig, hogy: „Akik ma annyit hivatkoznak a polgárra, nem tudják, kire hivatkoznak... A polgár tudná, hogy nem a demokrácia *kerül sokba*, hanem a pazarlás, a lopás és a hülyeség. Világméreteken immár, mert ez is benne van a globalizációs csomagban.”

És ahogy az előttem szólók közül Sándor Ivánt is parafrázáljam: a mi talányunk bizony szellemi! A végül mindig kikerülő, kikerekedő megoldás, válasz pedig jó esetben elégedett bólintásra ösztönzi a teoria Szfinxét s utunkra enged, egy kis újabb malenkij robotra, hónunk(s *honunk*) alatt a héttörpe-csákánnyal a lelkiismereti szibériai ólom-és rézbányáiba. De semmilyen „Szezám-táruj!” kiáltás már nem lesz kulcsa élethelyzetünknek. Mert az nem becsületes, természetes képződésű szikla, melyből Mózesek és Szent Lászlók s egyéb kőmorzsolók még bármit fakaszthattak; ez előre megfontoltan bebetonozott bunker, ravasz, bár vásári, vidámparki Maginot-vonal, elmekórházi műlabirintus. Ez olyan Trója, melyet ásatásokról elcsent valódi romelemekből direkt egy suta, de hatásos fa-ló köré építettek magukat büszkén megnevezni kívánó névtelenek, annak jegyében, hogy Magyarország ne legyen, hiszen nem is volt.

Mit csinál – tehát – a micsoda a micsodával? burkolná bölcs esélyű találókérdésbe Karinthy, hogy ne mondhasa el senkinek, csak mindenkinek a *mi verziókat is*. Mert a talánnyá tett nyilvánvalóságokkal nem a történelem, nem a politika, legfennebb a poétika foglalkozhat anélkül, hogy méltóságán sérelem essék s hogy illetékességi szövevényekbe ne bonyolódjék. En is vallom: Közép-Európa (s egyáltalán Európa) maga is öregség. Ha valamit ennyiszor kell elismételni, annak közönsége, hallgatósága, akár szenilis, akár infantilis, kár időt pazarolni az informálására. Am ha egyenesen mint döntőbíróshoz kell fordulni hozzá, akkor pillanatnyilag minden reménytelen. Meg kell várni a következő emberiséget. Mely vagy olvasottabb, képzetesebb, értelmesebb lesz. Vagy neanderthalibb.

Addig is...

Az, hogy elfogyott a legelő, vagy a vadállomány, kezdetlegesebb korunkban rendszerint továbbpöccintett bennünket is. Onnan, ahonnan már semminek a „hiánya” (a szabadságnak, függetlenségnek) sem kényszeríthetett tovább, nem is mozdulunk. Szétfúj-e most végre mégis a szél, mely másoknak már a poraival se játszik itt?... Mert:

integrálódni is csak addig lehet, muszájkodhat, *mint másoknak*. Hogy most, annyi minden után ne gebedjünk bele mégis. Csak annyira, mint szoktunk. Mint megszoktuk.

Így aztán „arculatunk” elsősorban önmagunk használatára való. Önmagunk számára legyen tisztázott és tisztességes. Ellenkezőjére a nyomás, a kényszer magyarázat lehetett mindaddig, amíg idegen katonaság állomásozott egyes kaszárnyákban és egyes fejekben. Most látszólag egyes fejek is elvonultak, bizonyára erőt gyűjteni. Akkor? Körülnézek... s meddig látom tamilságom, KGST-piacozó ukránságom kényszerét, épületes robotképét – „honfiság” helyett a haza (görbe)tükrében? Egy új erkölcsi érzékkért szállunk síkra, mely ne legyen megint elkötelezettebb valami elegáns megfoghatatlanság, mint a kezünkől kiejthető legtörékenyebb dolog: tulajdon sorsunk iránt. *Ma még – annyi minden ellenére – magyarok vagyunk, valamennyire, valamennyien*. Ne Juliánuszok, jogi, pénzügyi, egészségügyi, vámügyi, emlékirat-rubrikáiból bukkanjanak fel valaha a most szükséges megoldások. Lehet egy kicsengéssel több? „Nem tudom hová tartunk, de alig várom, hogy odaérjünk.” (Jelenkori Névtelen.)

Kolozsvár–Budapest, 1998. nyarán

KÁNTOR LAJOS

Magyarságom és a madár-metaforák

1998 NOVEMBERI UTAZÁS, ADOTT TÉMÁRA

Ez a november mintha a *Tiszatáj* kérdéseit akarná kiemelni: Honnan jövünk? Hová megyünk? És ide-oda utazásaink közben természetesen választ kell adnunk arra a kérdésre is, hogy mik vagyunk. Vigécek? A Biharpüspöki és Biharkeresztes közt húzódó határon még könnyű áthaladást kihasználó, fenekükön megülni nem tudó vándorok? Vagy egyszerűen: romániai magyarok, akik otthoni, erdélyi gondjaikat szeretnék legalább részben Budapest segítségével megoldani, minthogy Bukarest erre sajnos képtelen (ha akarná, sem tudná ezt a mai gazdasági helyzetben megtenni), Kolozsvár pedig, nos, Kolozsvár... Persze, önerőből kellene, úgy volna méltányos, európai, beleértve magyarságunkat, a kultúra reprodukciójának gondjait. Sokféle reakció lehetséges, elméletileg, ezredvégi útkeresésünkben, a repatriálástól vagy readaptációtól a rebellióig, közbeesőleg a szelídebb reklamációval próbálkozva. A realitásokat szem előtt tartva, ha nem akarunk a redukció áldozatául esni, alighanem egyetlen megoldásnak a reform kínálkozik, ez volna bizonyíték a regenerálódás, a rehabilitáció legbiztosabb eszköze. Mert igazán ránk férne egy kis (nagy) reneszánsz. Reorganizáció nyomán várhatnánk az újra kiérdemelt reputációt...

Nem folytatom ezt a „re” retorikát (pedig kihagytam ilyen lehetőségeket: *re-*, illetve *respublika*, *respirál*, *restitúció*, *retirál*, *reváns*, *reverzibilis*, *revokál*, *rezervátum*, *rezidens*, *rezigmáció*, *rezolúció*) – maradok a retrospektív beszámolómnál, annak a felmondásával, hogy mi mindennel vett körül az idej árízves-havazásos november, mivel kényszerített a szembenézésre. Vagyis: honnak jöttem? mi vagyok? hová megyek? Az ábécében előbb visszavitt a „K” betűhöz, onnan a „H”-hoz és az „I”-hez, majd az „A”-

hoz – és ígéri az „SZ”-et, a hónap végére, amivel kikerekedik a novemberem, mint-hogy innen ugyancsak az „Sz”-től, Szabéditől indultam.

Tulajdonképpen lehorgonyozhatnék itt, Szabédi László életművénél: a magyarságkép értelmezésére, belső ellentmondásaira, az őstörténetbe és a Trianon utáni közelmúltba egyaránt elvezető történelmi és nyelvi-nyelvészeti dimenziók érzékeltetésére aligha találnék jobb példát, mint amit ezzel a névvel jelezni lehet. Szabédi nekem nem csupán a költő, a prózaíró, a kritikus, az egyetemi tanár (két éven át tanárom a Bolyain). Szabédi: rejtélyes, megfejtendő jelenség. Ezzel a megfejtéssel kísérletezem évek óta, és épp a november eleji napokban jutottam talán némi eredményre.

Innen az *Erdélyi sorskerék* cím alatt véglegesítendő könyv jegyzeteinek összeállítása mellől hívott Budapestre egy vissza nem utasítható levél. A hetvenéves Kiss Ferencet (K) köszöntik barátai a Magyar Írószövetségben, adta tudtul a rózsadombi Bogár utcából postázott meghívó. És november 11-én délután a Bajza utca 18. szám alatt csoda történt: a nyolcvanas években rendszerváltásra készülő egykori ellenzék, az új (rég) székértáborokra szakadt magyar irodalom együtt ünnepelte azt az embert, aki súlyos betegséгийéig egyensúlyteremtő tudott lenni, talán azért is, mert az irodalomtörténetből megtanulta, hogy Kosztolányi nem játszható ki Ady ellen, a népi irodalom a *Nyugat* ellenében. Ott volt a *Holmit* szerkesztő Réz Pál és ott a *Hitel* (H) gárdája, Csoóri Sándorral az élen. Hozták magukkal a tízéves folyóirat ünnepi (1998. novemberi) számát, benne néhány dokumentummal, így a még Illyés Gyula nevéhez kapcsolódó, 1982-ben az ő jelenlétében készült, a még csak képzeletbeli *Hitel* mellett hitet tevők névsorával (a második az aláírók sorában: Kiss Ferenc). Számomra is történelmi idöket idéz az 1988. november 2-i (I. évf. 1.) és az 1990. január 10-i (III. évf. 1.) szám első két oldalának faksimiléje; mai fiatalok alighanem kápráztatnak vélik a „Védnökség”-ben (1990. januárban) olvasható nevek együttesét: Borbándi Gyula, Csengey Dénes, Cseres Tibor, Csurka István, Fekete Gyula, Fodó Sándor, Für Lajos, Gombos Gyula, Kántor Lajos, Lezsák Sándor, Mészöly Miklós, Püski Sándor, Tózsér Árpád, Szilágyi István, Vályi Nagy Ervin. Szóval ott vagyunk mi is, Szilágyi Istvánnal, Erdély képviselőjében. A belső emberek, a rovarszerkesztők közt ott látom Bogár Lászlót (gazdaság, társadalom), hogy aztán tíz nappal a Kiss Ferenc-ünnepség – a normalitás ünnepe – után a Széchényi Könyvtárban, akadémiai rendezvényen (A) halljam őt (másodszori) államtitkár minőségében nyilatkozni.

Közben volt egy írószövetségi közgyűlés (I), Pomogáts Béla elnöklésével, ugyan-csak az érdekvédelmi egységörzés (normalitás) jegyében. És egy jóval szerényebb, lehet, csak nekünk fontos találkozó, Zöld Ferenc Margit körüti könyvesboltjában, ahol mi, a kolozsvári *Korunk* (K) egyszerre voltunk vendégek és házigazdák. „Renegát” kolozsváriak, Poszler György, Láng Gusztáv, Csiki László mint korunkosok ültek velünk a szerzői asztalhoz – és ez akkor is öröm, ha a Láng Gusztáv most bemutatott, *Korunk*-kiadásban megjelent könyve stílszerűen a *Kivándorló irodalom* címet kapta. A soros folyóiratszám viszont „Románia 1998 – sors és akarat” témakörében a kortárs román értelmiségiek jelen- és jövőképét mutatja be, kiegészítve e véleményeket olyan magyar reflexiókkal, mint a Fejtő Ferencé, a Lengyel Lászlóé, az Egyed Péteré és Molnár Gusztávé. Biztatom magam, hogy ez szintén a normalitás híradása. Hozzászámítva Eugène Ionesco frissiben hozzáférhetővé vált (bár még 1946-os) abszurd „villanásainak” magyar fordítását és Mircea Dinescu egyik utóbbi szatirikus jegyzetét.

Ahol vitathatatlanul a *témához* érkezünk, még novemberben, de már budai havazásban: a „Magyarország képe” tanácskozás, a Magyar Tudományos Akadémia Han-

kiss Elemérék szervezte stratégiai kutatási programjának keretében. Magyarország képe – ám ez reálisan szerintem, Erdélyből nézve, mint a magyarság képe értelmezendő, vagyis nem szigorúan államhatároktól meghatározottan. Ezt mi akarva-akaratlanul naponta megéljük, amikor a román médiában tudatosan keverik össze a két kategoriát, a magyarországi politikáért a romániai magyarokat marasztalva el és vice versa. Példák sorozatát idézhetem a rangos hallgatóság előtt (akár a bukaresti 22 című hetilap tiszteletreméltó munkatársának egyik eszmefuttatását is, amelyben „birodalmi kisebbségként” aposztrofáltatunk), nem részletezve a nyíltan ellenséges, fasisztoid támadásokat. Ott a Széchenyiben még nem tudom, hogy éppen ezekben az órákban minősíthetetlen rágalmak, átkok szóratnak ránk, „benti” és „kinti” magyarokra (én használok így, a „határokon túli” jelző helyett), Kolozsvár közterén, Avram Iancu szobra s az ortodox katedrális közötti térben, több ezer lelkes magyargyűlölő örömeire. A szónok a hírhedt Ceaușescu-kiszolgáló költő-publicista, Corneliu Vadim Tudor, a Nagy-Románia Párt elnöke, aki ugyanúgy Funar polgármester hívására érkezett a városba, mint a börtönjárt bányászvezér, korábbi bukaresti bányász hadjáratok vezetője. Döbbenetes a népgyűlésről készült hangfelvétel – döbbenetesebb, mint az újságok (nem utolsósorban a román lapok) beszámolóí. Orbán Viktor és Markó Béla őseinek szülőföldjéről üvöltözik a szónok, Ázsiáról, a civilizálatlan magyar nemzetről, Európá „beteg emberéről”, mármint a magyarságról, ez ugyanis minden bajnak a forrása. No meg azok, akik lefeküsznek a magyaroknak, az RMDSZ-nek.

Honnan jövünk? Kik vagyunk? Hová megyünk?

És hogyan is állunk a szívünknek meg eszünknek még a legsötétebb diktatúra éveiben is oly kedves híd-szereppel?

De: megtagadhatjuk a múltat, az álmokat, a jövő reményét? Kós Károlyt, Kuncz Aladárt, Németh Lászlót, Jékely Zoltánt, Szabédit? És tegnapi magunkat, a gyergyószárhegyi 1980. júniusi (Domokos Gézával és Zöld Lajossal együtt kitalált, szervezett) Kritérium-tábort? S az 1989 utáni *Korunk*-kezdeményeket, román nyelvű antológiáinkat, a *Cumpăne* köteteit, kolozsvári, bukaresti, szódligeti találkozóinkat, magyar és román írók, történészek, politológusok nyílt szavú vitáját, a mi hívásunkra létrejött seregléseket? Persze, ezek a sereglések számban nem mérhetők a Vadimék-Funarék gyűlevész hadának hangerejéhez.

Akkor hát: hová megyünk?

És kik vagyunk?

Az Országos Széchenyi Könyvtár magasából nézve: a Kárpát medence „eurokonfort” nemzete (noha a nemzetnek csak egy része részesül majd, bizonynyal, ama európai komfortból). Azzal együtt, hogy magyar keretben sem az intézmények, hanem a személyiségek a meghatározók, márpedig ez nem a stabilitás záloga. Szintén itt, a stratégiai kutatási program vitasorozatán hangzott el, ismétlésképpen, ám szíven ütő szellemességgel, egy német költő megjegyzése: ez a közép-kelet-európai térség – fészkek; nem a fészkek melegére gondolt az illető, hanem arra a (három hanggal kifejezhető, négy betűvel leírható) kötőanyagra, amely a madárfészket összetartja. És ha kitisztítják – egyszer, valamikor – ezt a „fészkek-térseget”? Szétesik, szétporlik, mint a megszáradt...?

Budapestről Kolozsvárra ezúttal kényelmesen, napvilágnál és melegben utazom, Adyval. Pontosabban: Adyn; így hívják a reggeli (szerény) Intercity-járatot. Hozhatam volna magammal az útra turulmadaras olvasmányt, (egyedül lévén) senki nem tett volna megjegyzést rá, legfeljebb én magam. A Deák Ferenc téri metrólépcsők pihenőjében szerencsére nem ilyen (vagy olyan kozmopolitán fényes) bestsellereket árulnak.

Szűcs Jenő könyvét (*Sz*) vettem le az üzleti polcra, hogy hazafelé is *A magyar nemzeti tudat kialakulásán* okulhassak. Van ok és mód az okulásra, az államnemzet és kultúr-nemzet elméletének és gyakorlatának, újabbkori történelmi megnyilvánulásainak elemzésére. Újra és újra érdemes elgondolkodni „a történelmi fikciógyártásokról”, a múlt, a félmúlt és a jelen eseményeiről. Meg a nemzetelmélet hiányáról. 1985-ben született meg ez a tanulmány. Túl sokat nem változott a helyzet azóta sem. És nincs már Szűcs Jenő, hogy jobb feltételek között, ideológiai ballasztoktól szabadulva, továbbgondolja mindazt, amit oly pontosan érzékelt egy nemzetietlen társadalomban – turulmentesen.

Még egy könyvet hoztam magammal az Intercityre. Italo Calvino hat feljegyzése „az elkövetkező évezred számára” (*Amerikai előadások* gyűjtőcím alatt) igazán nem magyarságtudományi szemináriumra kikészített bibliográfia. Mégis itt találtam rá arra a madár-metáforára, amelyet most, az adott témára tett utazás során a legfontosabbnak vélek. Calvino ugyanis, *A kettészelt őrgróf*, *A famászó báró* szerzője, ezekkel a mondatokkal vezeti be a pontosságról írt (elmondott) esszéjét: „A régi egyiptomiaknál a pontosság jelképe a lélek mérlegén súlyként szolgáló madártoll volt. Ezt a könnyű tollat Maatnak, a pontosság istennőjének hívták. Maat hieroglifájával jelölték a hosszúság egységét is, a szabványos téglá harminchárom centiméterét, valamint a fuvola alaphangját.”

Jó volna kölcsön venni Maat hieroglifáját, amikor nemzettudatról, magyarságtudatról beszélünk.

Kolozsvár, 1998. november 23–24.

GÁLL ERNŐ

Kisebbségi elit a hagyomány és a modernizáció feszültségében

A közeledő-zajló korszakváltás idején különös nyomatékkal merül fel a tradíció s a korszerűség egymáshoz való viszonyának a kérdése. Nem nehéz belátnunk, hogy ez a viszony sorsdöntőnek mutatkozhat olyan nemzeti kisebbségek esetében, mint a romániai magyarság. Ez a nemzetrész ugyanis – értelmiségi elitjeinek köszönhetően – már a két világháború közötti években kigyöngyözött magából az önazonosságát kifejező/védelmező irodalmat és etikát, az ún. „kisebbségi ideológiát”, amelyek viszonytagos történelmi pályájuk során most (újból) válaszút elé érkeztek. A modernitással, immár a XXI. század távlataiban életstratégiákat kidolgozó és alkalmazó nemzedékek elvárásaival szembeesülve, érvényességük forog kockán. Nagy fokú szépségszissal, sőt elutasítással kell megbirkózniuk. Ugyanakkor azonban egy népcsoport jövőt eligazító értékrend iránti szükségletével is messzemenően számolnunk kell.

Ilyen dilemmák, ilyen – gyakran egymással ütköző – igények szorításában próbál kiutat, megoldást kínálni Cseke Péter nemrég piacra került tanulmánygyűjteménye.* A könyv – alcíme szerint – a kisebbségi értelmiség, a kisebbségi nyilvánosság világába

* Cseke Péter: *Metaforától az élet felé*, Kriterion Könyvkiadó, 1997.

nyújt bepillantást. A kötetbe foglalt írások tulajdonképp az 1918–1940 közötti korszakban kialakult kisebbségi életmodelleket, illetve elméleti megalapozásaikat, igazolásaikat taglalják. Ez az elemzés egyben feleletkeresés ama kapitális kérdésre is, hogy milyen eszmei-erkölcsi segítséget nyújthatnak a vizsgált nézetek és magatartásminták itt és most, amikor a kisebbségi lét a régítől nagyon sok és lényeges vonatkozásban eltér. A válaszok a kisebbségi írástudók törekvéseiről árulkodnak. Illúzióikról és kudarcukról tanúskodnak. *Múltbeli és jelenlegi felelősségüket világíthatják meg.*

Cseke Péter vállalkozását eddigi kutatásainak, meditációinak, a kérdéskörben napvilágot látott munkáinak folytatásaként is értékelhetjük. Erőfeszítései következetesnek bizonyultak, s ama benne munkáló „korfordulót” fejezik ki, amely elvezette őt a szociográfiai riporttól a kisebbségi esztétörténethez. Ezt a – legtágabb értelemben vett – műfajváltást egyrészt a múltfeltáráshoz kapcsolódó „adósságtörlesztés” szándéka, másrészt ama meggyőződés táplálta, hogy a tegnapi értékeinek felidézésével és értelmezésével, a jelent s a jövőt szolgálja. A *Metaforától az élet felé* című gyűjtemény tanulmányainak születésénél távlatos kutatói program és a *Korunk* szerkesztőségének belső feladatai bábáskodtak. A recenzens csak elégtétellel állapíthatja meg, hogy a kétféle ösztönzés szerencsésen találkozott. Termékenyítően egészítette ki egymást.

Ne feledkezzünk meg azonban egy régebbi, mely társadalompolitikai, morális – valamikor távolról sem kockázatmentes – motivációról sem. Az 1989 előtti beolvasztó politikával szembeni szellemi ellenállás késztetéseire gondolok. Ezek is sarkallták szerzőnket arra, hogy – gyakran a szekuritáttal dacolva, házkutatások között – valaminő értékmentő akcióba bocsátkozzék. Így segítette elő – dr. László Ferencsel szövetkezve – az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumainak napfényre kerülését.¹ (A kötet, amelyet bezúzásra ítélték, csak 1989 után jutott el az olvasóhoz. Váradi nyomdászok mentették meg.) A fordulat után vált lehetővé a „Makkai-dosszié” publikálása² is, amelyet Molnár Gusztávval együtt rendezett sajtó alá. A Makkai-féle „hedzsira” kiprovokálta kisebbségi létértelmezések kései visszhangjainak kötetbe gyűjtését³ ugyanaz az elköteleződés serkentette, amely szerzőnket a múlt tanulságainak tolmácsolásában, illetve a kortárs valósággal való ütköztetésükben hajtotta. Az említett hivatástudat fűthette akkor is, amikor a túlélő kortanúkat faggatta és vallomásaikat tolmácsolta.⁴

Hangsúlyozom: Cseke Pétert nem valamiféle nosztalgia vitte a téma felé.

Búvárkodásai, interpretációi nem a múltbamenekülést segítik elő. Indítékait ő maga – az (ön)korlátozásmentes gondolkodás örömetől is eltelten – a következőképpen fogalmazta meg: „Meggyőződésem [...] hogy nagyon sok hátramaradásunknak volt az az oka: nem ismerjük eléggé a két világháború közötti időszak kisebbségi életmodelljének kialakulását, szerkezetét, működési mechanizmusát, illetve funkcionális zavarait. És ami ugyancsak szimptomatikus: a napi küzdelmekben formálódó elitnek és a társadalomszerveződés folyamatait irányító szellemi erőknél igényük sem volt meg a szóban forgó korszak tanulságainak megismerésére. Hiszen értelmiségi nemzedékek egész sora úgy nőtt fel, hogy nem volt szemléletformáló értesülésük annak a periódusnak a kisebbségvédelmi gyakorlatáról és társadalomépítő törekvéseiről.”⁵

Ez a látélet – lényegét tekintve – valós. Éppen ezért Cseke Péter tényleg hiánypótló munkát végzett. Nem csökkenti érdemeit azonban, ha a képet kiegészíteni, árnyalni próbálom. Szerzőnk ugyanis már nem a Nagy Nihilből lépett elő. Hiteles értelmezéseit nem „sterilizált, tiszta lapra” kellett rónia. Igaz, volt épp elég olyan előítéletes, téves verdiktum, amelyet el kellett az útból takarítani, ám előzményekben sem szenvedett hiányt. Találhatott szövetségeseke is az előtte járókban, vagy a szomszédos doméniumokon. Gondoljunk csak arra, hogy a „kisebbségi ideológia” szerves részét al-

kotó transzszilvanista irodalom és hitvallás művelődéstörténeti szerepét már jó néhányan – hosszú évekkel ezelőtt megvilágították. Kós Károly, Kuncz Aladár és társaik életműve, öröksége régóta kikerült a tabuk és anarémák zárványaiból.⁶ Jakabffy Elemér, Balogh Arthur, Mikó Imre, Spectator, Ligeti Ernő stb. ébresztése sem maradt el. Varga Béla hagyatéka hozzáférhető lett, Tavaszy Sándor filozófiáját pedig kismonográfia taglalta.⁷ A tendencia a hetvenes években annyira jellegzetessé vált, hogy egyesek valamilyen „neotranszszilvanizmus” színre lépését jelezték.

E vonatkozásban magam is tanúvallomásra jelentkezhetem. Megismételhetem, s ebben az összefüggésben is nyomatékosíthatom: a dogmatikus szendergésből való – eléggé hosszú, megtorpanásoktól, visszaesésektől sem mentes – ébredésemben az „erdélyi gondolat” és képviselőinek elfogulatlan értékelése ösztökélő tényezőként hatott. Mint önrevízióm alapvető összetevője stimulálta a nyitást más eszmévilágok és orientációk felé. A dialógusra való készségemet erősítette, s ugyanakkor a párbeszédnek nélkülözhetetlenségét is igazolta számomra. Visszafordíthatatlanná tette a kizárólagos, öntelt és csálhatatlanságra igényt tartó felfogásokkal, szemlélettel való szakítást. A prekonceptiók s a felületes olvasatok meddőségéről/erkölcstelenségéről győződött meg. *A szellem felelősségére intett és oktatott.*

Megkülönböztetett fontosságú szerepet játszottak e folyamatban azok a személyes, esetenként barátságig mélyülő kapcsolatok, amelyeket az Erdély-tudat még élő hordozóival – a magam damaszkuszi útján – kialakítanom sikerült. Felejtethetetlenek maradtak számomra a László Dezsővel való találkozások és beszélgetések, s mindmáig jótékonyan munkál bennem a „Venczel-modell” kisugárzása. Hatása rendkívül ösztönzőnek bizonyult mind szakmai-szerkesztői, mind emberi alakulásomban.

*

Ezek a szubjektív mozzanatok – érthető módon – felfokozták befogadó készségemet a Cseke Péter könyvében rejlő üzenet iránt. Az előzmények ismerete és tudatosítása megkönnyítette számomra annak a felismerését is, hogy mi az az új, mi az a több, amit ez a könyv nyújt. Nyilván, az „(ön)korlátozásmentes gondolkodás” nem csupán örömmel töltötte el a szerzőt (bár ez sem kevés), hanem lényegbe vágó minőségi többlettel járt. A *Metaforától az élet felé* fejezeteiben található elemzések a kor és kérdésfelvetései iránti nagyfokú empátia, a filológiai pontosság és megbízhatóság révén tűnnek ki. Olyan gondolkodók, személyiségek bemutatásával gazdagítják a két világháború közötti korról alkotott képünket, akik eddig még nem nyerték el – a jelentőségükhöz mért – megfelelő méltatást (például Jancsó Béla, László Dezső, Balázs Ferenc).

Szerzőnknek sikerült – véleményem szerint – nagymértékben elérnie a maga elé tűzött célt. Bebizonyította, hogy az általa (újra)feltárt örökség nem pusztán holt anyag. Nem teljesen érvényét veszített tradíció. Egyben – többnyire csak impliciten – arra is figyelmeztet, hogy a „második-harmadik kisebbségi lét” körülményei között, az elsőből átmentett hagyomány szelekcióra szorul. Múltbeli értékek, hatvan-hetven esztendővel ezelőtt megfogalmazott tételek mai/holnap alkalmazása csak az újítás áttételén keresztül lehetséges. Szigorú kritikai viszonyulást igényel. Mintha azonban szerzőnknel az újrafelfedezés eufóriája, ama – már említett – öröm visszafogta volna a bizonyos távolságtartást is feltételező bírálati velleitásokat.

Az átörökölt tanulságok azonban – többségükben – így is nélkülözhetetlennek mutatkoznak.

Kezdjük talán a nevelés, az értelmiségi utánpótlás, illetve az elitek hivatásának a kérdésével, amely napjainkban újból égetően időszerű, sokat és szenvedélyesen vitatott

téma. Jancsó Béla, László Dezső, Balázs Ferenc, Márton Áron, Venczel József hagyatékának faggatása – ha még erre szükség van – arról győz meg, milyen elhatározó szerep vár a fiatal generációk nevelésére. E szerep eredményes teljesítése azonban jól koncipiált (ha lehetséges) egységes nevelési felfogás, program kidolgozását feltételezi. A kisebbségbe jutás első éveiben megszervezett, felekezeti Magyar Tanárképző Intézetnek a betiltása súlyos handicapnek bizonyult az 1918–1940 közötti periódusban, aminek káros utóhatásait az önálló Bolyai Egyetem megszüntetése (1959) – évtizedekre menően – fokozta fel. E folyamat – rövidebb-hosszabb megszakításokkal – az önazonosságot kifejező anyanyelvű művelődést hordozó értelmiség „újratermelését” akadályozta. A történelmi előzmények – részletekbe is menő – ismerete nélkül nehéz eligazodni a magyar nyelvű oktatás és nevelés komplexumában. Szinte lehetetlen a megfelelő, korszerű megoldások megtalálása.

Ervényes ez a megállapítás – mutatis mutandis – a (főként egyetemi, főiskolai) diákság önszervezkedésére is. Jancsó Béla – annak idején a tervszerűen kiépített diák-ön-szerveződésben modellt véltek felfedezni az egész kisebbségi társadalom belső szervezettségének a megteremtéséhez. Ez az építkezés – mai terminológiával – a civil társadalom kifejlesztését jelenti. Ha – az említett – modell funkciója ma már elenyészett, vagy legalábbis tetemesen csökkent, nem vitás, hogy a kisebbségi önfenntartást – és érdekvédelmi, politikai képviselő mellett – a civil társadalom modernizált kiterjesztése biztosíthatja. Ennek távlatai ugyanakkor a demokrácia jövősi ígéreteit szavatolhatják.

A múltbeli kezdeményezések, próbálkozások felidézése erkölcsi következtetéseket is sugall. Cseke Péter tanulmányai hangsúlyosan exponálják a kisebbségi önvédelem és önépítés, valamint a *felelősségvállalás* kapcsolatait. Ennek tényét regisztrálja a különböző ifjú korosztályok egymásra figyelésében, az egyházak közötti együttműködés tereén viszont – László Dezsőre hivatkozva – inkább megvalósításra váró feladatként tettelezi. Mindenfajta kizárólagosságot elutasítva, utal arra, hogy az „alsóbb” rétegekből kiemelkedett fiatal írástudók „népsorsot vigyázó felelősségérzete” a polgári demokraták, a népi radikálisok erkölcsi példájából merített.⁸

A harmincas években közzétett programadó szövegekben az *elitek* fogalma is megjelenik. Az *Erdélyi Fiatalok*, de főként a *Hitel* kulcsszemélyiségei nem határolják el pontosan egymástól az értelmiség s az elit kategóriát, de nyilvánvaló, hogy az utóbbival a küldetési entellektüelt jelölik meg. Azt, aki hivatásának tekintí, hogy alkotással, kutatásainak eredményeivel, ígérhirdetéssel népét – nem középiskolás fokon – „tanítsa.” Az elit tagjaira vár az erdélyiség-tudat ápolása és korszerűsítése. Tőlük remélhető a különböző – irodalmi vagy tudományos – alkotóműhelyek éltetése. Ők azok, akik műveikkel, munkásságukkal igazolják Németh Lászlót: „A kisebbség jogosítványa, ha elit tud lenni.”

A felvállalt népszolgálat, a kisebbségi elköteleződés révén az erdélyi elitek kialakítása és funkciója közösségi beágyazottságot nyer. Ezeknek az eliteknek többnyire nincs demokráciaellenes jellege és szerepe. Persze, a nekik tulajdonított misszió – szerzőnként – változik. Ha Jancsó Béla teljesítményének paradigmatis mivolta főként ama követelményében ragadható meg, hogy az elitek közvetítésével biztosítsák a transzszilván értékek létrehozását, illetve a világnak való felmutatását, Venczel József már a szakszerűsége, a romániai magyarság létörülményeinek tudományos felmérésére helyezi a súlyt.⁹

Ha summázni akarnám a két világháború közötti erdélyi magyar elitek gondjait és törekvéseit, akkor azt állíthatnám, hogy keresték és vitatták annak az útját-módját, hogy miként lehet – önálló államiság nélkül – magyarnak megmaradni Romániában. A kisebbségi helyzettel elkerülhetetlennek látszó frusztrációkat gyógyító (serkentő önmeghatáro-

zásokkal, hitvallásokkal) igyekeztek kiegyenlíteni. Németh Lászlóból is ihletődve, hirdették, hogy *a tengést küldetéssé kell átalakítani*. El kellett fordulniuk a politikai nemzet fogalmától, felismerték azt is, hogy az államnemzet koncepciójába sem kapaszkodhatnak. Nyilván nem mondtak le, nem mondhattak le az összmagyarsághoz való tartozás tudatáról és megvallásáról, ám a hangsúlyt egyre inkább a nyelv, a kultúra összetartó erejére helyezték. Nem túlzás azt állítani, hogy az „erdélyi gondolat” egyes szerzőinél valamilyen kisebbségi messianizmus érhető tetten, s ebben erőforrásra is véltek találni.

Számosan a múlt kritikai ártértékelését szorgalmazták; szemléletváltást sürgették. Noha a transzszilvanizmus nem volt híján mítikus elemeknek, a józan realizmus rányomta bélyegét az erdélyiség legjobb képviselőinek a nézeteire. Ez a valóságközelség sarkallta őket abban, hogy megismerjék a többségi nép életformáját, és számoljanak mentalitásával. Az önerőből való építkezés, de már a megmaradás törekvése is arra készítette őket, hogy nyomatékosítsák sajátos tradícióikat és előtérbe helyezték mindazokat a jegyeket, amelyek arcukat, egyediségüket fejezték ki.

Sokan közülük világosan látták az etnoregionalizmusban bujkáló veszélyt: a vidékiséget. Az európai távlatokat nem veszítették szem elől, többnyire rokonszenveztek a közép-kelet-európai együttműködés és összefogás eszméjével. A dunai patriotizmus közel állt hozzájuk.

*

Megkerülhetetlen – szerintem – vizsgálni azt a közeget, amelynek a Cseke Péter tanulmánygyűjteményében ébresztett tradíciót kellene befogadnia. Van-e készség és fogékonyság a termékenyítő recepcióra? Hol tart ma, milyen stációhoz érkezett az „erdélyi gondolat” vargabetűs útja? E kérdésekre már azért is választ kell keresnem, mert a bevezető soraimban jelzett – székszisztól átszőtt – fenntartásoknak előzménye van.

Évekkel ezelőtt kísérletet tettem arra, hogy a transzszilvanista eszmevilág pályáját nyomon kövessem.¹⁰ Nagyon foglalkoztatott/izgatott a kihívás, hogy megértsem a fordulat előtt és után megnyilvánult (inkább) elutasító magatartások világszemléletbeli és társadalmi indítékait. Szembesülnöm kellett ugyanis azzal, hogy rögtön a kilencvenes évek elején a fiatal és kevésbé fiatal nemzedék több szószólója nem fordult vissza a két világháború közötti kisebbségi létmodellhez és értékrendhez, hogy azokat – immár külső korlátozások nélkül – eszmei és morális fogódzóként *fel- és megújítsa*, hanem tagadón viszonyult ehhez az örökséghez. A sepsiszentgyörgyi *Európai Idő* című hetilap oldalain nyilvánosságot kapott ankét számos résztvevője – a harmincas évek belső vitáiból is merítve – nem vállalta többé az erdélyiséget s vele egybecsengő ethoszt. A romániai magyar irodalom 1970–1990 közötti alakulását vizsgáló debreceni értekezleten többen is azzal az érveléssel támasztották alá nemleges állásfoglalásukat, hogy az 1918–1940 közötti „kisebbségi ideológia”, valamint a belőle ihletődő irodalom nem a kisebbségi helyzet – radikális bírálata révén való – meghaladására, hanem csupán a megmaradás szellemi feltételeinek a biztosítására törekedett. Elfogadta tehát a kisebbségi állapotot.

Bírálták Debrecenben – defenzív jellege s a többségi nacionalizmussal szembeni tehetetlensége okán – a nemzetiségi tudat kialakítására irányuló erőfeszítéseket is. Ismételt elmarasztalásban részesült e tudatot kifejező irodalom, hisz valaminő „nemzeti-alatti” állapotban való megmaradást igazol és igyekszik azt meg is szépíteni. A transzszilvanizmust – irodalmi fikcióként – leírták. A „közösségközpontú” irodalmat túlhaladottnak nyilvánították.¹¹

Érthető, hogy Romániában csak az 1989-es fordulat után kaphatott nagyobb nyilvánosságot az Erdély-tudat újabb válsága. A *Korunk* 1991. 10. számának szerkesztői vállalkoztak is arra, hogy az „erdélyiségtudat változásait”, illetve krízisének a megnyil-

vánulásait szemügyre vegyék. Ugyanakkor ismertté vált, hogy a Debrecenben is fellépett radikális bírálati irányzat már a zsarnokuralom idején a nyolcvanas évek közepe óta illegálisan működött *Limes-kör* vitáin teljes vértetben fellépett. A kör első, 1985-ben megtartott bukaresti találkozóján elhangzott vitaindító előadásában Molnár Gusztáv a hontalanságot, a szétszórtságot találta a romániai magyarságra jellemzőnek. Az általa *diaszpórahelyzetnek* láttatott körülmények között, az akkori reménytelenségben, sem a nemzetiségpolitikai, sem a kisebbségpolitikai alternatívát nem tudta elfogadni. Magyarokként – szerinte – csak a teljes magyarságot, európaiként pedig a teljes európaiságot választhatjuk. Társadalom- és kultúramodellként a kisebbségi-nemzetiségi, a nemzeti s a kelet-európai helyett a *planetáris* modellt ajánlotta.¹² Az erdélyiségtudat sugallta „népszolgálat”, „helytállás”, „kisebbségi írástudói felelősség” feladását több fiatal hozzászóló is kifejtette azon a vitán, amelyet a kör tagjai a Makkai-féle „nem lehet” kimondásának ötvenedik évfordulóján rendeztek (1987).¹³

A kibontakozott transzszilvanizmus-bírálatnak volt jelentős fejleménye Cs. Gyimesi Éva – számos megpróbáltatáson átesett – könyve,¹⁴ amely a gyöngykagyló jelképet, az erdélyiség sok illúziót tápláló és tolmácsoló szimbólumát elemzi. A hosszú évek során kiérlelt kritika rámutat, hogy – több transzszilvanista szerző értelmezésében – a homoktól sebzett kagyló védekező reflexe, a „gyöngytermelés” kisebbségi sorsképletté vált. Azt sugallta, hogy minden akadály, minden értékvesztő körülmény ellenére, a kisebbségi állapot – ha tudatosan és küldetéstől telítettként vállalják – értéktéremtessé minősíthető át. Ez a szimbólum tehát – Gy. Gyimesi Éva szerint – paradoxális értékviszonyt fejez ki. A negatív előjelű ok pozitív következményhez vezet. Ezért is volt „ajándékként” eszményíthető a kisebbségi lét. Azok az írástudók, akik vallották és vállalták ezt az értékjelképet, önmaguk, hivatásuk igazolását vélték megtalálni benne. Közben, tudatosan, vagy nem, e kompenzációs szerep elfogadásával önmaguk hiedelmek foglyaivá váltak. A kisebbségbe sodortatás frusztrációját próbálták kiegyenlíteni és értéktéremtő állapottá stilizálni.

A demitizáló bírálat – megfogalmazója szerint – nem rombolni, hanem a kisebbségi helyzet pontos felmérését szerette volna elindítani. Önmaguk helyett cselekvésre kívánt buzdítani.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a *Gyöngy és homok* záró fejezetében és jegyzetanyagában Cs. Gyimesi Éva elismerte: „a transzszilvanizmus igen sok tekintetben pozitív ideológiai funkciót teljesített.” Majd hozzátette: „amíg nincs valószínű demokrácia, a transzszilvanizmus a romániai magyarság egyik túlélési stratégiájaként kínálkozik továbbra is.”

Az 1989-es fordulat utáni időkre, de Cseke Péter könyvének mai-holnapai visszhangjára is gondolva, kérdés, hogy Gyimesi Éva eredeti szándékai s a kritikáját árnyaló zárókövetkeztetései milyen közegre találnak. Van-e, lesz-e az újabb nemzedékekben igény kisebbségi helyzet reális felmérésére, illetve megismerésére? Mutatkozik-e a jelenben s a közeljövőben kellő akarat a cselekvésre?

Egyértelmű válaszok helyett (ilyenek nem is lehetségesek) utalnék arra, hogy a diktatúra vége felé, majd bukása után nagymértékben felerősödött az egyetemes magyarsághoz való tartozás tudata. E folyamatban elkerülhetetlenül leértékelődtek az erdélyi partikularizmust közvetítő/értékelő nézetek, eszmények. Makkai Sándor „nem lehet”-je – évtizedek múltán – visszhangra talált a mai fiatalok körében, akik nem igen akarnak többé kisebbségként, hátrányosan megkülönböztetett népcsoport tagjaiként élni. Élet- és világszemléletüket többnyire mindenféle ideológiával szembeni bizalmatlanság, sőt elutasítás jellemzi. Inkább a politikamentesség felé hajlanak, s az európaiság vonzá-

sában nemzet és nemzetiség már nem szerepe értékskálájuk legfelső szintjein. Hivatásnak és küldetésnek nincs nagy ázsója náluk. Egyre kevésbé gondolkoznak közösségben, népből-nemzetben. Lépéseket individualista szellemben, a lehető legpragmatikusabban szeretnék kitervelni.¹⁵ Nyilván, ez az áramlat nem általánosítható, ám mint tendencia erőteljesen jelen van. (Az utóbbi időben kisugárzása mintha gyengült volna...)

*

A Cseke Péter tanulmányaiban ébresztett nézetek, értékek és krédók jövőjét alapvetően a demokrácia meghonosodásának és elmélyülésének, valamint az ezektől elválaszthatatlan *modernizáció* további menetének a távlatában mérlegelhetjük. Ami az utóbbit illeti, úgy tűnik, hogy – több honi eszmei képviselőjének felfogásában – előrehaladása nem kedvez az erdélyiség tradíciójának. Viszonyuk problematikus, többnyire ellentmondásos. Salat Levente például fájdalmasan éli meg ezt a folyamatot, s noha értéknek tekinti a két világháború közötti identitáshordozó irodalmi, kultúrfilozófiai és erkölcsi termést, úgy látja, hogy eljárt fölötte az idő. „A két háború közötti romániai magyar eszmétörténet – írja – igen gazdag [...] szellemi teljesítményekben, amelyekről a későbbi fejlemények és az ez idő szerint való helyzet ismeretében azt kell gondolnunk, hogy igen méltánytalanul bánt el velük a történelem.” Túlzás nélkül, tragikus tapasztalatok mondatják ki vele: „A kor, amelyben élnem adatott, az össz- és azonbelül a romániai magyarság sorskérdései és azokra az uralkodó eszmék szellemében adott válaszok egyre nehezebbé teszik számomra azt az Erdély az én hazám programnak és az ezzel kapcsolatos egész szellemi örökségnek a fenntartások nélkül való vállalását.”¹⁶ Ilyen élmények és konklúziók alapján „adekvátabb identitás- és kultúra-modellek” kidolgozását tartja szükségesnek.

Salat nem megy tovább ez igény megszólaltatásánál. Orientációja azonban bizalomkeltő. Önrevíziót, valóságközeliséget, a románsággal való józan kiegyezést javasol. Párbeszédet sürget. „A dialógushelyzet megteremtésére irányuló minden kísérlet az *írás-tudók felelősségére apellál...*” s ugyancsak a felelősségre hivatkozik, amikor zárókövetkeztetésként kijelenti: „a romániai magyar egzisztencia otthonossá tételénél *nincs nagyobb felelősséggel járó feladat* ez idő szerint.”¹⁷ (az én kiemeléseim, G. G.)

Ugyancsak a modernitás regisztereiben tépelődik Gombár Csaba, amikor – önmagával is vitázva – a nemzetről, etnikumról s az egyetemes emberről szóló nézeteit papírra vetette, illetve könyvbe¹⁸ foglalta. Posztmodern hangulattól is belengett töprengéseiben a „társadalom etnizálódó szemléletét” bírálja. Ő igazán híve az elnyomott etnikai kisebbségek felszabadításának, nyilván messzemenően támogatja a kisebbségi helyzetbe jutott magyarok ügyét, de riasztja „az etnikai típusú szembenállások élessége és elszaporodása”.¹⁹ A nemzeti öncélúságot elmarasztaló Fülep Lajosra is hivatkozva, állást foglal a kizárólagos etnopolitizálás ellen. Mélyen aggasztja az etnokratizmus veszélye. Elismeri, hogy a nemzeti érzés, az „erős etnikai vonzás” nagy szerepet játszott az utóbbi idők történelmi alakulásában, a modernitás egészében, ám aggasztja „a csupasz etnicitás” eluralkodása.

Jól tudja, hogy „valamikor” az etnikum, etnicitás és identitás fogalmai maradéktalanul tudományos jellegűek voltak, és az etnicitás az elnyomott kisebbségek megjelölésére szolgált, de úgy ítéli, hogy mára az etnikai önazonosság nagyon kockázatos politikai fegyverré változott. Az etnikai nacionalizmus roppant fenyegetéseket rejt magában.

De miként viszonyíthatók ezek a megfontolandó érvelések Cseke Péter művének várható recepciójához? Könyvében Gombár Csaba (nevem említése nélkül) kommentárokat fűz egy keserű tapasztalatomhoz. Évekkel ezelőtti kolozsvári útja alkalmával elmondtam neki, hogy amikor 1989 után az egyik filozófia-szakos évfolyamnak azt ja-

vasoltam, hogy az erkölcsstan kurzus keretében az erdélyi magyar kisebbségi etikával foglalkozunk, érdektelenségbe ütköztem. Márpedig ez a – két világháború közötti – kisebbségi erkölcsstan ahhoz a tradícióhoz tartozik, amelyről a *Metaforától az élet felé* című könyv szól. A maga részéről Gombár annyit jegyez meg ezzel kapcsolatban, hogy ezeknek a politizáló elithez (még) nem tartozó diákoknak a magatartása is mutatja: „az etnopolitikai mozgósításnak, mint minden politikai mozgósításnak szembe kell néznie a mozgósítandó mindennapi életéből következő inerciával, a másfelé tendáló hétköznapi érdekekkel.”²⁰

Gombár észrevételei helytállóak. Legfeljebb – pro domo – annyit tennék hozzá, hogy a „mozgósítás” szándéka akkori kísérletemben csak nagyon áttételesen lehetett jelen. Az egyéni szabadság teljes elismerésével sem hiszem, hogy a magyar egyetemi oktatás újraindításával is küszködő tanárnak ab ovo le kellett volna mondania egy olyan etikátörténeti fejezet tárgyalásáról, amelynek időszerűsített tanulságai esetleg zavarhatták egyes kivándorolni szándékozók terveit vagy lelkiismeretét. Továbbá azt sem hiszem (de ez a kétely már nem Gombár felfogásával kapcsolatos), hogy ama szigorú ítéletet, amelyre hivatkozik, s amely kimondja, hogy a két világháború közötti hagyomány újraébresztésével tulajdonképp az erdélyi magyar elit eszmei „restaurációs” törekvései, valaminő legitimitációt célzó „szimbolikus burok” létrehozására irányuló erőfeszítések húzódnak meg, ne lehetne megfellebbezni. Legalábbis némely vonatkozásban.

Ily módon Cseke Péter kutatási eredményeinek értelmezése az elitek szerepének taglalásába/bírálatába torkollik. Szükségesnek, nélkülözhetetlennek tartok egy ilyen vizsgálódást. Az erdélyi bércek között is sürgető volna megírni a „rendszerelváltó elit tündöklése és bukása” című esszé-fűzért vagy valami ehhez hasonló.²¹ Ha a magyarországi 1990 előtti évek „elithatalmi diskurzusát” Lengyel László budapestinek, sőt nagyviláginak minősítette, a hasonló transzszilván műfaj származhatott Kolozsvárról, Marosvásárhelyről, Csíkszeredáról vagy Sepsiszentgyörgyről. De volt bukaresti magyar elit-retorika is. Az oly időszerűnek érzett kritikai boncolgatásnak át kellene fognia mind a diktatúra bukása előtt, mind a rendszerváltás éveiben porondra lépett elitek eszmeiségét, éthosszát és beszédét. A két kategória között egyébként bizonyos személyekben is tetet öltött folytonosság volt megállapítható.

Nem tudom, folytak-e, folynak-e nálunk olyan széles empirikus kutatások, mint amilyenekre Magyarországon Szalai Erzsébet elemzése s a tanulmányai kiprovokálta viták hivatkoznak.²² Nincs tudomásom róluk, de 1993-ban az *Interdialog Társaság*, amely közeli kapcsolatban állt a csíkszeredai *Regionális és Antropológiai Kutatások Központjával*, „képzelt kerekasztalt” kezdeményezett a romániai magyar elit változásairól. A résztvevők (Bíró A. Zoltán, Cs. Gyimesi Éva, Veress Károly, Rostás Zoltán, Kolumbán Gábor, Gagy József, Lőrincz József, Bodó Julianna, Bíró Béla, Erőss Imre, Bíró Albin) radikális bírálatban részesítették a tegnapi s a mai eliteket. Ennek során elmarasztaló ítéletek fogalmazódtak meg az 1989 előtti „kisebbségi egységideológiáról” is. Nem a folytonosság, hanem a cezúrák fontosságát hangsúlyozták. Megjelent egy előrejelzés is, hogy – ante portas – már készülődik az a fiatal elit, amely a posztindusztriális Európában kíván szerepet játszani. Ennek a startolásra kész elitnek nincs múltja, amit tisztára kellene mosni, hanem csak jelene van. És övé a jövő.

Láthatjuk, a „képzelt kerekasztalt” körülülők megnyilatkozásaiban nem sok receptivitás fedezhető fel a „Nagy Kisebbségideológiá”-hoz tartozó, Cseke-feltárta hagyomány iránt. Pedig e tradíció – mint kitűnt – arról is szól, hogy *állandó önrevízió* nélkül nincs igazán hiteles önazonosság-tudat, s a *felelősségvállalásban* a csoporttudat korszerűsödésének nélkülözhetetlen összetevőjére ismerhetünk.

Elengedhetetlennek vélem, hogy – mint a „képzelt kerekasztal” több hozzászólója is sürgette – azok, akik 1989 előtt különböző funkciókat töltöttek be, számot adjanak maguk és a közvélemény előtt arról, amit hittek és tettek. Katartikus lehet számukra is, ha szembesítik szerepeiket a róluk „lentről” alakított képpel. Egy ilyen gesztus nem csupán társadalomismeretünket, az elitek helyéről, feladatairól való felfogásunkat gazdagítaná, hanem etikai jelentéssel is bírna. A felelősségtudatot fejleszthetné. A múlt (ön)kritikai felmérése jövőformáló tényezővé is válhatna. Erősen kétlem ugyanis, hogy a posztindusztriális korban tevékenykedő honi magyar elitek lemondhatnának a múlt ismeretéről. Nem fogadhatom el, hogy valaminő tabula rasa alapján, valaminő szándékoltan magukra erőltetett amnézia révén továbbra is az önazonosság kifejezői/ápolói maradhatnak. Persze, ha ezt a hivatást még magukra vállalják.

Nem tudhatjuk, nemzeti-nemzetiségi szempontból milyen következményekkel jár majd az európai integráció s a globalizáció. Am ha egy népcsoport, egy kisebbségi helyzetbe került nemzetiség és sajátos művelődése fennmaradását kívánatosnak, értéknek tartjuk, akkor az önazonossága védelmét elősegítő nézetek és jelképek létrehozását, valamint állandó korszerűsítését nem rekeszthetjük ki *felelősségünk* köréből. A kritikai hagyomány-ápolás is ide tartozik.

Éppen ezért tekintsük Cseke Péter könyvét – mindeme vonatkozásokban – megbízható szellemi-erkölcsi segítségünknek.

JEGYZETEK

1. Erdélyi Fiatalok (1930–1940), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986.
2. Nem lehet. A kisebbségi sors vitája, Héttorony Könyvkiadó, 1989.
3. Lehet – nem lehet, Marosvásárhely, 1995.
4. CSEKE PÉTER: *Vigyázó torony. Beszélgetés Debreczeni Lászlóval*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1995.
5. CSEKE PÉTER: *Metaforától az élet felé*, 7.
6. A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája I–II. Kriterion, Bukarest, 1979.
7. BALÁZS SÁNDOR: *Tavaszy Sándor filozófiája*, Kriterion, Bukarest, 1982.
8. Cseke Péter: i. m. 10, 14, 15, 98, 133.
9. Uő. uo. 27–29, 153.
10. GÁLL ERNŐ: Az „erdélyi gondolat” viszonyosságai, Helikon, 1992, 16.
11. *Alföld*, 1991. 2.
12. *Medvetánc*, 1988. kisebbségi szám.
13. *Lehet – nem lehet*, Marosvásárhely, 1995.
14. CS. GYÍMESI ÉVA: *Gyöngy és homok*, Kriterion, Bukarest, 1992.
15. vő. GÁLL ERNŐ: *Egy értékjelkép átvilágítása*, Helikon, 1992. 24, 25.
16. SALAT LEVENTE: *A romániai magyar kisebbség szellemi helyzete*, Filippika az idő ellen, Kolozsvár, 1996. 202–203.
17. Uő. uo. 198, 208.
18. GOMBÁR CSABA: *Magammal vitázom*, Bp. 1996.
19. i. m. 112.
20. Gombár Csaba: i. m. 93.
21. LENGYEL LÁSZLÓ: *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása*, Bp. 1997.
22. SZALAI ERZSÉBET: *Az elitek átváltozása*, Bp. 1996.
23. *Valami történik* (Szempontok az elit tagolódásának értelmezéséhez) Interdialog Füzetek, 1. sz. é. n. Csíkszereda.

LENGYEL ANDRÁS

Nietzsche, Freud, Kosztolányi

AZ ÉN-INTEGRITÁS BOMLÁSÁNAK GONDOLKODÁSTÖRTÉNETÉHEZ

*„Minden, ami széthullik, a jelenhez, de
talán még inkább a jövőhöz tartozik.”*

(E. M. Cioran)

1.

Ismeretes, hogy Kosztolányi Dezső Nietzschének is, Freudnak is nagy tisztelője volt, s hatásuk valamiképpen ott van életművében. (Vö. Kiss 1962, Harmat 1993, 1994, Lengyel 1998.) A *Zarathustra* íróját például – Kosztolányiné emlékezése szerint – egész életében „bámulta” (Kosztolányiné, 1990. 250.), s ez a nagybecsülés ma már filológiai-lag is igazolható: írásai szerint Nietzsche életműve egyetemista korától szinte haláláig foglalkoztatta (Lengyel, 1998.). Freudot a maga számára valamivel később fedezte föl (Harmat 1994. 252.), de a tízes években már tudott róla, s elismerése a „lélekelemzés” (vagyis a freudi alapítású pszichoanalízis) iránt az évek során egyre nőtt. A hetven éves Freudot köszöntő verse (amely József Attila hasonló rendeltetésű költeményét éppen egy évtizeddel előzte meg) jól mutatja azt a respektust, amelyet a személy is, teljesítménye is keltett benne. „Föld, tartsd erősen legnagyobb fiad” – írta ekkor, 1926-ban a valamennyiünkön átlátó „hősi hetvenéves”-ről (Kosztolányi, 1993. 650.). Aligha kétséges tehát, hogy abban a kulturális kánonban, amely műveiből s egyéb megnyilatkozásaiból kielemezhető, mindkét német gondolkodónak jelentős helye és szerepe van. S az is bizonyos, hogy – minden ellenkező vélekedéssel ellentétben – Kosztolányi nem tartozott a szimpla tekintélykövetők közé. Akiket igazán s tartósan becsült, azok nemcsak személyes kánonjába kerültek be, de – így vagy úgy, a maga számára – műveiket is hasznosította. Önmagát, mint már Németh G. Béla észrevette, *gondolkozónak* is tartotta (Németh, 1987. 27.), s tudatosan törekedett a számára fontos impulzusok integrálására. Az e tanulmány címében megjelölt hármas kapcsolódás valamennyi elemét és vonatkozását, persze, ma még aligha lehetne egyetlen lendülettel számbavenni – e kérdéskörnek túlzottan sok földérítetlen ága-boga van. Annyi azonban már az eddigi irodalom alapján is bizonyosnak vehető, hogy a három név összekapcsolása s a három életműnek az időrend logikája szerinti egymásra vonatkoztatása sok tanulsággal kecsegtet. Freud életműve, mint ma már tudjuk, elképzelhetetlen a Nietzsche nélkül (egyes kutatók szerint Nietzsche életművében már szinte minden megvan, amit az utókor a Freud nevével kapcsol össze [vö. Köhler 1998. 67.]), s Kosztolányi sem lett volna az, aki végül is lett, ha nem érik – saját tapasztalatait erősítő – impulzusok Nietzsche, majd a reá sok vonatkozásban építő Freud írásából. Ők hárman – legalább egy, de önmagában is központi jelentőségű vonatkozásban – egyetlen gondolkodástörténeti sorba illeszkednek. A három életművet szorosan összekapcsolja az úgynevezett én-integritás bomlásának általuk (is) tematizált tapasztalata. Márpedig ez a rendkívül fontos és aktuális gondolkodástörténeti fejlemény mindaddig nem kapott jelentőségéhez mért

tárgyalást a Kosztolányi-irodalomban, s így nem derült fény azokra az összefüggésekre sem, amelyek megmutathatnák e folyamat valóságos természetét, történeti-kulturális föltételezettségét. Így – egyebek közt – rejtve maradt Nietzsche és Freud ez irányú „előkészítő”, Kosztolányit intellektuálisan kondicionáló szerepe is. Márpedig a szuverén én megrendülésének és bomlásának kortapasztalata (amely a mai magyar irodalmi diskurzusban többnyire teljesen reflektálatlan evidenciaként, olykor – egyeseknél – egyenesen kvázi-követelményként szerepel) olyan – történeti – fejlemény, amelynek a naiv előfeltételezettségből való kiemelése megkerülhetetlen. Enélkül ugyanis a történeti értelmezést teljesen kiszolgáltatjuk az *idola fori* uralmának.

A „hatásokat” nyomozó gondolkodástörténeti rekonstrukció hozadéka így, úgy vélem, jóval több, mint esetleg gondolnánk. Nietzsche, Freud és Kosztolányi életművének együttes, az én-integritás megbomlására figyelő értelmezése ugyanis nemcsak Kosztolányit mutatja be úgy, mint e folyamat konzekvenciáit viszonylag nagy tudatossággal levonó intellektust, de – mintegy járulékosan – közelebb visz a folyamat mi-benlétének megértéséhez is.

2.

A bemutatandó problémakör tulajdonképpen tárgyalása előtt, mintegy a lehetséges értelmezési horizont megjelöléseként, nem árt emlékeztetnie idézni egy történetileg kibontakozó szocio-kulturális dimenziót. Azt tudniillik, hogy az én-integritás megbomlása, a szuverén én összezsugorodása benne rejlik a kései kapitalizmus működési logikájában – ez hatástörténetének egyik eleme. A piac-elvűség általánossá és csaknem kizárólagossá válása ugyanis (amely ma már nem kíméli az ún. intimszféra legbensőbb, legszemélyesebb viszonylatait sem), egy olyan beállítódást teremt meg, amely a döntéseit egyénileg meghozó, tehát a lehetőségek között *választó én* bázisán jön ugyan létre, de éppen ennek a választási lehetőségnek a tényleges összezsugorodását eredményezi. Igaz, a kollektivitásból kiváló, egyénileg tevékenykedő, s így egyénileg mérlegelő („gondolkodó”) én-t, a modern individuumot eredetileg éppen a piac logikája teremtette meg. S az is igaz, hogy ez az én a korábbi kollektivitás közegében formálódott ki, s egy ideig még megtartotta összefüggését, összekapcsolását vele. A kollektivitás így mint az én-t korlátozó és „összetartó” erő maradt fenn. Ezt a relációt azonban a piaci racionalitásnak, mint életvezetési modellnek az uralkodóvá, sőt kvázi-kizárólagossá válása gyakorlatilag megszüntette. Mert mit is jelent gondolkodástörténeti szempontból a piaci racionalitás? Az egyén: az én – fölismerve a piac igényeit – állandó, gyors és nemritkán szélsőséges váltásokra kényszerül, mindig alkalomszerűen („gyakorlatiasan”) reagál, a racionális költség-haszon kalkuláció során *per definitionem* a leggazdaságosabb megoldásra törekszik, a nyereség maximalizálása érdekében pedig szinte minden egyéb szempont érvényesítéséről lemond – aminek következtében azután az én a nyers önérdékre redukálódik, a saját céljaik felé törekvő rivális önérdékek tengerében. E kalkulációban pedig mindaz, ami fékezi a nyereség maximalizálását (legyen bár az az én-nek mégoly kedves, vagy „természeti” lényegéhez tartozó) szükségképpen kidobandó, elhagyandó ballasztként jelenik meg. Az én így értelemszerűen egyedül marad, döntései „helyességének” visszaigazolása, a piaci siker pedig ezt az izolált ént a korábbinál is élesebben osztja föl piacilag hasznos, és piacilag haszontalan, vagy egyenesen káros én-rétegekre. Érthető tehát, hogy a piaci logikába behelyezkedve azután, egy ponton túl az én számára már semmi egyéb nem „szent”, a piac-elvű logika

öncéllá lesz, amely önmaga – bővülő – folyamatos újratermelését eredményezi. A hagyomány pedig, amely a premodern világban még életvezetési normaként egzisztálhatott, mint értelmetlen, igazolhatatlan és akadályozó önkényes normák rendszere jelenik meg a tudatban. A következmény: az én egysége megbomlik, mind kisebb lesz az én még védhető és vállalható része, s az egyetlen – piaccal szembenálló – lehetséges személyes cél az én (piactól még érintetlen) „maradékának” átmentése – bármilyen áron és formában. Ez pedig megnyitja az utat a legszélsőségebb és legesetlegesebb gondolati transzformációknak. Az eddigiekben vázolt dinamika, persze, így leegyszerűsítő, hiszen a valóságos életben a piac-elvűség érvénye nem mindenkre, s nem mindenkre azonos mértékben terjed ki. S számolni lehet az alaptendenciát korlátozó ellentendenciák létevel is – a vallásoktól és a politika bizonyos irányzataitól a művészetekig s tovább. A piacelvűség érvényesülésének dinamikája azonban, mindent összevetve is, az én-integritás felszámolásának irányába hat, s „eredményei” mára már letagadhatatlanok.

Az én-integritás megbomlásának tapasztalata azonban, ahogy minden más tapasztalat is, nem automatikusan azonos e tapasztalat világos átlátásával. A piac, az éntől független adottságként egzisztálva, az önmegértés lehetőségét is korlátozza és deformálja. Ezt, az *idola fori* jelenségének leírásával már az egyik első újkori gondolkodó, „verulami” Bacon észrevette, később pedig a piac mindmáig legnagyobb kritikusa, Karl Marx e jelenség értelmezéseként alkotta meg a fetisizmus képzetek létrejöttének magyarázatát, az ún. árufetisizmus elméletét (vö. Márkus 1998. 227–232.). Fölfogása utóbb számos további értelmezés kiindulópontja lett, ma pedig, radikálisan megváltozott körülmények között, a posztmodern egyik ága is, lényegileg új módon az *idolomok* e lebontását, hatálytalanítását igyekszik elérni.

A dolog pikantériája, hogy a tapasztalatok szerint ez a kritikai, átvilágító megközelítés maga is része lesz a folyamat további kibontakozásának, s azt erősíti, amit tagad. Ez azonban a maga kétségtelen paradoxitása ellenére csak a kérdéskör erejét és megkerülhetetlenségét igazolja.

3.

A probléma öntudatra jutása, ha s amennyiben egyáltalán lehetséges, hosszú, tapogatózó, visszaesésekkel s újrakezdésekkel tarkított, alapvetően heterogén természetű folyamat. Csak erőszakkal s leegyszerűsítések árán lehet lineárisan előrehaladó, homogén folyamatként kezelni. E fejlemény a maga valóságos történeti formájában számos, egymással is hadakozó, vagy egymásról tudomást sem vevő gondolkodástörténeti alakzatot foglal magában, s leírásuk nem egyszerű feladat.

Az egyik, történetileg is, logikailag is összekapcsolható vonulat kétségkívül az, amelyet Nietzsche, Freud és Kosztolányi nevének együttese jelöl ki. Ők hárman nemcsak az időrend okán alkotnak láncolatot, hanem az által is, hogy a láncolat mindegyik, időrendben későbbi tagja az elődről tudva, arra reflektálva, azt továbbgondolva hozta létre saját gondolati alakzatát, s a későbbi(ek)ben az előzmény finomabb szerkezetben él tovább.

A kezdet, mint annyi más vonatkozásban is, itt is Nietzsche, aki az én-integritás megbomlásának fejleményét – már viszonylag korai stádiumban – leírta, s tapasztalatként egy rétegezett, az én-t is magában foglaló új szerkezetű entitást konstruált. Zarathustra, ismeretes, a „test nagy eszéről” beszél, amely a *Magában* artikulálódik.

S számára ez a Maga az ember igazi centruma, nem pedig az én. „Azt mondd: »Én« – és büszke vagy erre a szóra. De nagyobb az, amiben nem akarsz hinni – a te tested és annak nagy értelme: az nem mondja: »Én«, de cselekszik mint »Én«.” (Nietzsche, 1908.41.) Majd: „Gondolataid és érzelmeid mögött, én vérem, áll egy hatalmas uralkodó, egy ismeretlen bölcs – kinek neve Magad. Testedben lakik, maga a tested.” (Nietzsche, 1908.42.) Ezzel, Nietzsche interpretációjában, az én elveszti centrális helyét és szerepét, lefokozódik, „kis ész” lesz, amelyet a „test nagy esze” elementáris erővel determinál. Joggal mondja tehát Volker Gerhardt, Nietzsche egyik legutóbbi monográfusa, hogy: „Amilyen szorosan össze van nőve a Maga a testtel, olyannyira kevésbé kapcsolódik az Énhez. Az Én ugyanis a Magának azt a részét öleli fel, amit az individuum tudatosan tud magáról. A tudatnak ez a szelete különböző nagyságú lehet; Nietzsche azonban nagy hangsúlyt fektet arra, hogy viszonylag kicsinek és mindennekelőtt ne függetlennek láttassa: az Én is csak egy szerv, amit a test – a Maga révén – céljai érdekében hozott létre. [...] Az a dolga, hogy engedelmeskedjen, amikor azt a »test nagy esze« úgy rendeli” (Gerhardt, 1998. 113.). Nietzsche fölfogásában, persze, nincs szó az én teljes eltűnéséről, változatlanul számol létével és szerepével, de csak mint valami lefokozott, járulékos elemmel. S az is kétségtelen, hogy ez „az Én ellen” intézett nietzschei „támadás” (Gerhardt kifejezése) egy, a nyugati kultúrát konstituáló metafizikai tradíció megbontására irányult – ahogy munkássága egésze is. Gondolkodástörténeti jelentősége így abban van, hogy az én-t, mint metafizikai értelemben tételezett s eleve adottként kezelt lényegiséget tapasztalati alapon gondolatilag megbontotta, átrendezte és – determináltságára rámutatva – relativizálta.

Az én nietzschei fölfogása kétségkívül fordulatot jelez a gondolkodástörténetben, az én ettől kezdve egyre inkább úgy jelenik meg a reflexióban, a magas kultúra diskurzusában, mint „kis szerszáma és játékszere” valami nála sokkal elementárisabbnak (vö. Nietzsche, 1908. 41.). Igaz, ez az új tapasztalat a recepcióban egy ideig csupán egy különös, extravagáns gondolkodó provokatív vélekedéseként értelmeződött, de Freud föllépésével – tehát viszonylag hamar, már a 20. század első évtizedében – mint *tudományos* tézis vált egyre szélesedő körben ismertté. A nietzschei én-konstrukció és az új tudományos teória, a pszichoanalitikus elmélet viszonya, persze, sokfelé ágazó, bonyolult problémakör, nem tanácsos leegyszerűsíteni. Szempontunkból azonban nincs szükség a reláció teljes spektrumának bemutatására. Itt s most elegendő annak leszögezése, hogy Freud tudatában volt Nietzsche megközelítésének jelentőségével, s a maga elméletét a Nietzsche-életmű ismeretében alakította ki. Igaz, ismerünk olyan freudi kijelentéseket, amelyek tagadják, hogy elmélete megalkotásakor ismerte és fölhasználta volna Nietzsche vonatkozó gondolatmeneteit, ez a tagadás azonban, mint a filológia mára már kiderítette, a prioritásért vívott magánküzdelmének tünete, vagy – ahogy Köhler mondja – „az egyedülállóságáért érzett beteges szorongás” eredménye (Köhler, 1998.69.). Valójában az összefüggést, már korán, maga ismerte el. A Bécsi Pszichoanalitikus Társaság jegyzőkönyvében, egyebek közt van egy 1908. október 28-i bejegyzése, s ebben Nietzschéről a következő, meglehetősen beszédes okfejtés olvasható: „Mivel a betegség [Nietzschét] teljesen elvágta az élettől, az egyetlen kutatási tárgy felé fordul, ami megmaradt neki, és amit homoszexuálisként egyébként is közel érez önmagához, vagyis az Énhez. – Akkor kezdi rendkívüli éleselméjűséggel, mintegy endopszichikai észleléssel az *Én rétegeit feltárni*. A saját személyén keresztül egy sor fontos összefüggést tár föl. Am jön a betegség: nem éri be e felfedezések pontos feltárásával, hanem az általa fölfedezett ismereteket *életfontosságú összefüggésként vetíti ki*. E psi-

chológiai betekintéshez járul még a Krisztus-ideálban rejlő tanítói és pásztori szándék [...]. *Ehhez az egészen rendkívüli teljesítményhez pedig – vagyis az ösztönök feltárásához a lélek minden rétegében – a paralízis által kiváltott fellazulási folyamat segítette.*” (Idézi Köhler 1998. 71–72.)

Ez az interpretáció szempontunkból többszörösen figyelemre méltó. Egyrészt igazolja, hogy Freud – későbbi elhárító, tagadó gesztusaival ellentétben – nagyon is tisztában volt Nietzsche ilyen irányú személyes teljesítményével. Másrészt nyilvánvalóvá teszi a közvetlen, mondhatnánk szubsztanciális összefüggést is a két elmélet között: Freud itt maga teremti kapcsolatot Nietzsche és a pszichoanalitikus elmélet között, s ő hozza összhangba is a kettőt. Ezeknél az összefüggéseknél azonban, ha lehetséges, fontosabb az a tény, hogy Freud az én-integritás megbomlásának tapasztalatát – amely saját elméletének is alapja! – egy sajátos „föllazulási folyamat” eredményeként kezeli, illetve e föllazulás egyéni megtapasztalása *kivetítéseként* értelmezi. Igaz, ezt a paralízis számlájára írja, tehát egyénlélektani eredetűnek tartja, jóllehet Nietzsche nem pusztán saját egyedi-esetleges tapasztalatait artikulálta – életműve s kora között letagadhatatlan az összefüggés. De Freud értelmezése – s számunkra ez az igazán fontos – emellett indirekt önjellemzésként is fölfogható. Ahogy, némi malíciával, Köhler meg is jegyzi: „Amit Freud dicsőítő szavakkal Nietzsche belső Énjének felfedezéséről mond, az saját magára is érvényes. »Az én rétegei feltárásának« képessége nélkül Freud nem jutott volna el a pszichoanalízis elméletéhez.” (Köhler 1998. 72.) Azaz: a „föllazulás” – ha más okból s más formában is – neki is saját tapasztalata, speciális kondicionáltsága volt. (Freudnál ilyen speciális kondicionáltság elsősorban zsidó származásából, illetve a környezet erre adott szegregáló-diszkrimináló magatartásából eredeztethető.) Mindebből egy következtetés azonnal levonható. Az azonos eredményű kortapasztalat kontinuitása és a két gondolkodó rokon természetű történeti kondicionáltsága erősen összekapcsolja Nietzsche és Freud én-konstrukcióit. Ugyanakkor az sem lényegtelen, hogy a párhuzamos kortapasztalatokon túl, Nietzsche mint közvetlen gondolkodástörténeti minta is „beleszólt” Freud elméletének megalkotásába, illetve finomításába.

Ez a minta-szerep különösen jól látszik a *das Es* (mai magyar, de némileg félrevezető szóhasználat: az *ösztön-én*) kategóriájának megszületési körülményeiben. Ez a kategória „[e]gyike a lelki készülék szerkezetéről szóló második elméletben Freud által megkülönböztetett három instanciának. [...] a személyiség ösztönpólusa, tartalmi, melyek az ösztöntörékvések lelki kifejeződései, tudattalanok, részint örökletesek és velünk születettek, másrészt elfojtottak és szerzettek”. „Ökonómiai nézőpontból” ez az Es „Freud számára a pszichés energia első gyűjtőtartálya; dinamikai nézőpontból [pedig] konfliktusban van az énnel és a felettes-énnel, melyek genetikai nézőpontból az ösztön-énből [vagyis a az Es-ből] különülnek el.” (Laplanche – Pontalis 1994. 361.) E kategória nélkül az úgynevezett második (tehát az elsőnél finomabb kidolgozású) topográfiai elmélet nem érthető meg, hiszen éppen ez az a kategória, mely az első elmélet *tudattalan* kategóriáját egy finomabb szerkezetűre cseréli föl, tovább bontva azt.

A kategóriát a pszichológiai irodalomba Georg Groddeck (Füst Milán – Kosztolányitól is becsült – kezelőorvosa) vezette be. *Das Buch vom Es* című, 1923-ban megjelent könyvében egyebek közt így írt: „Azon a véleményen vagyok, hogy az embert az ismeretlen éli meg. Van benne egy ösztön-én, egy csodálatos valami, mely irányítja mindazt, amit tesz és mindazt, ami történik vele. Az a mondat: »élek« csak feltételesen igaz, csak egy kis részjelenséget fejez ki annak az alapvető igazságnak, hogy »Az embert az ösztön-én éli meg.«” (Groddeck, 1923. 10–11. Idézi Laplanche – Pontalis 1994.

363.) Ez a semleges névmással (Es) kifejezett gondolat, az én-t megelőző ösztön-én gondolata, mint azt a filológia tisztázta, megfogta Freudot, s az Es-t azonnal beépítette akkortájt formálódó második elméletébe. A *Das Ich und das Es* (Az őszvalami és az én) című, még ugyancsak 1923-ban megjelent könyvében ez az átvétel már befejezett tényként, kidolgozott formában figyelhető meg. Itt Freud hivatkozik is Groddeckre, ám – s szempontunkból ez az igazán érdekes – Nietzsche elsőbbségét hangoztatva. Szerinte ugyanis e szóhasználatat Groddeck csupán „Nietzsche példáját követi, akinél ez a grammatikai műszó teljesen megszokott a lényegünkben meglévő személytelen és úgyszólván a természettől szükségszerű kifejezésére” (Freud 1937 [1923] 27., idézi Laplanche – Pontalis 1994. 361.). Ez a látszólag ártatlan megjegyzés szempontunkból sokszorosan tanulságos. Freud itt ismételtén igazolja (rendőri műszóval, mondhatnánk: beismeri), hogy alaposan ismerte Nietzsche életművét, hiszen – mint ez mára kiderült – az Es kifejezést Nietzsche nem is olyan nagy gyakorisággal használta. Azt a tényt, hogy a szó ilyen értelmű használata tőle származik, csak életművének részletekbe menő, alapos tanulmányozói tudhatták. (Az Oehler-féle Nietzsche-regiszter nem is tartalmazza e szót.) Ugyanakkor az a tény, hogy a nietzschei Es kifejezést – Groddeck 1923-i aktualizálása nyomán – ilyen gyorsan be tudta építeni 1920-tól formálódó második elméletébe, méghozzá összhangban Nietzschevel is, Groddeckkel is, kétségtelenné teszi, hogy ekkori gondolkodása valamilyen mértékben eleve nietzschei inspirációkból (is) táplálkozott. Alighanem igaza van tehát Jean Garnier-nek, aki szerint „Freud, Nietzsche-től kölcsönözve e szót, gondolkodása filozófiai igazságát tökéletesítette *pszichoanalitikus vizsgálódása területén*” (Garnier 1998. 66.). Azaz: „a szó választása megerősíti, hogy Freud a Trieb [ösztön] fogalmát filozófiai közvetítéssel alakította ki” (Garnier 1998. 65.).

Ezeknél az összefüggéseknél is fontosabb azonban, hogy az Es fogalmát Freud – megintcsak Nietzschevel teljes összhangban – lényünknek az én-nel szembeállított „és úgyszólván a természettől szükségszerű [összetevőjének] kifejezésére” használta föl. A *homo natura* elgondolása ugyanis Nietzsche-nek is, Freudnak is ambíciója volt. Nietzsche ezt írta: „...föl kell ismerni és napvilágra hozni a *homo natura* ősi, félelmetes szövegét. Az embert újra a természetbe kell integrálni, diadalt kell aratni mindazon számos hívságos és zűrzavaros interpretáción, amelyek elhomályosították és eltorzították ezt az ősi, örök szöveget.” (Idézi Garnier 1998. 66.). Ezt a törekvést, a természet létként való elgondolását megtaláljuk a freudi elméletben is. Ő is használta például a *homo natura* kifejezést (vö. Garnier 1998. 65–66.), s nemcsak arra tett kísérletet, hogy az „embert újra a természetbe integrálja” (ahogy Nietzsche akarta), de az ösztönöket is Nietzschevel összhangban fogta föl. „...az ösztönök elmélete – írta – úgyszólván tulajdon mitológiánk, az ösztönök meghatározatlanságukban iszonyatos, mitikus lények. Munkánk során egyetlen pillanatra sem téveszthetjük őket szem elől, ám sohasem lehetünk biztosak abban, hogy pontosan észleljük őket” (idézi Garnier 1998. 65.). Az emberi eredet, amelyről a mitológia tudósít, így Freudnál maga az ösztöni Es.

Az Es kategóriájának kidolgozásával tehát ez az én-nel szembenálló, azt valamilyen mértékben működtető „őszvalami” az emberi lét leírásának, elgondolásának egyik alapkategóriája lett. S ez az „iszonyatos, mitikus lény” az emberi lény újonnan elgondolt centrumaként megfosztotta trónjától a korábban szuverén entitásként elképzelt ént, lefokozva, kiszolgáltatva azt egy nála lényegesen nagyobb, titokzatos hatalomnak. Ezzel pedig az embert – immár saját önreflexiójában is – „az ismeretlen éli meg”. Szabadsága – ha és amennyiben van – ehhez az ismeretlen ösztönszférához, az ősz-

valami érvényesüléséhez van kötvé; az én semmiféle racionális választása nem helyettesítheti ennek az én-nél nagyobb s meghatározóbb hatalomnak fölszínre törekvését.

4.

Mindezt szem előtt tartva jelzésértékűvé válik a régóta köztudott történeti tény: az Es első magyarítása, magyar szóval való visszaadása Kosztolányi Dezső leleménye volt. A *Das Ich und das Es* Hollós István és Dukas Géza készítette magyar fordításában (1937) ez a kategória Kosztolányi javaslatára szerepel „ősvalami”-ként. Az *ősvalami* és az én előszavában ezt Hollós el is ismerte – s azóta is így tartja nyilván ezt a szakirodalom (pl. Harmat 1994. 22.). Hogy Kosztolányi hogyan került ilyen tanácsadói szerepbe, messzire vezetne elmagyarázni. Itt és most talán elég csak annyit leszögezni, hogy a húszas évek végétől éveken keresztül együtt dolgozott Hollós Istvánnal, a magyarországi pszichoanalízis „apostoli nemzedékének” e jeles képviselőjével, s ennek következménye egyfelől Kosztolányi analitikus tájékozottságának bővülése és mélyülése lett, másfelől megszületett Hollós – sajnos mindmáig kéziratban maradt – pszichoanalitikus nyelvelméleti monográfiája. Ami mindebből számunkra most fontos: Hollós nyelvi tanácsadójaként Kosztolányi a problémát értve, meglehetősen analitikus tájékozottság birtokában alakíthatta ki az Es magyar megfelelőjéül az *ősvalami* terminust. Az Es-t ugyan az újabb magyar pszichoanalitikai gyakorlat az *öszton-én* szóval „fordítja”, ez azonban egyrészt elrugaszkodik az eredeti német szó nyelvi sugallmától, másrészt egyáltalán nem hatálytalanítja Kosztolányi leleményét. Sőt, minden jel szerint, az ő szóválasztása áll közelebb az eredeti német kifejezéshez. A *Pszichoanalízis szótára* magyar változata meg is jegyzi: „A magyar öszton-én kifejezés [...] azt sugallja, mintha az Es valamilyen módon [...] az én része lenne; ebből a szempontból talán szerencsésebb az »ősvalami« kifejezés” (Laplanche–Pontalis 1994. 363.). S alighanem Kosztolányi interpretációjának jogosultságát – a meghatározatlanság mozzanatának hangsúlyozását – igazolja Lacan újabb keletű szóhasználata is.

De – vethető föl a kérdés – minek a jelzése az Es *ősvalami*-ként való, Kosztolányi adta magyarítása? Elsősorban, természetesen, Kosztolányi nyelvi érdeklődésének újabb bizonyítéka ez. Ennél azonban szempontunkból fontosabb annak a nyilvánvaló összefüggésnek a fölismerése, hogy e kategória értelmező magyarításával, a Nietzsche-t is, Freudot is jól ismerő Kosztolányi maga is egy értelmezési stratégia láncszeme lett – egy problémakör tudatos értelmezője, ha tetszik: hermeneutája. Ha tehát életművében kimutatható e problémakör jelenléte – márpedig kimutatható –, akkor bizonyosra vehető, hogy ilyenirányú „tapasztalatai”, minden személyes vonatkozásuk ellenére, *előzetes gondolkodástörténeti szűrőkön keresztül képződtek meg*. Azaz: tapasztalatainak elgondolása nem „tisztá” tapasztalat-artikuláció, hanem gondolkodástörténetileg „eltérített”, preformált élmények megrögzítése.

Az én-integritás megbomlásának tapasztalata, persze, művei tanúsága szerint, Kosztolányinál már jóval az Es freudi megalkotása előtt is jelentkezett. Ez azonban nem hatálytalanítja a fentebb mondottakat, sőt voltaképpen megerősíti azokat, hiszen Kosztolányinak – személyes élményei birtokában – az ilyesféle tapasztalatrögzítésekhez elegendőek voltak azok a nietzschei és freudi impulzusok is, amelyekkel már korán találkozott, s amelyek eleve az Es kategóriájának kialakulása felé mutattak. Ezeknek az impulzusoknak a továbbgondolásán ugyanis nemcsak Freud „dolgozott”, de – a maga speciális irodalmi igényeihez mérten – Kosztolányi is. Írásai vonatkozó részletei, mint

majd látni fogjuk, félreérthetetlenül tanúskodnak erről. A „tapasztalati” anyag formába állása, persze, az idők folyamán nála is változott, módosult: élményei maguk is változtak némileg, megnyilatkozásai alkalmá, kerete és célja pedig még inkább. Ám annyi mindezeket szem előtt tartva is bizonyos: életműve meglehetősen gazdag és változatos adattárat nyújt e problémakör tanulmányozásához.

Sajnos, ez alkalommal az idevágó, gazdag anyagnak csak néhány, különösen fontos és/vagy jellegzetes részletét lehetséges bemutatni. Ezek azonban önmagukban is elégségesek arra, hogy az én-integritás bomlásának újabb fázisa érzékelhető legyen, s megmutakozzék gondolkodástörténeti lényege.

Kiindulunk a *Káin* című kötet (1918) két jellegzetes novellájából célszerű. Az egyik, a *Szürke glória* 1916-ban, a másik, *Az alvó* 1913-ban született, együtt a problémakör alapszerkezetét meglehetősen pontossággal adják. A *Szürke glória* egy „nyelvtanítónő” története, gondolkodástörténeti lényege pedig az én-integritás szétesésének a prózafikció keretében való diagnosztizálása. A novella nyelvtanítónője, Marie a nyelv helyes használatának oktatója, az ember kommunikációs lehetőségeinek allegorizáló példázata –, de személyisége ebben a munkában föloldódik, elvész. Tevékenysége eredménye így kettős: munkája során elveszti én-integritását, a szavak pedig, amelyeknek használatát tanítja, kiüresednek. Miért? Az ok munkája természetében keresendő. Ő, aki hivatása szerint a beszéd, az emberi kommunikáció mestere, valódi emberi dialógus helyett csak nyelvi panelek működtetését végzi, nyelvi megnyilatkozásaiban az én-egészségnek már csak a külső, személytelen „héja” vesz részt. Ezt emblematikusan mutatja a nyelvtanítás leírása. A nyelvtanítónő ugyanis a novellában leírt tanítást ezzel a kérdéssel indítja: „Szereti ön az esőt?” (A kérdés aktuális, odakint éppen esik az eső, önként kínálkozik tehát, hogy erről folyjék a szó.) Erre a kérdésre egyik tanítványa „szeretem”-mel, a másik – egy órával később – „nem”-mel válaszol, az ő – kinyilvánított, verbalizált – eső-értékelése pedig eszerint változik. Előbb így: „– Szereti ön az esőt? / – Szeretem. / – Én is. Nincs is szebb az esőnél, nemde? Akkor minden olyan érdekes, az ég, a nagyváros aszfaltja, a fák, a házak. Opálosan remegnek a színek. A szoba is intim. Ülök, ülünk a kandallónál...” (Kosztolányi 1918. 11–12.) Majd így: „– Szereti ön az esőt? / – Nem. / – Kétségtelenül kellemetlen. Az eső született ellensége minden vidámságnak és színnek, nemde? Valóságos börtönné teszi szobánkat. Nemhiába az Isten is özönvízzel büntette az embereket...” (Kosztolányi 1918. 12.) Az ehhez a leíráshoz kapcsolódó elbeszélői narráció pedig mindezt totalizálja: „Még nyolc órája van [a nyelvtanítónőnek] és nyolc ízben változtatja majd véleményét, a gazdagságról, a szegénységről, a házasságról, a nevelésről, a politikáról, az élet céljáról, aszerint, hogy kivel beszél. Mire hazaér, nem tudja, hogy miről mi a véleménye. Vajon szükséges-e naponja tíz órai alvás, nem elég-e nyolc vagy öt? Mi tesz boldoggá: a pénz vagy az erény? És fel kell-e világosítani a gyermekeket, vagy sem? Már régen leszokott arról, hogy bonyolult dolgokról elmélkedjen. Azt úgy se értik tanítványai.” (Kosztolányi 1918. 12.) Ez a szituáció-függő alkalmazkodás (perspektívaváltás), számára kétségtelenül a lehetséges magatartások közül az optimális, ez jár a legkisebb befektetéssel s a legtöbb haszonnal: a nyelv megtanításával. Csak így, a személyiség mélyebb rétegeinek részvétele nélkül, gyakorlatias alkalmazkodással lehet ugyanis elvégeznie munkáját. Minden más megoldás többlet-bonyodalommal járna, s a nyelvtanítás hatékonysága sem nőne. Ám a tanítás eredendő célja így sem elérhető, a nyelvhasználat betegségei csak tüneti kezelésnek vethetők alá. A nyelvtanítónő pedig ezenközben érzelmileg maga is kiürül, külsővé: héjjá, burokká változik. „Nem egyszer kapta magát rajta, hogy összefüggéstelen

szavakat mormol. Már szinte névtelenül jár az utcán, mint »egyes elsőszemély« és mint »folyamatos jelenidő.« (Kosztolányi, 1918. 15.) S ő, aki beszélni már nem szeretett, kiürült szavak között volt kénytelen élni: »... szavak zümmögtek körülötte, céltalan, ostromló szavak, csörögve a száraz kergükkel egy élet körül. E halott szavak avarjában járkált kitágult szemmel, hervatagon.« (Kosztolányi, 1918. 17.) A kommunikáció, amelynek lehetőségeit is tematizálja a novella, üressé, formálissá válik számára. S e helyzetéből, minden jel szerint, lehetősége sem nyílik kilépnie. Az eleven emberi kapcsolat, a szerelem, amelynek lehetősége egy pillanatra föl villan a novellában, elérhetetlennek, realizálhatatlannak bizonyul, önmagának a kommunikációból, a formálissá és fárasztóvá lett beszédből való kivonása: a *csönd* pedig csak alkalmilag, kivételesen adatik meg neki. Hogy a »szavak avarja« alatt valahol mégis egy emberi szubjektum húzódik meg, azt csak a nyelvtanítónő visszatérő álmaira való utalás jelzi. A novellában ezek az álmok, persze, összerendezetlen, kaotikus tudatelemek véletlenszerűnek ható kombinációi, de így is árulkodóak – álmában »Marie magyarázni próbálja, hogy semminek se ő az oka«. S mindenek előtt: ezekben az álmokban valóságos élelmek, szorongások jelennek meg. Az álmoknak ilyen, funkcionálisan fontos szerepeltetése egyben azt is jelzi, a novella megalkotásakor Kosztolányi az én-integritás bomlásának leírásában – a freudi intenciókkal összhangban – szerepet juttat a tudatos én alatti tudattalannak is, amelyben az emberi szubjektum – ha redukáltan és deformáltan is – még megmutatkozik.

A másik novella, *Az alvó* egy, a gyakorlati élettől visszavonuló, önmagát az alvásba – álomba – visszavonó férfi története. Maga a történet elsődlegesen nem a szociológiai realitásokban mozog, hanem a címszereplő beállítódásának, illetve e beállítódás végigvitelének »fejlődésrajza« – a visszavonulástól az önkezű halálig. A középpontban így értelemszerűen megintcsak az én-integritás megbomlása, redukáltsága áll. Ebből a nézőpontból figyelemre méltó a kiindulási helyzet, a reális világból való kiesettség diagnosztizálása. Xavér, aki »elvonul a világtól, a tót hegyek közé megy lakni felső-magyarországi kastélyába, és hátralévő éveit csöndes magányban tölti el« – magára maradt, izolálódott ember. »Ismerősei már alig voltak, a barátjai a világ öt részében elszórtan éltek, nem emlékeztek rá, *elutazhatott, és senkinek se tűnt föl.*« (Kosztolányi 1918. 38.) Ez a novellában éppenszám jelzett »szociológiai« dimenzió azonban, az írói problémakezelés árulkodó jeleként, hamarosan mintegy belülről is megjelenik. Xavér tudatos létéből – öntudatából – is kiesik. Egy nap, közelgő halálán tűnődve, sajátos lelki határhelyzetbe kerül. »Annyira elmerült a szemléletükbe [ti. élete emlékképeinek szemléletébe], hogy szája kissé kinyílt és homlokát fagyos verejték verte ki. *Azon gondolkozott, hogy tulajdonképpen mikor is ébredhetett fel.* Bús gomolyagban csavarodtak az idő szálai, nem tudta merre van az ébrenlét és az álom határa. Amikor este vetkőzött, felvillant a megrémült szeme fehére, úgy érezte, hogy ezt is álmodja, az ágyat, a vetkőződést és azt, hogy nemsokára lefekszik.« (Kosztolányi 1918. 40.) S ez a határhelyzet, amelyet önmagában értelmezhetnének a pillanat véletlenszerű, esetleges eredményének, pillanatnyi állapotnak is, csak átmenet a redukált én sajátos »önállóságának« – valójában a tudattalan főlészínrehozatalának – megteremtéséhez. A Xavér figurájában leírt redukált ént ugyanis kettős erő mozgatja, a mámorvágy és az érdektelenné vált valóságtól való teljes eltávolodás igénye. S ez a kettős motiváció véglegesen átbillenti az álmok – az önállósuló, totálissá váló tudattalan – világába. »Idegei – olvashatjuk Xavérról –, melyek fiatalkorában elvannyadtak, *mámorra áhítoztak*, mely puhább és ízesebb, mint az alkohol, vagy a nikotin. Ekkor találta meg az álmot. Eleinte tiltakozott ellene, erőszakosan fennmaradt, érdeklődni próbált egy és más iránt. Később belátta, hogy a való-

ságból semmi sem érdeklí. Az igazi élet és misztérium: az álom.” (Kosztolányi 1918. 41.) Xavér története eddig a pontig, persze, nem túl eredeti, sőt valljuk meg, akár köz-helyszerűnek is mondható. Az álmvilágba menekülés régi, már *Az alvó* megírásakor is elkoptatott toposz. A tapasztalat azonban, amelyet a novella artikulál, ennél újszerűbb, sőt véresen „modern”. A novella Xavérja ugyanis nemcsak az „álmért él”, nemcsak az álom szolgálatába állítja reális élete maradványait, mindazt, ami még a világból valamennyire megmaradt számára, de álma révén szembesül önmagával is, amikor álmában fölbukkan hajdani, rég halott szerelme. A tapasztalat újszerűségét, újdonság-voltát az álomnak ez a középpontba állítása és önmaga lényegének fölismertetésére való használata mutatja. Az álmait módszeresen lejegyző, értelmükön, „útmutatásai-
kon” töprengő Xavér figurájában kétségkívül az „álmfejtő” Freud intenciói jelennek meg, s ezt akár írói „alkalmazásként” is fölfoghatjuk. De az önmaga elvesztett, vagy eleve csak virtuálisként létezett „igazi” énjével szembesülő redukált én a novellában saját álmaival is új viszonyba kerül – s ez az, ami egy új típusú tapasztalat artikulációja. „Aludni próbált – olvashatjuk Xavérról – Kétségbeesetten kereste az álmot. Egyre mélyebben akart belesüppedni, egyre sűrűbb és mákonyosabb zsibbadást vágyott, szegény, hogy talán ott, a halál tözsomszédságában, az öntudat vastag fátylai és takarói közt találkozik vele. Nem tudott aludni. A szemhéjai csikorogtak, nem csukódtak össze. Mikor pedig álmporokat vett be, semmit se álmodott. Az alvás nem volt pihenés, csak kétes bódorgás, mely nem vezette célhoz, eltévedt benne, úgyhogy napokig nem ébredt fel.” (Kosztolányi 1918. 45.) Az álom tehát immár visszajára fordul, nemhogy nem menedék, de útvesztő. Bizonytalan, persze, hogy e szövegben pontosan kit takar a „vele” szó: Xavér hajdani szerelmét? Vagy magát a szerelmet, azaz a szerelemre való emberi képességet? Esetleg magát az én teljességének lehetőségét? Kosztolányi itt nem foglal állást, de éppen a vágnak ez a meghatározatlansága, a „vele” többféleképpen értelmezhetősége növeli meg az e szóval jelölt titokzatos valaki, vagy valami jelentőségét. S ez, pontosabban e valaki/valami elérhetetlensége magyarázza, hogy a novella „alvója”, tovább lépve a megkezdett úton, előbb droghoz folyamodik („Este a karjába szúrta a morfiomos oltótűt” [Kosztolányi 1918. 45.]), hogy mámorhoz – álomhoz – jusson, majd, álmait intenciói követve, öngyilkos lesz. Nem kétséges, az én redukáltsága s a redukált én létének értelmetlensége/elviselhetetlensége adja meg Xavér – s a novella – lelki dinamikáját. Szempontunkból tehát csupán másodlagos, mondhatnánk: „életrajzi” kérdés, hogy vajon e mögött Kosztolányi Csáth Géza drogfüggőségéről szerzett ismeretei, vagy saját élethelyzetének – narcisztikus indítékú – fikcionalizálása és „irrealizálása” húzódik-e meg. Annyi így is, úgy is bizonyos: az én redukáltságának élménye mindenképpen olyan tapasztalata volt, amely számára az én teljességének igénye felől értelmeződött, ám amely ugyanakkor már lehetetlenné tette az én teljességének megélését, s ez az igény – a fikció keretei között, „hipotetikusán” – már a visszajára fordult.

Figyelemre méltó, hogy az én-integritás megbomlásának és a drogfüggőségnek ilyesféle összekapcsolása máskor is, értekező szövegben is fölbukkan Kosztolányinál. Unokatestvére halála után, még 1919-ben, az irodalmi modernizmus folyóiratában *Csáth Géza betegségéről és haláláról* címmel valóságos esettanulmányt publikált Csáth tragédiájáról. A tájékozottság, amelyet ez az írás elárul, föltűnő; aligha kétséges, hogy nem alkalmi és esetleges megnyilatkozása volt ez a cikk. A drogfüggőség lelki helyzetének és pusztító következményeinek alapos ismerete magas fokú empátiával társul benne. Szempontunkból azonban most csak két tétele érdekes. Az egyik, amely utóbb

versben is ismétlődik és variálódik, az, hogy Kosztolányi szerint „[a] morfinizmus mindig okozat és nem ok. Mikor ő [ti. Csáth] ehhez a méreghez nyúlt, öntudatlanul is tudta, hogy a kisebb veszélyt választja a nagyobb helyett.” (Kosztolányi 1919. 1108.) A másik megfigyelése a drog és az én-integritás megbomlása közötti összefüggést írja le: „a morfium nem hoz bódító és mennyországi lázakat, mint a hozzá nem értők képzelik. Éppen ellenkezőleg hat. Összeszűkíti a szem bogarát és kisebbiti a látótérét. A szellemi hatása is körülbelül ilyen. *A részletek elevenen tűnnek fel, de az egész mellékessé válik.* Ez a szer lefűt a földre, tompává, közönyössé, elégedetté, nyugodttá, prózaivá tesz. Csáth Géza *az egészsége idején volt álomlátó*, aztán csak a földre tekintett.” (Kosztolányi 1919. 1106.) Ez utóbbi megjegyzése különösen figyelemre méltó. Egyrészt azért, mert itt válik világossá, hogy az „álomlátó” Kosztolányi értékrendjében pozitív tartalmú megjelölés. S bár nyilvánvaló, hogy az álomlátó *per definitionem* valamiféle irreálisban mozog, mégis, a hétköznapiaság ellentétéjeként, az álomlátó sajátja valami teljesség-élmény, amely – ha csak az irreálisban is – ellensúlyozza a „reális” élet redukáltságát. Másrészt a redukáltságot, a szuverén én megbomlását ekkor még mint az „egész” együttlátásának elvesztését, illetve a részletek önállósulását írja le.

5.

A Csáth betegségéről írott esettanulmány szempontunkból alapvető tézise („A részletek elevenen tűnnek fel, de az egész mellékessé válik”) egy évtized múlva az *Ilonka* című novellában bukkan föl újra. A novella szóban forgó helye már-már a tanulmány vonatkozó részének egyszerű megismétlése, kissé bővebb, részletezőbb megfogalmazásban. Itt a főszereplőről a következőt olvashatjuk: „Fölgyulladt képzelete, mely nem merte megvilágítani a riadalom góciát, éles sugárkéveket lövellt maga köré, s látott mindent, nem úgy mint azelőtt, hanem *részletekben, elaprózva, mint a valóság széthullott szilánkjait*, és ezeket szemlélte, *hogy ne legyen kénytelen fölfogni az egészet, melynek már nem volt értelme*, ezekkel bíbelődött, hogy ne szögezze szemét arra, ami kibírhatatlan lett volna.” (Kosztolányi 1981. 83.) Ha összevetjük a két szöveghelyet, aligha kétséges, hogy a két tünet azonos. Itt is, ott is ugyanazt a jelenséget rögzíti az író – az „egész” szétesését, a figyelemnek az önállósuló részletekre összpontosulását. A két leírás között mégis óriási a különbség. A korábbi leírás a drogfüggőség következményeit diagnosztizálta, s problematikusnak tudta, az utóbbi, a novella-béli megfigyelés pedig egy „normális” riadalomról tudósít. S ha az eltérő kontextusra is figyelünk, a különbség még nagyobb: ami 1919-ben a *leépülés* tüneteként szerepelt, az 1928-ban már az – önmagához való – emberi *fölemelkedés* jele. Igaz, ebben a reagálásmódban változatlanul megvan a szétesés mozzanata; a novella legutóbbi elemzője, Tamás Ferenc joggal beszél arról, hogy az idézett részletben jellemzett aggódó apa számára a kórház „alászállás egy másik világba, a szorongás és a tehetetlen vergődés pokoli mélyvilágába” (Tamás 1998. 4.). Szétesése mégis emberi emelkedés, hiszen ő, a gazdag nagykereskedő, „a kiszámítható dolgok világának sikeres honpolgára” (Tamás Ferenc) csak a riadalom óráiban kerül érzelmeit is eláruló „emberi” viszonyba gyermekével. S amikor a veszély elmúlik s már nem kell aggódnia a kislányért, régi énje visszaáll. Ám ez a normalizálódás az elbeszélői értékelés szerint veszteség: „Már ismét egy volt minden, ami széttöredezett, a szilánkok összerakódtak, egészszé váltak. Elzász, Salló, Angéla nővér, a kapus [tehát a kórházi személyzet] eltűnt. Belőle pedig újra az a nagy koncepciójú üzletember lett,

aki annak előtte. [...] *Visszakapta az életét. De a világot megint elvesztette.*" (Kosztolányi 1981. 87.)

Hogyan magyarázható ez az eltérő megítélés, ugyanannak ilyen diametrálisan különböző minősítése? Az egyik lehetséges magyarázat életrajzi. Kosztolányi a novella írásakor már maga is drogélvező volt, ő maga is élt a „szer”-rel (vö. Szegedy-Maszák 1998. 163.). Ez, nem kétséges, magatartás- és nézőpontváltással járhatott. Ennél a magyarázat-lehetőségnél azonban szempontunkból fontosabbnak látszik egy másik. Az *Ilonka* főhősének, Vencelnek minősítése ugyanis arra enged következtetni, hogy Kosztolányi az elszemélytelenítő viszonyokba való tökéletes („siker”) beilleszkedést, s az egész-elvű tudat ilyen, beilleszkedéssel járó változatát még a valóságos megpróbáltatások okozta szétesésnél is rosszabbnak tartotta. A beteg gyermekért érzett aggodalom, a tagadhatatlan szétesés ellenére, valóságos, mélyen emberi érzélem, a sikeres üzlet-ember sikerre vezető „nagy koncepciójú” világlátása pedig legfőképpen „hasznos” konstrukció, amely – természetéből következően – kizárja a valódi érzelmek gyakorlásának lehetőségét.

Ez a magyarázat utat nyit Kosztolányi „kései” fölfogásának centrumához. Számára ugyanis a költészet, amelyet mindig is elsősorú személyes kérdésként kezelt, nem a tudatos én terepe, hanem az alatta meghúzódó, magát az én-t is működtető *őszvalami* maradéktalan kifejezésének lehetősége volt. S mint ilyen, az emberileg lehetséges szabadság terepe és eszköze (ellentétben például a politikával). Az *Ábécé a nyelvről és lélekről* című, az Új Idők 1927. december 18-i számában megjelent esszéjében ezt – az anyanyelv kapcsán – meglehetősen nyíltsággal ki is mondta: „Csak anyanyelvemen lehetek igazán én. Ennek mélységes mélyéből buzognak föl az öntudatlan sikolyok, a versek.” (NyéL 75.) Egy másik írásában, amely eredetileg előadásként hangzott el 1926-ban, az „új” költőt azzal jellemezte, hogy „[a]z öntudat volt századának jellegzetes vonása. Amint maga köré tekintett, észrevette, hogy körötte az olvasók alig egy fél század alatt félelmetesen megokosodtak. Figyelték idegszálaik sajgását, agytekerceik legtitkosabb rezzenését. [...] Ő maga is félelmetesen öntudatos volt. Magát áltatta volna, ha ezt művészi nyegleségből letagadja. Korától a világos, legendarontó öntudatot végzetes ajándékkal kapta.” (NyéL 485.) Ám ezzel az öntudattal, vélte, költőként – azaz az ember igazi lényegét kifejező médiumként – semmire sem lehet jutni, „hiszen” a költő „munkája öntudatlan. [...] Az ő élménye messzebb van, az öntudatlan országában. Ha megtalálta, már elvesztette, ha megértette, már nem érti, ha eszébe jut, már elfelejtette. Csak úgy bukkanhat rá, hogy az emlékezés és önelemzés maga a művészet érzéki beteljesülésévé válik, s voltaképpen akkor tudja meg, hogy mire akart emlékezni, hogy mit akart magáról kideríteni, mikor verse már elkészült.” (NyéL 485.) Az alkotás tehát szerinte – a pszichoanalitikus terápiához hasonlatosan – az „öntudatlant” teszi tudatossá, a tudatos ént az öntudatlan tudatosításával gazdagítja, – az öntudatnak ebben csak ellenőrző, korrigáló szerep juthat. Nem véletlen tehát, hogy pár évvel később, 1932-ben – ha lehet – még egyértelműbben szögezte le, hogy az írók „nem értelmükkel teremtenek, hanem ösztönükkel.” (NyéL 425.) Az alkotó „egy másik korban gyökeredzik [s nem saját jelen idejében], s mélyen rejtett homályos emlékei, melyekből egyedül alkot és alkothat, mind arra utalnak”. „Ez a régi anyag, mely a csecsemőkor és gyermekkor szinte történelem előtti idejében rakódott fölbonthatatlan rétegekben lelkére, számára sokkal fontosabb az új, sebtében fölszedett adatoknál, melyekkel legfőképpen egy hírlapíró tudna valamit kezdeni. Egy cirógatás, melyet mint négyéves kisfiú kapott valakitől, vagy egy sérelem, melyet olyan korban szenvedett, mikor még nem is

eszmélt, döntőbb lelki hajlandóságára és hovatarthatóságára, mint az, hogy »tanulmányozza-e a nap nagy kérdéseit« (Nyél 425–426.).

Az érett Kosztolányi álláspontja tehát világos: „az ösztön és értelem titkos párviadalában” (Nyél 107.) – maga is elfogadva a szubjektum eme tagoltságát, megosztottságát – számára az „ösztön” volt az elsődleges és az autentikus. Az „ösztönt” – szabatosabban nyilván az ősválmít – tekintette az alkotás alapjának is, s ennek – művészi – kifejezése, érvényrejuttatása adta meg számára a szabadság élményét. Ugyanakkor szemében a tudatos én, az „értelem” – történetileg adott sajátos használata következtében – másodlagossá, kiegészítő-ellenőrző szerepűvé redukálódik. Ez figyelemre méltó gondolkodástörténeti fejlemény a magyar irodalomban. Nem azért, mert ez a redukció megtörténik Kosztolányi gondolkodásában – ez voltaképpen csak a nietschei és freudi tézisek átvétele és alkalmazása. Az újdonság, a lényeges elem az, hogy elfogadva a redukció tényét, az emberi lény szabadságának egyetlen lehetőségét immár maga is csak az „ősválmí” lehetőségig szabad áramlásában, kifejezhetőségében látta. Ám az ősválmínek ez az én rovására való fölértékelése nem hatálytalanította azt a tapasztalatát, hogy az ősválmíben magában is benne rejlik az önrombolás, sőt a halál lehetősége. Sőt, mint novellái mutatják, a történetileg adott körülmények között, a konkrét viszonyok által alakítva ez az ősválmí is sajátos transzformációkon keresztül juthat csak fölszínre. A szabadság (élménye) és a halál így szorosan összekapcsolódik, s a tudatos én ebben a folyamatban legföljebb csak utóvédharcot folytathat. Az értelemmel átlátható s tudatosan alakítható világ pedig csak kényszerek rendszereként értelmezhető, a szabadság e kényszereken kívül vagy túl, de mindenképpen valahol máshol van.

A Kosztolányi-novellák tekintélyes hányada voltaképpen az ősválmí áramlása során egyedileg létrejövő tudati transzformációk (s következményeik) rajza, a lehetőségek hipotetikus – fikcionális keretekben történő – kipróbálása. Gondolatkísérletek, a prózafikció formájában és kereteiben. A novellák ilyen nézőpontú egységes elemzése, meggyőződése, nagy és tanulságos anyaggal szolgál majd az érdeklődőknek. S a Kosztolányi egyéni kreativitása nyomán fölismerhetővé váló, az én-integritás megbomlását dokumentáló gondolatalakzatok teljes rendszere is majd csak akkor válik igazán érzékelhetővé, megmutatva a prózapoetikai megoldások lelki-gondolati bázisát.

Az persze, már az eddig mondottak alapján is nyilvánvaló, hogy Kosztolányi beállítódása belekapcsolódik egy nagy gondolkodástörténeti vonulatba, s azt viszi tovább, amit Nietzsche elkezdett s Freud folytatott. Saját világa nyelvi megkonstruálásához, persze, szüksége volt a saját tapasztalatokra, gondolkodása dinamikáját ez az egyéni életút során megképződő „saját tapasztalat” szolgáltatta. De hogy ezek a tapasztalatai milyen konkrét gondolkodástörténeti alakzatokká álltak össze, azt az elődök által létrehozott, s számára orientáló gondolati sémákként szolgáló korábbi alakzatok határozták meg. Az én-integritás megbomlásának Kosztolányi adta leírásai tehát semmiképpen nem valamiféle – társadalomban érvényesülő – „természettörvény” öntudatra jutásaként értelmezendők, mégha ennek látszatát a pszichoanalízis tudományként való elismerése mintegy is teremtette. Alakzatainak rendszere a személyes (kor)tapasztalatok és az előzetes gondolkodástörténeti hagyomány nyelvileg realizálódó összjátékának eredménye, amelyet újabb, eltérő természetű tapasztalatok, ha megképződnek, bármikor érvényteleníthetnek.

Vagy, ha folytatódik a trend, ismételten igazolhatnak, megerősíthetnek, megrögzíthetnek.

IRODALOM

FREUD, SIGMUND 1937

Az ősválami és az én. Ford. Hollós István és Dukes Géza. Bp.

GARNIER, JEAN 1998

A filozófia státusza Nietzsche és Freud szerint. Kalligram, 3.sz. 55–66.

GERHARDT, VOLKER 1998

Friedrich Nietzsche. Debrecen

GRODDECK, GEORG 1923

Das Buch vom Es. Psychoanalytischen Briefe an eine Freudin.

HARMAT PÁL 1994

Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908–1993. 2. kiad. Bp.

HARMAT PÁL 1993

A sekélység és a mélység. Kosztolányi és a pszichoanalízis. Orpheus, 2–3.sz. 25–40.

KISS FERENC 1962

A beérkezés küszöbén. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága. Bp.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 1918

Káin. Novellák. Bp.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 1919

Csáth Géza betegségeiről és baldláról. Nyugat, II. 1105–1109.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 1981

Hét kövér esztendő. Novellák. Sajtó alá rend. Réz Pál. Bp.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 1993

Összes versei. Sajtó alá rend. Réz Pál. Bp.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ 1990

Kosztolányi Dezső. Bp.

KÖCHLER, JOACHIM 1998

Freud utóvérdharca. Kalligram, 3.sz. 67–74.

LAPLANCHE, J.–PONTALIS, J.-B. 1994

A pszichoanalízis szótára. Bp.

LENGYEL ÁNDRÁS 1998

„...csillogó felületek gyöngyhalásza”. Kosztolányi Dezső nietzschei „vázgondolatai”. Forrás, 9. sz. 45–69.

MÁRKUS GYÖRGY 1998

Ideológiafogalmak Marx munkásságában. In: M.Gy.: Metafizika – mi végre? Bp. 219–258.

NÉMETH G. BÉLA 1987

Szerep, játék, föltételeesség. Kosztolányi fölfogásának néhány eleme. In: A rejtőző Kosztolányi. Szerk. Mész Lászlóné. Bp. 16–27.

NIETZSCHE, FRIEDRICH 1908

Im-igyen szóla Zarathustra. Ford. Wildner Ödön. Bp. (Reprint is)

NYÉL

Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. Sajtó alá rend. Réz Pál. Bp.–Újvidék, 1990.

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY 1998

Irodalmi kánonok. Debrecen.

TAMÁS FERENC 1998

Kosztolányi Dezső: Ilonka. A Tiszatáj diákmelléklete, 53. sz., május, 1–12.

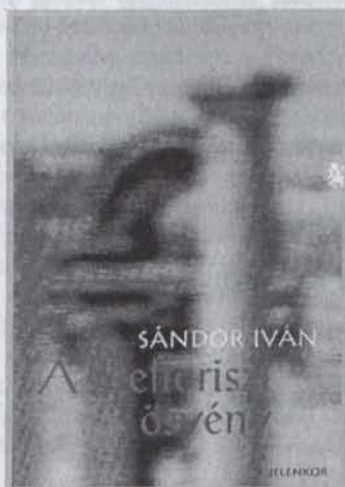
Valami elmúlt

SÁNDOR IVÁN: A SZEFFORISZI ÖSVÉNY

„Ez egy halott város...” – mondja a regény végén Ráchel egyik fivére. A helyszínek, látványok, panorámák változnak ugyan, a motívumok azonban mind ugyanabból a körből kerülnek ki. A pusztuló város átható erejű leírása az egész regényvilágra átsugárzik. „A városfalak omladoztak. A kapu környékét benőtte a gyom. Az udvarokban kiszáradtak a fügefák, a domboldalakon a narancsligetek. A szemét összegyűlt, a víztárolók szárazok voltak, az épületekről lekopott a vakolat, minden szürkült, vékonyodott, mintha nem sárból és kőből, hanem pergamenből épült volna a város.” Az eredeti regénycím (*Papírváros*) is gazdag jelentésű metafora, *A szefforiszi ösvény* talányosabb, s összetettebb lét- és irodalomértelmezésre csábít.

Az időszámításunk utáni harmadik században vagyunk, a római birodalom összeomlása idején. A bölcs Jehuda Hanaszi halála után fia, Ruben megtalálja apja jegyzeteiben az utasítást: menjen

Szefforiszba, keresse föl Lévit és Simont, járja végig ifjúsága útjait. Menjen végig „mindenen, ami őt jelenti”. Mit rétegeznek a gyerekkor melengető emlékeire a későbbi életkorok összefüggéseket kereső tekintetei? Látja-e azokat az arcokat, hallja-e azokat a hangokat, melyek a hajdani érzéseket és élményeket előhívják? Hogy útja nem felhőtlen emlékidézés, azt a Lévível és Simonnal való találkozás igazolja. Kinek van igaza? Az aszkéta, magát fájárossal nyomorító Lévinek, aki „az Örökkévaló parancsainak kizárólagos hirdetőjeként” játssza el a régi próféták szerepét? Vagy a mindig és mindenben kételkedő Simonnak, aki a Bibliában megörökített, az emlékezettől megőrzött áttekinthető világból egy értelmezhetetlenbe csöppen? Hogy viszonyuljon Ruben ezekhez a végletekhez? – A dilemma nemcsak szemléleti, magatartásbeli, minthogy a törvénykeresőknek valójában a nyelvvel, a szavakkal is számot kell vetniük, az írás lehetőségeivel is szembe kell nézniük. Lévi úgy tudja, „a világ megépíthető egy magasabb akarat törvényei szerint, s a szavak biztos tartószervezetűl szolgálhatnak hozzá”. Simon viszont minél többet akar följegyezni, annál riadtabban tapasztalja, hogy nincsenek szavai. A kitöltetlen, üres helyek riadalmát Ruben is átérzi, bár egyre világosabban látja, hogy amikor Jehuda Hanaszi feladatul adta a visszatérést, nemcsak a Simonnal való találkozás kötelességét írta elő, hanem azt, „ami a szavak homlokzata mögött húzódik meg? Lehet,

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1998
220 oldal, 990 Ft

hogyan a végső rendelkezéseinek értelme nem egyszerűen az emlékek összegyűjtésében, hanem a megőrzött szavak mögötti világ felfedezésében rejlik? Hol van ebben az ön- és világmegismerő kalandban Ruben helye? Úgy tűnik, középen, hiszen – Lévi és Simon között – ő az idő középső betűje. Am egyértelmű választ ne várjon az olvasó. Amikor a regény végén a tanítványok azt szeretnék megtudni, ki a jó és ki a rossz, s a tekercsekben bujkáló magyarázatoktól várják a választ, a szétlopott iratokból annyiféle „szövegközvetítés” hangzik el, „ahány ház, ahány tekercs, ahány felolvasó volt”. Az írás rögzítette ismeretek és törvények így módon csupán hipotézisei és fikciói a valóságnak, mivel hozzájuk mindig csak a megismerő szubjektum illetve annak megismerő apparátusa révén juthatunk el. A dolog természeténél fogva folytatás nélkül marad a városkapu ostromán olvasható abbahagyott mondat is: „Azért jöttél a földre, hogy”. A mondat befejezetlen, pontosabban nem befejezhető.

Ezredvégünkön – Cioran szavaival „egy kifulladás civilizáció” várja, hogy átcússzon a következő korszakba. A galileai milióban így módon minden olyan kor magára ismerhet, amelyet az addigi szokások, törvények megrendülése, az illanó kohézió jellemez. Egységes történelmi akarat már rég nincs, új pedig nem alakult ki. A társadalom már csak egyének nevének összessége: „nem volt egyetlen asztal, amelyet hasonló érzésekkel és gondolatokkal ültek volna körül. Átlátható volt a különbözőség... mindenki a másiktól tartott, a bizonytalanság, a szomjúhozás, a bizalom hiánya egymás ellen hangolta a város lakóit...” Bár sokan még mindig a törvények szerint járnak el, „történet és írás” azonban összekapcsolhatatlan, nem tudják megszólítani egymást. Az általános süllyedést és rontást megmagyarázhatatlan természeti jelenségek kísérik. Hiábavaló már Lévi és Jehuda Hanaszi

szava. „A szefforisziak egyikük nyelvét sem értették, mert úgy érezték, nem az ő nyelvükön beszélnek az igék és a parancsolatok, a törvények sem foglalták magukban a feleleteket az életük kérdéseire.” Az írástudók törvényekről, imákról, római szenátusról beszélnek, a férfiak az adóról, a légiókról, az esőről. Ebben a cél és értelem nélküli életben talán Simon látja legtisztábban, hogy elveszítette mindannak az alapját, ami őt jelentette. „Valami elmúlt. Senki sem értette, hogy mi lépett a helyére. A szavak nem azt fejezték ki, ami történt, röpködve a szélben egymásnak ütköztek. Mindenkinél támadt elbeszélőnivalója, és senki nem fogadta be, amit a másik mondott. Nem az ismeretek lettek hasznavehetetlenek, hanem a tudás veszítette el értelmét.”

A regény hősei mindent tudnak, de – műveltségük ellenére – mégis tudatlannak érzik magukat. A törvények megismerése lehet ugyan életcél, ám a tudás a tudás lehetetlenségével jár együtt. A szefforiszi ösvényt olvasva mélyen igaznak érezzük Theo Elm gondolatmenetét, amely a modern próza egyik legfontosabb ismertetőjegyeként a megismerés kétségessé válását, elbizonytalanítását említi. A paraboláról beszél, ám megállapítása általánosítható. A modernitás „a megismeréssel szemben támasztott nehézségek révén magát a megértés problematikus vagy teljesítmény voltát veszi célba... a modern parabola változatai a maguk sajátos módján az olvasót nem vagy nem csak pozitíve megfogható értelemhez vezetik el, hanem önmagához mint értelmezőhöz vezetik vissza...” Sándor Iván műve természetesen nem parabola regény, de a tárgy a maga tárgyszerűségében itt is kiismerhetetlen, hiszen – némi túlzással – ahány szem, annyi világ. Ruben fogalmazza meg, hogy mindaz, amit lát és tud, másképpen is lehet. Úgy tűnik, Sándor Iván regénye – az európai gondolkodástörténet például Kantig visszavezethető előzményeitől nem függetlenül

– éppen ezeket a teleologikus értelemvárással ellentétes tapasztalatokat erősíti föl, s kapcsolja össze egy apokaliptikus omlásélménnyel.

Az apa hátrahagyott szövege tele van üres kockákkal, téglalapokkal. „...felhívást jelentettek, hogy töltse ki őket tíz, húsz, harminc évvel az ötven, száz, ezer esztendővel korábbi történetek, üzenetek és törvények feljegyzése után.” Ám a kitöltetlen helyek miatti félelem egyre nő, az üres sorok és kockák a meg nem talált szavakra figyelmeztetnek. S ezen a ponton a regény léttani, egzisztenciális rétege nyelv- és művészetfilozófiai kérdésekhez kapcsolódik. Mi az, ami leírható, s mi az, amire nincsenek szavaink? *A szefforiszi ösvényben* ugyanis nemcsak a valóság hagyományos feltárása iránti kétely, a valóságkép illuzórikus volta, az eredménnyel kecsgetető „útbejárás” (Sándor Iván kedves szava) lehetetlensége fogalmazódik meg. A regény olyan világot mutat, amelyben az új dolgok, jelenségek és összefüggések néven nevezése marad el. A sokat idézett Wittgenstein-mondatra is gondolhat a regényolvasó: „Amit egyáltalán meg lehet nevezni, azt meg lehet mondani világosan, amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Simon például eljut odáig, hogy a végső lényeg sokszor csak a hallgatás táján van: „az egymás gondolatainak mértéktartó és szívós megközelítése, a kölcsönös elhallgatásaikba merülő szívós figyelem többet közöl, mint amit el lehet mondani.” Az egymást féltő, óvó figyelem több mint a beszéd. A közölhetőség iránti kétely persze nem itt fogalmazódik meg először. Kosztolányi – paradox módon – az *Esti Kornélnak* éppen abban a fejezetében/novellájában ír erről, amely látszólag a szavak mindenhatóságát magasztalja. „A szó több mint a tett.” Aztán a cselekvéstől iszonyodó hős(ök) a beszéd, a kimondás alkalmait is kerülnek, a legfontosabb pillanatokban hallgat(nak). Szefforisz lakói azonban – sztoikus elfogadás helyett –

egyre elviselhetetlenebb kényszert éreznek arra, hogy „sürgető elmondanivalókat” közöljék. Vannak érzéseik és gondolataik, de ezeket a rendelkezésükre álló szavakkal nem közelíthetik meg. Ugyanakkor az sem kétséges, hogy „a meg nem talált szavakat nem kell a már használatban lévő kifejezésekkel helyettesíteni”. (Izgalmas feladat, ha Sándor Iván regényeinek reflexív-meditatív rétegét esszéinek megállapításaival vetjük egybe. A különböző műfajú szövegek dialógusában egyik erősíti a másikat. Az *Innen és túl* című korábbi esszé mintha megelőlegezné, kiegészítené a regény gondolatmenetét: „... minden másféleség, újdonság, minden korábban ismeretlen csak a már ismert fogalmakkal és megnevezésekkel közelíthető meg; így a jelölőnivaló és a jelölés nem fedik egymást.”)

A regény hangulati, atmoszférikus csúcspontján elviselhetetlen zúgás tölti be a várost, mivel „a szavak, ha élőlényekkel nem képesek párbeszédet folytatni, egymással beszélnek”. – Ahogy egy kagylóból törnek föl a tenger mélyének hangjai. Ez a regénybeli zúgás a megfelelő, de meg nem talált szavaké, amely még így, a „megnevezhetetlenség dermedtségében” is használhatóbb „a közlés minden kipróbált formájánál”. Ebben a roppant tudatos, metaforikus szövésű regényben az sem véletlen, hogy a várost nemcsak por lepi be, hanem utcáin kagylótörmelék emelkedik. Az imént jellemzett metaforarendszerben a kagylózúzalék az elhasznált, semmire sem alkalmas szavaknak, szövegáradatnak, a mindent elfedő nyelvtörmeléknek felel meg. Szólóvesszők indáznak itt is, mint a *Századvégi történetben*, de már nem tartanak össze. *Por, kagyló, szólóvessző, csontok* – ezek a regény leírásainak integráló motívumai, melyek természetesen a szöveg más részeiben is vizsgálhatók. A leírás tematikája valójában az a jelentéstani egység, melynek a téma a centruma, s az olvasó számára kivételes jelentőségű, hogy

a témát milyen konkrét motívumokkal lehet kifejezni. Várakozást, mozdulatlanságot sugallnak ezek a leírások. Olykor hirtelen éles fénybe kerül valami („a fény mint egy dárda az oszlopok közé suhant”), hogy azután újra elmosódjon minden. (A borítótérvet ezért is érezzük telitalálatnak.) Ezek a (Genette szavával) az elbeszélés „gyűjtőpontjába” kerülő látványok sohasem maradnak értelmezés nélkül. A narráció sajátossága, hogy a szerzői elbeszélő igen nagy teret ad a hősök tudatának, nézőpontjának (a nézőpont itt természetesen nemcsak a látásra, hanem a „néző” érték- és normarendszerére is vonatkozik). Pontosan nyomon követhetjük, hogy a hősökben mint befogadó szubjektumokban milyen reflexiókat indítanak el a tárgyi világ elemei. Bár a harmadik személyű elbeszélés olykor valamelyik hős első személyű megszólalásába csap át, a tónus, modalitás – a nyelvi, stilisztikus elemzés is megerősíti – mindvégig egynemű. Az esszényelvet idéző, indázó, többszörösen összetett mondatok több hanghoz köthetők, s a látószögek is különbözőek. Ám akármelyik törvénykeresőről van szó, a leírás mindig a narráció része, mely – megkockáztatjuk – a regény elsődleges elbeszélői formáinál is fontosabb. (Szcenikus ábrázolás, párbeszéd például alig van *A szefforiszi ösvényben*.)

A regény metaforái közül a címben is kiemelt *ösvény* betű szerinti szinten Lévi házatól vezet a templom előtti térre. Ám átvitt értelemben jelenti a szavak ösvényét is, melynek nyomán az érzések értelmezéséhez lehet eljutni. Máshol Simon véli úgy, hogy a megismerés folyamatában minden ösvény ugyanoda vezet. Ha hiánypótló új szavakat és fogalmakat keres, akkor minden bizonynyal nem arról beszél, amiről a többi ember. A rendelkezésre álló kifejezések viszont aligha mondanak bármi lényegeset. S Szefforisz pedig maga a megnevezhetetlenség, mely csak „rejtekösvényeken” érhető el. Szefforisz

ily módon metaforikus hely, az emberi létezés metaforikus terepe.

Szefforisz az idő és a dolgok széttagolhatatlanságának is jelképe. Itt különböző időkben és helyeken játszódó események vetíthetők egymásra. („Mint mozaikdarabokra illesztett újabb mozaik töredéke...”) A regényíró is mozaiktól mozaikig, ponttól pontig halad, s ennek messzemenő poétikai konzekvenciái vannak. Ruben a múlt terhet magára vállalva, az emlékezéssel a múltat egyúttal jelené is téve alkotja meg az időt s ezzel együtt önmagát. A múlt rekonstruálása így személyiségreemtés is egyben. A regény fölradja ugyan az oksági logikát, de megnyeri az önteremtés lehetőségét. Thomka Beáta mondja – Sándor Iván regényére is érvényesen – Camus önéletrajzi művéről, *Az első embernél*: „A történetet elbeszélő és a történelemben részt vevő személyek sem történetüket, sem önmagukat nem élik meg folyamatosságként, az én-tudat szaggatottá válik, az időmúlás a növekvő számú éntudatok és emlékezettudatunk gyarapodásának következménye...” Ebben a külső és belső hátratekintésekkel szabdaltnál történetben Ruben önmagához, létének kérdéseire jut el. Az idő megalkotásának, a szavak keresésének hatalmas a tétje. Sikerül-e az új, a szokatlan világkorszak bizonytalanságát oldani? Sikerül-e az önteremtés? – Egyértelmű igennel aligha válaszolhatunk. Mégsem pesszimista mű *A szefforiszi ösvény*. Sándor Iván sem érzi annak: „Azt mondanám: számvetés a változó civilizációs korszak tényeivel. Felémelt fejjel. Azt kíséreltem meg, hogy *A szefforiszi ösvény* végső elnémulása így legyen beszédes, miközben »a végső lehuny pillantás« éberben farkasszemet néz a korszakkal.” (*Rocinante nyomában*, Tiszatáj, 1998/11. sz.)

Poszler György figyelte meg, hogy az utóbbi másfél évtizedben megjelent Sándor Iván-regények valójában egy regényfolyam öt kötetét alkotják, s az öt tétel öt

regénypoétikai variáció is egyben. A *Ködlövas* (1983) a kronológiát megtartó éregény, a *Századvégi történet* (1987) a modern tudatregény dialogikusságára példa. Az *Arabeszk* (1991) az idővel és térrel szabadon bántó „dialogikusan előadott éregény”, a különböző nézőpont- és szólamváltások végül is egyetlen múlt- és jelenkereső tudatnak vannak alárendelve. Az *Árváltozások kertje* (1995) hosszanti és kereszt tengelyekre felépített geometrikus szerkezet. A *Tengerikavics* (1996) szubjektív és objektív megközelítéseket szembe-állító, egyensúlyban tartó, az elbeszélést esszéivel keverő „magánregény” és „köz-történet”.

Ugy tűnik, *A szefforiszi ösvény* regénypoétikája az *Arabeszk*hez áll legközelebb. Am a példázatos és mitologizáló eljárások segítségével itt is új poétikai alakzatot sikerül teremteni. Példázat-törödékeket kapunk Bar-Kochbáról, arról, hogy mit mond Rabbi Akiba Pappusz ben Jehuda kérdésére, de példázatot olvashatunk Hillél és Sammáj tanítványairól is. A mítoszhoz, a történetmondás másik őstípusához való visszatérés ugyancsak azzal a szándékkal magyarázható, hogy az ember emelkedjen túl önmagán, hiszen ezzel a látszólagos önfeladással lehet igazán önmaga. Nincs itt semmiféle fölismerhető mítoszi történet, inkább a kollektív, nagy mítoszok után vagyunk. Sándor Iván azonban a mitizálás számos kellékét fölhasználja, s éppen ezen a ponton tudatosíthatjuk a mítosz és a példázat közötti leszármazási rokonságot. Hiszen a mítosz példázatos történeteinek is két alkotóeleme van: történet és értelmezés, eseményes, felszíni és értekező szerkezet különíthető el. Kéttagú szembeállítások, kétpólusos szerkezetek tűnnek föl (Lévi – Simon, Hillél –

Sammáj), s az archetipikus átsugárzás az alakokra és a művilág egészére kiterjed. Az író nem valami „örök emberit” keres, a szabályozó és alkotó törvényszerűségek omlásának szuggesztív ábrázolásában lehetetlen nem észrevenni a neomitologizáló gyakorlat modern jelentéstartalmait.

Külön tanulmányt igényelne a regény nyelvi megformáltságának vizsgálata. Ez a szó- és szólamismétlő, gondolatritmikus szerkesztés, a stilizált, enyhén emelt beszéd diadalmasan szegül szembe a nyelv tönkretételének manapság oly divatos törekvéseivel. A sokszorosan összetett mondatok bonyolult és merész asszociációs indázással, váratlan víziós vagy éppen esszéisztikus jellegű elágazásokkal, közbeékelésekkel rendre áttörnek tér és idő határait. Olykor mintha mesét olvasnánk – például a *IDŐ* három betűjéről, s a szöveg további részében sem véletlen a legfontosabb szakrális szám, a hármas misztikája (három nap, hárman voltak, három idegen, kilenc felé járt, kilencszer három tekercset írnak, kilenc órán át olvassák). „Mi ez? Mese? Történelem? Regény? Erzés? Emlékezet?” – kérdezi Jehuda Hanaszi Simon tekercseit olvasva. A kérdés-gubanc akár az olvasóé is lehet. Egy biztos: *A szefforiszi ösvényt* olvasva talán nem ok nélkül juthat eszünkbe Hamvas Béla megállapítása: a regény egyetemes műfaj, „a nyelv egy neme lett”, „a létezés általános és egyetemes értelmezése... nem oly módon, hogy egy a többi között, hanem az egyetlen értelmezés, amely az összes többi magába olvasztja”.

Olász Sándor

Ami ugyanaz, és ami más...

DARVASI LÁSZLÓ: SZERELMEM, DUMUMBA ELVTÁRSNŐ

Valamely nemzet fogalmának meghatározása mindenekelőtt kor és kód függvénye. A kor, amelyben körvonalazódni kezd, igyekszik kitágítani, szűkíteni vagy esetleg megszüntetni a szó addigi jelentéskörét, átformálva ezáltal a fogalomhoz tartozó személyek helyét e viszonyon belül. A kód viszont olyan jelentéspotenciálokat szabadít fel az újonnan megképződött szemantikai mezőben, amelyek etikai, világnézeti vonzatuk miatt a különböző relációkban lévő személyek számára az igaznak tartás feltételeit szabhatják meg. Az irodalom tekintetében mindezeknek rendkívüli jelentőséget tulajdonítottak. Mellőzve egy teljességre törekvő történeti áttekintést a magyar „nemzeti” irodalom-felfogásról, elegendő utalni a reformkor idején tapasztalt ez irányú folyamatokra és az azokból leszármazott tapasztalatokra. Hiszen a magyar irodalmi romantika tendenciáinak szoros összefonódása a nemzeté válás programjával olyan, sokak által a mai napig is legitimált kódrendszert alapozott meg, amelynek egy-

aránt része – többek között – az irodalom művelőinek és a műveknek történő politikai szereptulajdonítás, a műalkotás nyelvénél abszolút sztenderdizálása, illetve egy viszonylag megszilárdult, de azért sok tekintetben képlékeny fogalom normává emelése után bekövetkezett merev ítéletstruktúra. E – némi joggal – fundamentális kódnak is tekinthető rendszer segítségével azután az értelmezések természetesen nem bármiféle szöveggéközpontú, a nyelviség mentén elgondolható esztétika szempontjai alapján születnek meg, noha a például választott romantika korának irodalom és politika terén egyaránt tevékeny résztvevői (igencsak korszerűen) a nyelviség tevékeny szerepét hirdették, s nem kizárólagosan a nemzetalkotás direkt folyamataira vonatkoztatták. Az erre adott reakciók sincsenek híján a problematikus pontoknak. Hogy továbbra is a szélsőségek jellemzésénél maradjunk: az ellenhatás fejlődéstörténete éppen a fogalom kialakulásának pozitívumairól nem vesz tudomást azáltal, hogy a politikai célzatosságot fenntartva sajátos, de nem kevésbé önkényes alapokon építi fel értelmezői helyzetét, az előzőhöz hasonló „eredményességgel”.

Darvasi László újabb kötetét nem lehet e szempontok figyelmen kívül hagyásával kézbe venni. Hiszen a könyv alcíme és fülszövege képezte paratextusok mentén a „magyar novellák” megjelölés kapcsolatot teremt azzal a hagyománnyal, amelynek szerkezetét a fenti két felfogás polaritása közötti ingadozás jellemzi. Az

Jelenkor Kiadó
Budapest, 1998
212 oldal, 990 Ft

irodalmi mű persze másképpen reflektálja, tematizálja mindezt. Mihelyt azonban megteszi, sokkal inkább válik politikai és társadalmi érdekek céltáblájává vagy éppen hivatkozási pontjává, mintsem esztétikai értelmezés alanyává. Hogy jelen megközelítés ezt a csapdát elkerülje, és leterhessen arról az útról, amelyet az előbbi gondolatmenet látszólag kijelöl számára, más, az irodalmi alkotás szövegiségét is számba vevő perspektívát szükséges felmutatnia. Feltehetőleg nem túlzás azt állítani, hogy ezen új perspektívát a megértés tapasztalatában lelhetjük fel. Hiszen az olvasás folyamata során minden befogadónak számolnia kell a szöveg hatásmechanizmusának némely jellemzőjével, melyeknek legalább egy része reflektált módon áll kapcsolatban ismert és ismeretlen elemekkel. Az elemek ilyen sajátossága eredményezi a befogadás alatt vagy azután megképződő értékelés megfogalmazásának módját, mely ezáltal egyaránt függ az olvasó diszpozíciójától, értékrendszertől és előfeltevéseitől, illetve a szöveg felhívás-struktúrájától. A befogadói oldalt meghatározó tényezők viszont a szöveg masszát csak akkor teszik érzékelhetővé, ha az azonosítások logikája mellett az elkülönböztetés szubverzív effektusai is érvényre juthatnak. A szövegek alteritásának tudatosítása ugyanis elengedhetetlen része az olyan olvasásnak, amely nem pusztán adott viszonylatai által megszabott keretek között zajlik, hanem reflektál is saját idegenségére a szöveggel való találkozásakor. Egy irodalmi mű esetében ez többek között azt jelenti, hogy a feszültség a befogadó és a szöveg nyelve között a megértésnek olyan aspektusait domborítja ki, amelyek az ismert elemek azonosságát felfüggesztik annak érdekében, hogy a szöveg generálta alteritás is érvényre juthasson, és ily módon a befogadó önmagát másként, a szöveget pedig sajátjaként tapasztalhatta, párhuzamosan egyidejű idegenségük és azonosságuk (f)elismerésével.

A „magyar” Darvasi könyvében megértési (a befogadó számára: olvasási) mód. Az erre a struktúrára visszavezetett nemzetfogalom-használatnak viszont egyáltalán nincs karakterológiai vonzata, ugyanakkor ilyen elemeket is be kell vonni az értelmezésbe, hiszen az olvasó kérdező-horizontjában elsődleges helyet foglal el a magyarokról és a velük kapcsolatban álló idegen népekről alkotott kép. Így például a gyűjtemény nagy részét kitevő szociografikus ihletettségű, Magyarországon játszódó történetek diegetikus szintjén meg lehetőségen domináns szerephez jut a közelmúlt és a jelenkor emberének sajátosan elrajzolt, de alapjaiban mégiscsak könnyedén azonosítható helyzete, „sorsa”. A *Műlik a reggel* című novella szereplői – az elvárhatóság szintjén – a lehető legszablonosabb helyszínre, a kocsmába igyekeznek, s a történetmondó ezt a pillanatot választja ki mintegy metszetül a mikrovilág egyhangúságának, a szocietas egy részének leírására, érzékeltetve „mindennapjaik leújtó valóságát”. Ez a társadalomkritikai attitűd azonban csak első pillantásra kézenfekvő: a kocsmába zárva van, az érkezésük sorrendjében és ürügyén bemutatott vendégek pedig ebben a szokatlan helyzetben szokatlan viselkedésre kényszerülnek. Mikor a szociografikus indítatású értelmezés ebből olyan következtetéseket von le, amelyek a magyar emberek (vagy általánosságban – a novella parabolikus voltát hangsúlyozva – az emberek) emberetlen életállapotára vonatkozó erkölcsi tanulságokat hivatottak hirdetni, szem elől téveszti azokat a szöveg „idegen” elemei mentén tapasztalható felhívásokat, amelyek nem vezethetők vissza olyan triviális megállapításokra, mint amilyenek az alkoholizmusra, az önpusztításra, a minimumra korlátozott életfeltételekre vonatkoznak. Hiszen amikor a Doktor és Marsal érkezével egy szakrális, a kocsmái szóhasználatától mindenképpen eltérő diskurzus ékelődik a beszélgetésbe, a min-

dennapok rendjét felváltja egy olyan hierarchikus rend, melyet már semmiképpen sem vezérelhet a magyar állapotok egyszerű áttétellel való ábrázolásának igénye, hanem inkább egy olyan figurációs játék, amelynek eredményeképp a novella szereplői kizárólag mint szöveg generálta karakterek cselekedhetnek és minden csak ennek alárendelten érvényesül: a szereplők a nem várt szituációra az Azonos logikájával reagálnak, „belépnek egyenként a Vadvirág Restaurantba és elfoglalják megszokott helyüket” (24. – kiem. tőlem), azzal a különbséggel, hogy a diszkurzív rend meghatározta pozíció lényegében deficitcs marad: „Nem isznak. Várnak.” (24.)

A kötet címadó írása is hasonló módon ad alkalmat a megrögzült elvárásrendszerek produktív felbontásának elismerésére. Az ötvenes évek világának már többféle módon megragadott abszurditása Darvasi novellájában ironikus színezetet kap. A lépten-nyomon elnagyolt proletárdiktatúra karikatúrája – sokszor Garaczi László „regényfolyamának” eljárásaira emlékeztetve – sokkal inkább a gyermeki perspektívának köszönhetően marad eredeti, mintsem a pártállamiság motívumainak groteszk dokumentálása miatt. A vulgár-marxista diszkurzus („ez a kislány nem volt birtokában az objektív valóságnak” – 188.) például oly módon hatja át a gyermeknyelv visszaemlékezés által közvetített nyelvét, hogy a pátosz uralta pártállami szövegrészletek kontextusukból kiragadva, idegenként hangzának egy azonosságra törekvő modalitáson belül: „paraszt elvtársak és munkás elvtársak mondtak köszöntő beszédeket, pionírok énekeltek és szavaltak, de még a plébános elvtárs is elhozta Isten elvtárs üzenetét” (202. – kiem. tőlem). A Más tapasztalata mindemellett a felnőtté érő gyermeki látásmód érdeklődési körébe kerülő női nem idegenségének feldolgozásában is megnyilvánul: Sáringer elvtárs felesége, a testiség felfedezéséről Rákosihoz írott beszá-

molók, s Dumumba elvtársnő egyöntetűen a kommunista nyelvhasználatban történő azonosítás által csatlakoznak az elbeszélő világához, még akkor is, amikor különböző műfajú szövegek megidézése folyik: „Dumumba elvtársnő nyúlánk volt, akár egy gazella. Egyik fülében sarló, a másikban kalapács alakú elefántcsontékszer ragyogott. Nevetése a párját hívó leopárd kurrogásához hasonlított. Az il-lata olyan volt, mint a Kongóé, melynek vizében buja krokodilusok lapulnak. Dumumba elvtársnő igazi kommunista volt...” Az idézetben a szerető leírásának olyan kliséi képezik az azonosítás egyik oldalát, melyek az afrikai nővel kapcsolatos asszociációkból állnak össze, miközben a másik oldalt egyszerre jellemzik a szocializmus jegyeinek és a hasonlított elemnek a visszairása a hasonlóba. Így a felnőtté válás és az első szerelem sem a kommunista internacionalizmus homogenizáló törekvéseiben következik el, hanem olyan nemzeti sajátosságokat, újszerű, meghökkentő elemeket magával hozó idegenség tapasztalatában, amely eredményeképpen a fekete nő iránti szerelem az elbeszélő ideológiájának megrendüléseért is felelős lesz.

A Rövid magyar novellák vélhetőleg Darvasi legelső és leginkább közismert műfajának, a rövidprózának újabb darabjai. A portugálok három ciklusa (Gólok története, Csókok története, Vidéki történetek) és A Borgognoni-féle szomorúság második része, a Történetek Olvasókönyve – melyben az előbbi kötetből is szerepelnek írások – hasonló terjedelemben és motívikával jelent meg. A bolondok, a sérült, lecsúszott emberek, a monoton életvitelű és foglalkozású szereplők és a hétköznapi csodái egyaránt a recepcióban meggyökeresződő Darvasi-kép részei voltak. Mivel felfedezhető bennük is az ironikus modalitás, legjobb bizonyítékait szolgáltatják e kép elégtelenségének. Az ...akár az urak. címet viselő kétfelap elbeszélés

például a sírásó és a halál tragikus viszonyának rétegeit kezdi ki azáltal, hogy – a tragédia oldalán – a temetési munkálatok egyszerűségét egyfelől Borus leépüléséhez köti, másfelől pedig a Jolánka eltávozása kapcsán újra megkívánt ásás tényében a ragaszkodásban és a szent örültek iránti tiszteletben rejlő toposzokat hozza játékba. A cím és annak szövegbeli iteráló megfelelője viszont rámutat egy, a tragikummal nem kompatibilis útra, amelyen a főszereplő úgy indul el, hogy voltaképpen ugyanazt teszi, mint eddig („szívja a talpast, két ujjal, *ahogy szokta*” – 68. kiem. tőlem) – nem is beszélve arról az utalásról, hogy maga a sírásó veszejt el magát (sikertelenül). Néhány hevenyészett példa lehet még a gyűjtemény darabjai közül az ehhez hasonló módozatokra a *Cornelia Vlad* soraiban a halálról alkotott felfogás módosulása, a *Zuhanásban* az abszurd pozíciónak a tragikumot ellehetetlenítő működése, és a sok szempontból is figyelemreméltó, de ezen recenzióban részletesen nem elemezhető *Stern* úrban a műfajszerkezetek egymásra játszása (krimi, mese, újsághír stb.) és a szavak elvesztésének csodába torkolló története. A „magyar” gerjesztette előfeltevések tehát valóban elkerülhetetlenek e szövegek megértése céljából, de csak annyiban, amennyiben az értelmezés során szembekerülünk a máságnak és az idegenségének megakasztó, érvénytelenítő szerepével, s így a hasonlóság és azonosság megkövetelte műveletek mellett egy invenciózusabb megközelítésmód lehetőségét is megpillanthatjuk.

Valószínűleg nem kevés igaza van annak az értelmezőnek, aki Darvasinak az iménti szempontok alapján felsorolt szövegeit az „újságíró” érdeklődési körébe utalja, s ezzel kapcsolatos intenciók mentén megközelítve azokat, a fentiekkel szembeni ellenvéleményének ad hangot. Elsődlegesen a Szív Ernő-írások (kiváltképp *A berlini fekete füzet*), de a szerző tolábol származó egyéb sajtópublikációk

csak tovább erősíthetik ezt a koncepciót. Jelen recenzió értelmezési horizontjában azonban az effajta megközelítés csak az előbbi kérdéskör szintjén érvényesíthető. Hiszen midőn az Azonos és Más nyelvi együttathói egy ilyen primer tematikus közegben a befogadó számára problematizálódnak, a novellák „magyarul” olvasva csupán szociológiailag leírható, tradicionálisan megformált, negatív helyzetben lévő alakok tragédiájának felismerésére, és az ezzel kapcsolatos diszpozíció elfoglalására szólíthatják fel az értelmezőt. Az efféle *igenlés* pedig egyáltalán nem gondol azzal a hermeneutikai evidenciával, hogy az adott, közvetlenül rendelkezésre álló információk egyértelmű megfeleltetése a szöveg némely igényének nem feltétlenül járul hozzá a több ponton is nyugvó szignifikáció kibontakozásához. Sőt, a sokak által dicsért Darvasi-féle naivitás, könnyedség, illetve koncentráltság, poétikai megformáltság konstellációjának tragikumközpontúsága – melyet a „mindennapok tragédiája” etikai-minimalista ábrázolásának követelménye és illúziója is fokoz – sem kizárólagos tulajdonsága e prózavilágnak. Ha ugyanis több szerephez juttatjuk a néhol minden olvasó számára is nyilvánvaló ironiát, a szövegek tropológiai szerveződésének szubverzív mozzanatait az antropológiai érdekeltségű szemantizáló értelmezések azonosságra törekvő álláspontja helyett olyan alternatívát nyújthatnak, amelynek nem az Azonos és a Más egyszerű dominanciája az alapja, hanem e kettő folyamatos differálásának feszültségteli összjátéka. A tragikumra kiélezett olvasási stratégia ugyan valóban komoly szövetségesre találhat Darvasi prózájában, legalábbis a tekintetben, hogy felveszi a móríci naturalista ábrázolás igényének történeti fonálát, amely megközelítés maga is a „magyar valóság” pontos és egyben megragadó leírásának ballasztjától szenved. Persze mindezt azzal a különbséggel teheti, hogy elismeri Darvasi szöve-

geinek mitikus, az elbeszélés anekdotikus, „kedélyes mesélő” jellegét is, ami azért válik fontossá ebben a kérdezőhorizontban, mert ezáltal a tragikus hangot egyedi és összetéveszthetetlen módon tapasztalhatja. Am ha a „magyar” olvasási mód fentebb mintegy konklúzió státuszában említett vonására, az Azonos és a Más dialektikus működésére koncentrálunk, vagyis a tragédiát – más egyéb vonása mellett – mint az ismert elemeknek a hagyományból történő problémátlan átvételét tételezhetjük, az iróniának olyan szerepet kell tulajdonítanunk, amelyet a hagyományépítés divergensőbb útjai jellemeznek. Az Ugyanaz és a Más diszkurzív játékának első érzékelhető elmozdulását a tragikum és irónia közötti oszcilláció jelentheti.

Az *El Qahira* című novella jól példázza ezt a dialektikát. Mivel ez a szöveg tekinthető – más szempontból is – a kötet legsikerültebb alkotásának, megfigyelhető benne az a tendencia, amelyen belül nyomon követhetjük, hogy az ironikus modalitást hogyan váltja fel az irónia alakzata, s hogyan válik ez mintegy a Darvasi-próza esztétikai értékének próbakövévé. A narratíva alapszituációja viszonylag könnyen körvonalazható: egy sebesült orosz katonára 56 őszén levelet (leveleket?) küld otthonmaradt szerelmének, amiben elbeszéli neki tapasztalatait, élményeit a külhoni viszonyokról. Az elbeszélés szerkezete is hasonló egyszerűséggel határozható meg: a főhős egyes szám első személyű narrációja a kórházi kezelés idejéből visszatekintve közelít rá az eseményekre, nyitva hagyva annak eldönthetőségét, hogy vajon a beszámoló – lévén, hogy megfogalmazója vak – egyáltalán levelet ír-e kedvesének, vagy egy diszkurzív törésvonal mentén állíthatjuk, hogy *elmondja* saját történetét. Az első, ami nyilvánvalóan szemébe ötlök az értelmezőnek, az a szöveg direkt intertextuális viszonyrendszere. A történetmondás diszpozíciója ugyanis

közvetlenül teremt kapcsolatot Mikes Kelemen fiktív leveleinek körülményeivel, hiszen az idegenbe száműzött magyar hasonló módon ad hírt a másik nép körében zajló furcsaságokról, mint az *El Qahira* katonája. Am talán még termékenyebb példa lehet a szövegek találkozására a *Perzsa levelekkel* való összevetés. Jóllehet a Montesquieu-mű többféle „szerző” tollából „válogatja” szövegeit, mégis a régi magyar levélgyűjteménynél sokkal jobban közelíti az idegenség problematikáját a Darvasi-íráshoz. Az *El Qahira* ugyanis egyszerre tematizálja a másságot a csodálkozás felismerő aktusa révén és jelöli az Ugyanaz és Más elkülönöződésének rafinált játékát. Hiszen ezt a novellát a legélesebben az különíti el az imént említett intertextuális párijaitól, hogy nem az idegenség segítségével tudatosítja olvasóiban saját azonosságukat (tehát nem ismeretterjesztő és erkölcsnemesítő célzatú), hanem a nemzeti identitásról vallott hallgatólagos tudás elemeit használja fel, s tulajdonképpen az identikusban rejlő másság iterabilitását hangsúlyozza annak segítségével, hogy az Azonost szembesíti az Azonossal. A magyar befogadók számára a forradalmi események, a szovjet harcosok félrevezetésében rejlő banalitás, illetve a budapesti nép viselkedése nem az újszerűség kissé szórakoztató, kissé pedig okító tulajdonosságának kiemelését hozza magával, hanem önmagunk megértését egy fiktív idegen nézőpontból. Bár a felvilágosodás szellemében mintha ugyanerre tenne kísérletet a *Perzsa levelek* is, ott mégis annyiban más az alaphelyzet, amennyiben a másik nemzet tagjának véleménye érvénytelen lesz Üzbég kegyetlen (túlságosan is ismerős) reakciója miatt, s így az idegenség addigi tapasztalata helyett az azonosság logikáján nyugszik a levonható konklúzió. Darvasi szövege ugyanakkor egy olyan figurális eljárás miatt szabadul meg mindenfajta aufklérista intenciótól, amely nem csak az ismert-ismeretlen dichotómiára koncent-

rál, hanem a nyelviség aspektusait is megkerülhetetlenné teszi a receptív folyamat számára. A litotész szinte már szignifikáns alakzata a Darvasi-szövegeknek, mivel az e figura mentén körvonalazódó tropológiai rendszer sok esetben nemcsak egyszerűen megfigyelhető a novellákban, hanem a naivitást mintegy ellenpontozva nagyfokúan kitágítja az elbeszélés lehetőségeit. Amikor is az orosz katonák félrevezethetősége miatti tudatlanságát mint sztereotíp előfeltevést rögzítjük, számolnunk kell azzal is, hogy a beszámolókat készítő elbeszélő meglehetősen széles ismeretekkel rendelkezik bizonyos dolgokról (egyiptomi történelem és legendák, arabok leírása, az Ezeregyéjszaka meséi stb.). Az a lehetőség pedig, amelyet az ázsiai és európai szemlélet ütközésének kibontása jelentene, éppen ezáltal a jelenség által tér le az erkölcsi tanítás megfogalmazását célzó mű útjáról: a magyar leírás és az ő képviselte konvencionális elváráshorizont erőteljesen uralja a novella történetének és a narráció folyamatának konkrét szintjét, azonban mégsem ez válik a szöveg jellemzőjévé, hiszen – a litotész működése okán – az orosz kiskatona elbeszélésében permanensen ingadozik a tudás és tudatlanság hagyományozott kereteinek szélső pólusai között. Ez viszont ismételtelen csupán az olvasó konvenciórendszer felől látható be, leginkább akkor, amikor az ismert elemeket – amilyen például 1956 őszének több eseménye is – egy olyan idegen nézőpontból olvashatjuk, amely a másság relativáló szempontjainak érvényesítése jogán rávilágíthat a saját konvencióinkban rejlő reflektálatlan alteritásokra. Abban a pillanatban, amikor a „magyar” mint olvasási

stratégia szembesül önnön viszonylagosságával, elveszíti az igazság birtoklásának megroggyant formáit, s teret enged a forradalom eseményei kiváltotta tragikum mellett az idegenség perspektívája által megképződött iróniának is, ami ugyanakkor nem csökkenti a tragédia pátosztát, hanem a litotész figurális tevékenységének megfelelően úgy növeli azt, hogy mindeközben folytonosan ellensúlyozza a merevnek tekinthető preconcepciók érvénytelenítésével.

Darvasi László könyvheti kötete e fenti jellemzés ellenére sok kívánnivalót hagy maga után. Erényei mellett feltűnően sok az a recepcióban már többször felemlített sajátosság, hogy a rövidebb novellák csattanószerű lezárásai, elvarratlan szálai nagy mértékben csökkentik a szövegek hatásmechanizmusát. A már említett nagyfokú várhatóság és kiszámíthatóság rontja a befogadás esélyeit, mivel az elbeszélés egy pontba fut, annak ellenére, hogy a történet motivikus és figuratív szintje több esetben hiányos, és ezért polivalens jelentések megképződését eredményezhetné. Erősen fogalmazva úgy tűnik, mintha e kötet olyan „melléktermékeket” foglalna magában, amelyek a készülő nagyregény mellett keletkeztek, de annak várható – bár nem biztos, hogy beigazolódnó – színvonalát nem érik el. Jólások helyett azonban megkockáztatható az az állítás, hogy Darvasi életműve szegényebb ugyan nem lett ezzel a novellagyűjteménnyel, de túlságosan gazdagabb sem.

Bednarszky Gábor

Fried István: "...egyszer mindenkinek el kell menni Canudosba"

TANULMÁNYOK AZ ISMERETLEN MÁRAI SÁNDORRÓL

Az idei könyvhéten Fried Istvánnak második, Márairól szóló tanulmánykötetét vehette kézbe az olvasó, a korábbi: *Márai Sándor titkai nyomában*. Salgótarján, 1993. Ezúttal is a sok évtizednyi félreértés és („félre”)hallgatás után immár a magyar irodalmi tudatba visszakerülő íróhoz és életművének rejtelseihez vezet el a szerző.

Íróról lévén szó, természetes, hogy *M. S. Mester szavaival* kezdődik a könyv, Máraival kapcsolatosan e kezdés azért is jogos, mert ő számtalanszor hangoztatta: „Valami ocsmány, bábeli bazár lesz, lassanként az emberi szókinszából...”, továbbá: „A szavak elvesztették igazi értelmüket és értéküket, s ugyanakkor torz és gonosz erővel átváltoztak valósággá” (7, 33). Az *Északia*k című lírai Márai-karcolat kapcsán a *végzet*, a *kaland* szavak használatán mutatja be (egyebek mellett) Fried azt a módot, amellyel Márai a végzetnek és a kalandnak mint élethelyzeteknek adja ábrázolását, értelmezését, s ezáltal a nyelv-

vészeti, szótári jelentéstől elszakadva, amely önmagában aligha használható írói célra, a létről, a civilizációs állapotokról tud szólni. S ezek az állapotok mutatják a bábeli bazár válságjeleit: „egyfajta” – Márai jellemző, stílusmodort (is) hordozó szava – bizonytalanságérzet megmutatkozása ez, a beszéd eljelentéktelenedése. A nyelv bizonyos tökéletlenségének észlelése szinte végigkíséri az emberiséget, nyelvészeti–szemiotikai áttekintését e kérdésnek Umberto Eco tárgyalja: *A tökéletes nyelv keresése* (La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea, 1993), Atlantisz Kiadó, Budapest, 1998. Márai másutt keresi a megoldást. *Beszéd és megértés között* című dolgozatában Fried kimutatja, hogy *A finn nő* című Márai-elbeszélés hőse Budapesten, a „testvérnép fővárosában” nem a beszélés révén érti meg az itteni világot, sőt az által egyáltalán nem. A nyelvismeret, a tudományos ismeretek, a nyelvrokonság az igazi megértéshez haszталannak mutatkozik, csak az egyén egészének magatartásformája vezet értékhez, hoz létre értéket. „A szó összeköt, mert nem hangzik el, a jelenségekre az egész ember válaszol” – állapítja meg Fried István (80). Aligha tévedünk, ha az efféle válaszban a fogalomtisztázó gondolat megjelenését észleljük, e gondolathoz való eljutás Márai egyik célja.

Egy ifjúkori regénytörödéek fejezetcímével tárgyalja a tanulmány szerző a pozsonyi *Tűz* 1922. évi első három számában *Föld* címen közölt részleteket. Nevelő-

Enciklopédia Kiadó
Budapest, 1998
226 oldal, 980 Ft

intézeti regény ez, fölismerhető benne Buda, társadalomrajzzá szélesedő ábrázolássorozata azonban – állapítja meg Fried – egyszerűen csak átlép „egy olyan »Kulturlandschaft«-ba, amelyet az intézet mint modell csak távoli emlékként igazolhat” (41). A társadalomrajzban a gazdagság és a szegénység nem szociológiai megosztottságban tagolja a világot, hanem morális tartást tekintve, párhuzamként Rilket említi, aki a szegénységet ugyancsak egy újfajta életmagyarázat szintjére emeli. Egyébként e tízlapos tanulmányban is, meg a kötet egészében is megfigyelhetjük Fried Istvánnak azt az erényét, amellyel tárgyhöz (jelen esetben: kollégiumtéma az irodalomban) rendkívül széles körű ismeretkört rajzol; Fried más tanulmányai kapcsán Niederhauser Emil „fantasztikus ismeretanyagot” emleget (*Magyar Tudomány* 1998/6. 762).

Fried Istvánt (irodalom)ismereti tárházának bősége segíti a *Márai Sándor Bécs-jelképe* című rész kidolgozásában is. Márai számára Bécs azt a fajta városi műveltséget jelenti, mely publicisztikában, irodalomban, életvitelben valósult meg. Idehaza, Magyarországon Kassa és Kolozsvár rendelkezik ilyesfajta kulturális környezettel, anyagi-szellemi kultúrával. Az osztrák kortársaktól meg lehet Márait különböztetni, az ő számára a monarchia e szimbolikus helye – úgy tartja Fried – előszöveg (praetext), amelyben Schuberttől Grillparzeren át Hoffmannstahlig tartó kultúra (másokat ne is említsünk) és művészet-szemlélet található, s amelyhez a századforduló magyar kismesterei, illetőleg Krúdy Gyula tartoznak még. „Bécs olyan hagyomány, amely Márai regényeit sugározza be, de ezt csak azért teheti, mert Márai regényeiből e hagyományok álombécsé sugárzik ki” (54), mint ahogy a schönbrunni sárga színt őrző magyar kismesesi kúriákból a messzeségbe tűnő Bécs és a hajdani turgyevi nemesi fészkek emlékvilága is.

A monarchiának és Bécsnek a maga módján Krúdy is megörökítője volt, Márai Krúdy-élménye regényben is föllelhető, erről szintén értekezik Fried: *Író, irodalom a Szindbád hazamegy* című regényben. Fried István kérdésfeltevése kézenfekvő, válasza ugyancsak, amidőn azt nyomozza, miféle világról beszél Márai (már a regény ajánlásában is). A Krúdyt életében körülvevő világ-e ez? A Krúdy-életmű Magyarország-látomása? Egy, a második világháborút megelőző időkben kialakított emlékkép-világ? Óbuda, a vendéglősök, írók, zsokek s miegyéb urak és hölgyek világa? Az esszétechnika kibontása mellett Fried irodalomtörténeti választ is ad: a *Szindbád hazamegy* értelmezési kísérlet regény formájában a dualizmuskori és századfordulós írólet magyarázatára, az életművet létrehozni segítő „világnak” a magyarázatára, e sok-sok szálú jelenségeknek bizonyos kulturális szövete az író és világa, az életmű és legendája. – Finom elemzésekkel mutatja meg Fried, miként alapozza Márai Sándor a maga Krúdy-látomását Krúdynak Jókai-látomására, például: a Szindbád írta mintegy száz kötet könyv és a Jókai-százkötetes közötti párhuzam; a kelethez fűződő ezeregyéjszakai szimbolika; a korszakzáródás érzete Krúdynál és Márainál. S mindezek mellett Altenberg és Füst Milán, Joyce és Ady (másokat itt nem említve) az elemzéshez kínálkozó és kívánczó irodalmi vonatkozásrendszerbeli struktúrapontjai árnyalják a képet, amelyben író és irodalom mutatkozik meg. A *Szindbád hazamegy* regény egészében Fried szövegekre reagáló termékeny dialógust lát.

A *kassai polgárokról* írott tanulmányában a szerző rámutat, hogy Márai jelképet látott Kassában, Kassa történetében és a polgárságban, valamint e polgárság történetében is. A dráma lényegi gondolatát Fried így foglalja össze: „...egy történelmi korszakban senki sem maradhat meg annál, amihez valójában ért, amiben

betöltheti a számára kijelölt helyet, amelyben önmaga legjobb vonásait kibontakoztathatná" (114). A jog és a becsület városáról arányosan megszerkesztett dráma fogadtatását is részletezi, a szélsőjobb-oldali sajtó támadásainak végigolvasása segíti (az egyébként 1942. december 5-én bemutatott) műnek és szerzőjének jobb megismerését, amint a korabeli értő kritika is.

A könyvnek a *Honvágy a börtön után* című fejezete Márai 1945. évi novelláskötetét, a *Mágiát* elemzi, s belőle részletezőn *A feladat* című Kazinczy-novellát is. A Fried István munkásságát ismerők tudják, hogy Kazinczy éppúgy tárgya érdeklődésének, mint Márai. (A *Tiszatáj* 1997. júniusi száma ismertette Fried könyvét: *Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*.) Kazinczy az írástudót képviseli-jelképezi, aki nem akar és nem tud hűtlen lenni a szavakhoz, aki számára a nyelv egyetlen valóság, otthonok és hazák, ég és föld között vándorló-bolyongó művész. Az igazi hazát az anyanyelvben leli meg, azt védi, tisztítja, emeli magasba, és mindazáltal autentikusságát is visszaadja. Hasonló írástudói célt lát ars poetica-szerűen kitűzve a tanulmányíró a Márai-novellában.

Egy röpirat és visszhangja címen tárgyalja a kötet Márai *Röpirat a nemzetnevelés érdekében* című munkáját, illetőleg azt a sajtótámadás-sorozatot, melyhez hasonlóan kevés író volt kitéve. Márai röpiratának vitája célt tévesztett, tartja Fried: „Nem a nemzet legjobb erőinek összefogását eredményezte, hanem érzékeltette a szellemi és politikai megosztottságát, a szellemi és politikai tájékozódásban és annak közvetlen hasznosításában mutatkozó, áthidalhatatlannak tetsző ellentétet” (148).

Márai az írókról és az irodalomról szólva önmagáról is beszél: egy XX. századi szerző lehetőségeiről, magatartásáról (*Márai Sándor íróportréi*); Berzsenyit, Thomas Mannt, Krúdyt, Goethét, Marcus Aureliust és másokat megjelenítő, ismerető, méltató írásairól. „Márait vonzzák ama íróársai, akik értői a szó alkímiájának” (178) – ezért becsüli például Karinthy Frigyes, akinek halálát a budapesti körúton a rikkancsoktól hallja (!), akinek enciklopédikus teljességre törekvésében a fogalomtisztázáshoz való eljutást értékeli.

A kötet utolsó tanulmánya Márai emigrációs regényeivel foglalkozik (*Az őrzés könyvei*): *Harminc ezüstpénz*, *Béke Ithakában*, *Rómában történt valami*. A humanitás, a polgárosultság, a műveltség hitének őrzője a dolgozatíró szerint mindhárom könyv.

A tíz rész tanulmányt *Summázat* zárja, mely mintegy önálló tanulmány arra következtet, hogy amit Márai képviselt a magyar irodalomban, „az a Krúdy és Kosztolányi kezdeményezte irodalomszemlélet továbbgondolása. A magyar irodalom történetének többszöri megszakítotttsága az oka, hogy Márai 1945-től évtizedeken át nem lehetett jelen az irodalmunk önszemléletét formáló dialógusban. Életművének erejét és jelentőségét azonban messzeemenően igazolja, hogy az 1980-as évektől kezdve ismét jelen van” (222).

Aligha kell e Márai-tanulmányok olvasóit arról meggyőzni, hogy e jelenlétben nem kevés Fried István érdeme sem.

Büky László

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdés/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magának érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan belyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlbaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a bíres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„Az írás a teremtés illúziója”

PORTRÉVÁZLAT DARVASI LÁSZLÓRÓL

Darvasi László a '90-es évek elején szinte üstökösként robbant be az irodalmi életbe. Első kötetei, a *Horger Antal Párizsban* és *A portugálok* megjelenése után az egyik legígéretesebb fiatal költőnek, novellistának tartották. Az azóta megjelent könyvei – *A veinhageni rózsabokrok* (1993), *A vonal alatt* (1994), *A Borgognoni-féle szomorúság* (1994), *A Kleofás-képregény* (1995), *Hogyan csábítsuk el a könyvtároskisasszonyokat?* (1997) – rendre sikert hoztak, művészetét Déry Tibor-jutalommal, Szép Ernő-, Krúdy Gyula- és József Attila-díjjal ismerték el. Legutóbbi kötete, a *Szerelmem, Dumumba elvtársnő* kapcsán úgy fogalmazott egyik kritikusa: az, hogy manapság ismét van élő magyar novellisztika, többek közt Darvasi munkáin mérhető. De nemcsak novellistaként jegyzik, hanem színpadi szerzőként is. A *Szív Ernő estéje* és a *Vizsgálat a rózsák ügyében* című darabja után a harmadikként szintén Debrecenben bemutatott *Bolond Helgát* több kritikus is az elmúlt színházi évad legjobb új magyar drámájának találta. Darvasi Lászlóval pályájáról, az írásról és szegediségéről is beszélgettünk.

– Az ember életében általában meghatározó, hogy honnét indul és milyen gyermekkor volt. Írásaid mintha keveset árulnának el erről...

– Törökszentmiklóson születtem, ott jártam iskolába. Poros mezőváros az Alföld közepén, nem messze a Tiszától. Többször kihalt a település, ilyenkor aztán fölverte a gyom meg a nád, a romok meg beleporladtak a földbe. Szeretem a gyermekkoromat, talán ezért nem írtam még róla. Tágas volt, kalandos, és hiján volt a megrázó, az elnyomó élményeknek. Nyilván az a szülőfölded, ahol először fáj valami, és ezt az emléket

megőrzöd. Ahol először üt meg a föld. Én ezt a fájdalmat, ahogy öregszem, vagy mit is csinál a testemben az idő, egyre fontosabbnak tartom. Holott persze Szegeden élek, a szülővárosomat elhagytam, budapesti lapnál – is – dolgozom. Pesti barátaimnak szegedi vagyok. A szegedi barátaim jóval többet tudnak erről a városról. A tudás alatt nem csak lexikálitást értek. Tudni és ismerni a város természetét, jellegét. A törökszentmiklósiak számára pedig elmentem. A kiadóm meg Pécsett van. Azért ha otthon vagyok, fölraokom a gyereket a nagyapja biciklijére, és bejárom azokat a helyeket, ahol én fölöttem. Kanálisok, gyepek, a focipálya, a strand. A ház, ahol az első öt évemet töltöttem, már lebontották. De az öreg diófa még mindig ott áll az udvaron. Elszorul a szívem, ha látom.

– *Hogyan lettél író, és miért éppen Szegeden?*

– Itt ragadtam a főiskola elvégzése után. Néhány év tanárokodást követően újságíró lettem a Délmagyarországnál. Dlusztus Imre barátom egy szegedi JAK-ülésen megkérdezte, nem lenne-e kedvem az újságíráshoz. Volt kedvem. De akkor már megjelent az első versem a Kortársban, Zalán Tibor közölte. A nyolcvanas évek közepén meglehetősen sok fiatal kezdett itt írni és szerkeszteni. Az első fontos kezdemény talán a Harmadkor volt, majd néhány évre megcsináltuk a Pompejít, amely most, novemberben búcsúzott el a Jelenkor vendégeként. Sok barátomból azóta többkönyves író, komoly szerkesztő, irodalmár lett. Engedelmeddel nem sorolom őket. Olyan sokan voltunk itt, hogy még véletlenül kihagynék valakit. Mindenesetre inspiráló közeg volt.

– *Hogyan született meg Szív Ernő hírlapíró figurája?*

– Jó nyolc évvel ezelőtt írtam egy tárcát ezzel a névvel. Akkoriban a Délmagyarország kulturális rovatában dolgoztam. Néhány nap múlva még egyet írtam Szív Ernőről. És még egyet. Ösztönös folyamat volt, afféle önvédelmi reflex. Kitalálni valami személyeset, valami intimet az újságírás napi robotjában. Odatenni egy kis sorsot két tudósítás közé. Az újságírás műfajai között olyasmit erősíteni, ami a leginkább irodalmi jellegű. A lehetőségekhez és a kornak megfelelően megidézni Esti Kornélt, Rezeda Kázmért, Szép Ernőt. Aztán elkezdtem rendszeresen publikálni az Élet és Irodalomban, ott például a hatodik éve írom a havi egy tárcámat. Kimerítő és fárasztó dolog, de hát ebből élek. Ebből is. Hadd hozzak egy példát. Olyan ez, mintha a Hrabal-életművön belül komoly rendszerességgel megszólalna Pepin bácsi, és kiáltozna egy keveset a cipőpertliről, a disznóvágásról vagy a hőéséről. Tárcát írni életmód kérdése. Ráállsz, és csinálod. És akkor is csinálod, ha kedvesen rádszólnak, el ne felejtse, hogy holnap meg kell halni. Az a fontos, hogy mindig tudd a tárca helyét. Túlbecsülni sem szabad, és lekezelni sem szabad, mert például a tárcáidat olvassák a legtöbben. Írsz mondjuk tíz tárcát, ebből egy jó lesz. Kettő négyes. A többi hármast vagy még rosszabb jegyet kap. Olykor egy tárca megbukik. Elégtelen, kedves Szív. Viszont az egy ötös osztályzatúért érdemes megcsinálni a másik kilencet. Írsz, mondjuk, ötszáz tárcát, és abból már talán lehet egy olvasható könyvet szerkeszteni.

– *Mennyire azonos Szív figurája Darvasi Lászlóval?*

– Szív tárcanovellái, kisszínesei és a Darvasi által jegyzett novellák és kisregények között óhatatlanul van áthallás. Ez kikerülhetetlen. Egyszer egy kritikus azt írta, néha Darvasi kezd el egy novellát, és Szív fejezi be. Ezt nem azért mondom, mintha egyet értenék ezzel a megállapítással, mert szerintem arra mindig vigyáztam és vigyázni is fogok, hogy ilyen módon a két beszédmód ne zavarjon bele egymásba. Legfeljebb egy-

egy Darvasi-írás zárása, végkifejlete kevésbé sikerül, s ilyenkor kézenfekvőnek tetszik, hogy Szívre hárítsuk a hibát. Néhány hónapja egy újságíró egyszerre csak azt mondta nekem interjú közben, hogy szerinte Szív sokkal jobb író, mint Darvasi. Mert hogy Szív természetesebb. Szív él, lélegzik, szaga van. Darvasi szövegei ezzel szemben, úgy mond, csinálva vannak. Kimódoltak. Azért ezen jócskán meglepődtem akkor. Vagyis hát Darvasi meglepődött. Összeszorította a száját, és ha jól emlékszem, egy kicsit meg is volt sértve. Szív meg ült egy pohár rossz vörös bor előtt a Mojóban, nézte ezt az újságíró és elégedetten vigorgott.

– *A Szív-novellákban rendszeresen felbukkanó alak Bakó András költő, azaz atyai barátod, a három évvel ezelőtt elhunyt Baka István. Mit jelentett ez a barátság számodra?*

– Felnőtt fejjel volt az első személyes halottam. Valójában még mindig ő az. Egyszerre volt hallatlanul tapintatos és ingerlékeny, nyílt és zárkózott, hiú és megértő, zseniális és esendő ember. Nekem a művészetén túl az volt a legértékesebb tulajdonsága, hogy nagyon lehetett szeretni. Azt gondolnám, hogy ez egy nagyon fontos adottság. Vannak emberek, akik nagyon tudnak szeretni, odaadók és önzetlenek, és vannak olyanok is, mint például István, akiket nagyon lehetett szeretni. Van egy képesség, hogy lehet téged szeretni. Úgy élsz, úgy csinálod a dolgaidat, úgy hajolsz az emberekhez. Te kevesebb embert szeretsz, mint amennyien téged szeretnek. Élete utolsó öt évében kerültünk közel egymáshoz. Én már nem láttam a fölszabadult, az egészséges embert, már ha volt ő fölszabadult egyáltalán az életében. Szorongás és blaszfémia tárgyakkból biztosan ötöst adott neki az Isten. Nekem Baka a szenvedő, a betegséget büntetésként fölfogó, s az ellen az utolsó pillanatig lázadó embert jelenti. Aki két hónappal a halála előtt még a fogait csináltatja. Aki elhatározta, ha meggyógyul, leleplezi az Ur praktikáit. Aki nem adta oda magát a halálnak, szinte megtiltotta magának, hogy elgyengüljön.

– *Gyerekkorodban nem találkoztál a halállal?*

– Az első halottam nagyapám volt. Nagyapámnak dús, vastag bajusza volt, s a bajusz mindig nyálas volt egy kicsit. Ha csókjára emlékezem, most is érzem ezt a meleg és nedves bajuszt. Ez maradt meg a leginkább belőle. Meg az orra. Szép húsos orra volt. És amikor meghalt, és feküdt felravatalozva az iszonyú áprilisi szélben, én megálltam előtte, és amikor nem látta senki, azon a celofánszerű anyagon keresztül megfogtam az orrát. És talán sírtam. Akkor érintettem meg utoljára. Megfogtam halott nagyapám szép orrát.

– *Márai azt írja: élni és írni úgy kell, mintha minden cselekedetünk utolsó lenne az életben, mintha minden leírt mondatunk után a halál tenne pontot. Mit gondolsz erről az írói attitűdről?*

– Hirtelenjében azt gondolom, hogy járhatatlan. Élni, talán lehet így, vagy kellene így élni, de írni, hát nem is tudom. Szerényen kinyilvánítanék némi kételyt. Hogy az írás technikája nem ilyen lenne. Az elve, talán. De a javítás, a negligálás, az újírás az alkotás természetéhez tartozik. Nincs befejezve semmi, ahogyan tökéletes mű sincs. Márai a sztoikusokból merítkezik. Valaha itt üldögélt, a Duna partján egy római császár, és ő ilyeneket mondott ennek a földnek. Talán azt is megkérdezte magától egyszer, a Duna partján mit keresek én. Én inkább azt mondom, az fontos, hogy a mondatodnak legyen tekintete, s az életen, mint egy erdei tisztáson keresztül a fák közé, akár a halál torkába is bele lásson. Nézzen csak bele a mondatod a halál torkába, ben-

dőjébe, vaginájába, segge lukába. Én meglehetősen intenzitással vélem látni a halált írás közben, csak hát a halálnak is számtalan formája van, az elbukás, a vereség a pusztulás. Szívesen megtapasztalom a vereség vagy a bukás érzését is. De azért fehér zászlót nem lobogtatok. Sőt!

– *Mi a fontosabb az író számára: az önismeret vagy a világ ismerete?*

– Valószínűleg az, hogy nem tudjuk. Miután én a világ része vagyok, s az én részem is a világ, elválasztásra nincs lehetőség. Amit írsz, az mindig te vagy. Amit írsz, az mindig a világ. Azért írsz, hogy legyél. Azért írsz, hogy legyen világ, mert ha nem lenne szó, mondat, ha nem lenne vers és regény, nem lenne élet sem. Odahúzzuk szépen Kosztolányihoz a sámlit, aki azt mondja, hogy az író, azért ír, mert nem tudja. Ha tudná, nem írta. Erősen kívánom magamnak, hogy igazából én se tudjam soha. Elmondom, beszélek és fecsegek róla, jajgatok és nevetek miatta, és közben nem tudom. Másrészt pedig gyakorta hatalmába kerít egy érzés, hogy amikor, mondjuk, dramaturgiailag megoldok valamit, s erről a megoldásról utóbb úgy érzem, helyes és jó, szóval ilyenkor igencsak csodálkozom. Hogy honnan tudtam én ezt? Miféle tudásból, tapasztalatból jött a megoldókészségnek ez a kegyelme? Méhecske járt a szádban? Múzsza a spájzban, az ágy alatt, a fürdőszobában? Az irodalomban és a művészetben az a gyönyörű, már ha műveljük, hogy valami erő a kezünk alá ereszkedik, és, nem azt mondom, hogy megszelídül, vagy megadja magát, de legalábbis velünk lesz. Az írás teremtés illúziója is. Cioran például azt mondja, hogy Isten nem olvas. Viszont, és ezt tudjuk jól, Isten lelkesen diktál. Több könyvet lediktált már, a Bibliától a Koránig. De vajon miért nem olvas Isten? Csak nem analfabéta? Mi ugye azt gondoljuk, hogy Isten meglehetősen gyanakvással figyeli a művészetet, legalábbis az írásbeli művészetet biztosan, és az sem véletlen, hogy a nagy tanítók, bölcselők és moralisták inkább a szavaikkal kívántak hatni, tanítani és javítani. Szóval, miért diktál Isten, ha nem olvas? Valószínűleg azért, mert nincs szüksége az olvasásra, Isten benne van a mondatban, beleereszkedik, belebújik, elvackol benne, mint egy kicsi állat, vagy éppen megnöveli, kitágítja, s ebből a szempontból valószínűleg mindegy, dilettáns versikéről vagy remekműről van szó. S hogy akkor, persze, mi is lenne a különbség? Talán az, hogy a jó műben, a remekműben megmutatja magát az a titokzatos erő, melyet nevezhetünk Istennek, szellemnek. A jó mű közösséget teremt.

– *Miből fakad a Darvasi-féle szomorúság?*

– Nyilván alkati dolog nálam a hiba és a véték iránti vonzódás. Szív Ernő is gyakorta ír arról, hogy szereti elrontani a dolgokat. Én ugyan nem örülök a hibáimnak, de azt hiszem, valamiképpen szeretem őket. Szeretni azt, amikor elrontasz valamit. A megbocsátás! Szereted, de közben nem felhőtlenül jó, s azt érzed, hogy a szeretet mögött is van valami mélyen hiábavaló. A hiba biztosabb, mint a helyes megoldás. Akkor jó a világ, akkor lehet benne élni, ha egy kicsit el van rontva. A tökéletes lakhatatlan.

– *A Szerelmem, Dumumba elvtársnő címmel megjelent legfrissebb novelláskötetéről írja az ÉS recenziója: „Az eddig az elbeszélhetőség kételyével megvert elbeszélő helyébe a fecsegő történetmondó lép, akinek a megszólaláshoz való viszonyát némi léhasággal vegyített ambivalencia jellemzi. Ez a fajta szétáradó elbeszélésmód, sokszor túlcsoportosuló verbalizmus a kötet darabjainak nagy részét meghatározza.” Mit gondolsz erről az értékelésről?*

– Így gondolta a kritikus.

– *Mi a viszonyod akkor az irodalomkritikához?*

– Őszinte leszek. Közepesen érdekel, és közepesen tartok tőle. Kinyilvánítok egy kis respektet, de nem akarok túlzottan megfelelni neki. És nem akarok olyan íróvá válni sem, aki egy idő után, nyilván a sok negatív értékelés következtében azt mondja, őt nem érdekli, mit írnak róla. Engem a kritika jól tart, foglalkozik velem, így is és úgy is. Egy író számára ez is fontos. Fontos, hogy néha fenéken rúgják, ha az eljárás olykor igen fájdalmas, vagy igazságtalannak tetsző is. Az író, aki kiszolgálja a közönséget, és boldog ettől, és rém elégedett, hogy sikeres, hogy ötvenezres példányokban kel el a könyve, hazudik, és áztatja magát. Nem a közönséget kell kiszolgálni, hanem a formát. Minden egyéb, siker vagy bukás, csak ez után jöhet. Nem azt mondom, hogy tudom, hanem azt, hogy amikor egy tárcát, egy drámát, vagy egy novellát írok, akkor, abban a formában tudni vélem, mi a dolgom.

– *Meglehetősen sok irodalmi műfajban kipróbáltad magad. Melyik áll most a legközelebb hozzád?*

– Azt gondolom, hogy a regény az a forma, ami a legtöbb lehetőséggel bír. Regényt kell írni, mert egy regényben használ téged leginkább és legintenzívebben az idő, vagyis egy regény terében találhatsz a legtöbbet. Szóval nálam a regény vezet.

– *A Tiszatáj közölte nemrégiben folytatásokban A könnyymutatványosok legendája című regényedet. Mi ragadott meg ebben a különös történetben?*

– Öt éve kezdtem, és egy hosszabb elbeszélésnek indult. Egy adott történet mindig bír egy adott történelmi korral, amely korban a legjobban él, működik, hangzik, ahol a legautentikusabb. A történet egy nyomorult 17. század végi kurucról szólt. Egy megtépzott, sokat élt figura a török rabság utolsó éveiben, Magyarországon. Ám a történetben egyszerre csak megjelent öt könnyymutatványos, öt titokzatos figura, akik korábban *A Borgognoni-féle szomorúság* című novelláskönyv rövid történeteinek egyikében szerepeltek. A mutatványosok föltűntek Prágában, Velencében, Ukrajnában, Budán, s egyre inkább tágítani kezdték a regény terét és történeti idejét. A kuruc figura mellett újabb alakok, románok és bolgárok, szerbek és zsidók, törökök és németek tűntek föl, s mindahányan kikövetelték a személyes sorsukat, és bizony nemcsak azt, hanem szülőföldjük történetét és a legendáit is. Öt évig írtam, és most nagyjából kész vagyok. Félek.

– *A ti nemzedéketek előtt volt egy jelentős drámaíró nemzedék: Spiró, Bereményi, Nádas, Kornis. Darabjaik többsége színpadra került, és könyv alakban is megjelent. Úgy tűnik, a ti generációtok nem kap annyi lehetőséget, mint ők, és mintha a mai daraboknak sem lenne olyan visszhangjuk és sikerük, mint annak idején például a Csirkefejnek vagy a Hallelújának volt...*

– Azért Parti Nagy Lajos Mauzóleumának a Kamrában elég nagy sikere volt. Az a tény, hogy az irodalom, s az író jelentősége, társadalmi súlya és megbecsülése enyhén szólva óvatosabb mértékű manapság, a drámára is igaz. Ha nem a legigazabb. Az általam említett drámaírói társaság olyan korban kezdett, amikor mindenki tudott mindent hatalomról és életről, vagy legalábbis majdnem mindent, viszont úgy kellett tenni, élni és működni, mintha nem tudott volna mindent a polgár. Ahhoz, hogy a dráma elementáris legyen, éppen a műfaji sajátossága miatt, kellett ez a közösen birtokolt tudás, és bizony igen jól jött, hogy a kimondás pusztá ténye vagy éppen az utalás, a sejtetés, eleve feszültséget gerjesztett. Ráadásul az általam említett írók rendkívül tehetséges emberek. Összejött nekik. Persze most is mindenki tud mindent hatalomról,

umbuldákról, szegénységről, nyomorról, gazdagságról. Az emberek tisztában vannak azzal, hogy milyen az életük, és miért olyan, amilyen. Mármost erről, te drámában úgy beszélsz, hogy közben tökéletesen szabad vagy. Azt mondasz, amit csak akarsz. Jó, legfeljebb a nyugdíjas bérletesek dobálnak büfeszendviccsel. Az ember nem nagyon szereti az arcába kapni, hogy mocskos disznó, hogy gyarló, vagy szárnalmas. Pedig néha nem árt. Szóval mintha a dráma elvesztette volna a szociográfiai természetű főlajtóerőt, és elvesztette volna azt a feszültséget, amit a cenzúráján köszönhetett. Ha darabot írok, nem annyira a közelmúlt, vagy a jelen foglalkoztat, hanem inkább valamiféle általánosabb probléma. Egy közösség és a bűn kapcsolata. A Helga erről szól, például.

– *A Bolond Helga nagy sikert aratott Debrecenben, több kritikus is az év legjobb új magyar drámájának ítélte. Elégedett voltál a színrevitelével?*

– A darabot Czeizel Gábor rendezte. Én, amennyire csak lehet, tiszteletben kívánom tartani egy rendező elképzelését, stílusát. Szeretem elnézni, hogyan próbálnak a színészek, de nem szólok a dolgukba. Legfeljebb, ha megkérdeznék. Próba után odajön a színész, kellene, kéne még egy mondat. Hát, talán kap. Vagy megkérdezi, mit szólok ahhoz a mondathoz, amit ő talált ki. Olykor észre sem veszem ezt. Ha jól értem, Gáborral a kritika nem bánt kesztyűs kézzel.

– *Miért nem láthatunk Darvasi-darabot Szegeden is?*

– Ezt ne tőlem kérdez! Én megpróbáltam. A Helgát ugyan a Katona ösztöndíjasként írtam, végül is, azt hiszem, nem illett bele Kamra profiljába. Aztán nagy tisztelettel és valamivel óvatosabb várakozással elhoztam ide, Szegedre is, és itt se illett a képbe. Nekem ugyan nem mondták meg, miért, és ha nem, hát nem. Azt hiszem, ilyenkor egy jóra való és rendes író érezhet néminemű sértettséget. Pedig az alaptörténet egy pékcsalád kiirtásáról szól, és ez a téma, enyhén szólva, ismerős erre felé. Semmi kedvem mellébeszélni. Nekem meglehetősen fáj, hogy nem lehet Szegeden darabom. Ha a Helga után nekem valaki azt mondja, hogy édes öregem, te olyan darabokat írsz, amelyek nem férnek bele a mi elképzelésünkbe, akkor én megköszönöm, hogy szóba álltak velem, és keresgélek tovább. Ha jól emlékszem, induláskor volt a mai szegedi színházi vezetésnek egy olyan terve is, hogy mai, fiatal, netán helybéli szerzőknek is lehetőséget ad. Mármost a helybéli, fiatal szerző is olyan fajta, hogy nem tölti el túlzott lelkesedés attól, ha kutyába sem veszik. Ráadásul úgy tetszik, mintha ez idő alatt egyáltalán nem mutattak volna be élő magyar szerző darabját a szegedi színházban. Pedig túlzott kíváncsiak nem lennének. Például egy egyfelvonásos stúdiódarab szerződése százötvenezer forintot taksál. Annyiért már örült lelkesedéssel elkövetsz egy darabot, majd pedig hónapokig konzultálsz a dramaturgoddal, meg a rendeződdel, újrairrod, szöszölsz, dolgozol. Miközben azt olvasod, hogy csak egy előadás díszlete több millió forintot tesz ki. Viszont hangsúlyoznám, és ez nagyon fontos, én nem akarok beállni a mellőzött, a jogosan vagy jogtalanul megsértett szegedi színházi emberek meglehetősen népesnek tetsző táborába. Ebben a kérdésben kizárólag magamat képviselem. Írtam eddig három darabot, és mind a háromnak volt premiere. Azért ez egy jó arány. A Vizsgálat a rózsák ügyében című darabot ráadásul Pécsen is bemutatták. Azóta nagyjából elkészült az új opus is, és ez is Debrecenbe ment. Nem kéne feltétlenül Debrecenbe menni, de hát ez van.

– *Most milyen nagyobb munkán dolgozol?*

– Talán hozzákezek egy újabb regényhez. Ez a téma a 19. század közepére kívánczik, valahová Európába, Svájcba talán. Látok egy érintetlen, tehát titkos bűnökkel és elfojtott tragédiákkal teli világot, ahol egy szép napon megjelenik egy tájkritikus. Ez az ember azt mondja, hogy a teremtés nincsen befejezve, és hogy ő Isten kritikusa. Valami ilyesmi. Majd látjuk.

– *A Tisztatáj portréorozatának címe egy Ady-sor: „A Tisza-parton mit keresek?” Hogyan válaszolnál erre a kérdésre?*

– Nem tudom. Nem tudom, mit keresek itt. Amikor keresek, nem itt keresek, hanem sokféle helyen keresek. Erről szól a regényem, például. Viszont itt élek. Az a jó, szerencsés és megbecsülendő ebben a helyzetben, hogy eddig innen bárhová elmehettem. És mindig visszajöttem.

Hollósi Zoltán

Szerkesztői asztal

A szegedi Juhász Gyula Művelődési Központ, a JATE Kulturális Kuratóriuma és a Baka István Alapítvány „Én itt vagyok” címmel országos vers-, énekelt vers- és prózamondó versenyt rendezett november 28–29-én az egyetem Dugonics téri Aulájában, ahol Baka István születésének 50. évfordulójára Olasz Sándor, a Tiszatáj főszerkesztője emlékezett.

*

A Tiszatáj Könyvek sorozatban Grezsa Ferenc kiadatlan Németh László-tanulmányai jelentek meg „A mintaélet forradalma” címmel. A könyvet a Nemzeti Kulturális Alap, a Grezsa Ferenc Emlékalapítvány és dr. Rapcsák András országgyűlési képviselő, hódmezővásárhelyi polgármester támogatásával adtuk ki.

*

Kiosztották a Kisteleki-alapítvány díjait. A szegedi Somogyi-könyvtárban az alapítvány névadójának, Kisteleki Edének (1861–1931) születése évfordulóján kiosztották a várostörténeti pályázat jutalmait. Jutalomban részesült dr. Szilágyi György a szegedi városi tanács 1971 és 1990 közti működéséről, Monostori László a szegedi könyvterjesztés 1848-tól napjainkig terjedő tevékenységéről és Komoly Pál a századforduló jeles alapítványtevőjéről, Oltványi Pálról írott dolgozatáért.

Az alapítvány bírálóbizottsága hamarosan közli a 2000. évi pályázati főlhívását.

*

Néhány szerzőnkéről. JÁSZ ATTILA költő a tatabányai Új Forrás szerkesztője. PAPP SÁNDOR ZSIGMOND a legfiatalabb erdélyi írónemzedéket képviseli. DOBOZY HAJNALKÁNAK Buborékok címmel jelent meg novelláskötete. Budapesten él. LÉVAI ÁDÁM grafikusművész Tatán él, a Képzőművészeti Főiskola tanára.

Februári számunk tartalmából:

TORNAI JÓZSEF, LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR, MARNO JÁNOS,
VILLÁNYI LÁSZLÓ versei

DARVASI LÁSZLÓ novellája

Összeállítás fiatal vajdasági írók műveiből

CSIKI LÁSZLÓ, PÁL JÓZSEF esszéje

Bányai János Maurits Ferencről

Ára: 100 Ft